

חדש

של"ח

עלון לרכז
הסיולים

להכרת הארץ, סיורים וסיולים

גיליון מס' 10

תשרי תשפ"ג
ספטמבר 2022

מרכז נע"ם

הרהורים של מטייל
בעונת החורף
איציק פאריינטי*

לטבע יש קצב משלו, והוא פועם במתואם עם פעימות הלב לפי עונות השנה, כאילו הוא קורא את הלאות שאנו נושאים איתנו למסע, את החרדות ואת הכאב שאנו מעמיסים לתרמיל חיינו, והוא מקבל על עצמו את המשימה להרגיע ולהאט. כבר בירידה לערוצו של נחל, מקדם אותנו משב רוח מרענן של סתיו. תמיד יצוץ ענף איתן בדיוק במקום הנכון, כמו מושיט יד לסייע לנו. סלע ואבן ישמשו למדרך, ירככו את הירידה. עלה נושר כמו יזכיר לנו כמה זמניים אנחנו על פני האדמה הזו. ניהוח של אזור וריח מנטת בר ישיבו נפש, ייחלצו אותנו מרגע שבו נעתקה הנשימה ממאמץ הטיפוס. שפירית או פרפר יחלפו על פנינו, יחזירו לנו את המיקוד ואת המחשבה המתפזרת ויזכירו לנו להתמסר לחלוטין לטבע. לבסוף, כשהזיעה ניגרת על פנינו, נשמע את פכפוך המים המרענן ותיפתח תמונת נוף עוצרת נשימה. המילים רופפות מכדי לתאר הרגשה זו שממלאת את מאגרי העמידות, מאגרים שההולך צובר בטיולו ושנשמרים למחזור החיים ולימי השגרה הדחוסים שעוד יבואו.

*יזם, יועץ ומנהל פרויקטים

עורכים: ד"ר שיש אלי, חדווה בן סיני

חברי המערכת: אברגיל חיליק, ארליך אורי, בדש יהודית, גרינברג טל, ניומן איל, פז חדד אתי, קימפלד אדווה, ורד סבאג, שניט אורית.

עריכה לשונית: אפרת חבה

הפקה: מרכז נע"ם (נוף, עם, מורשת), משה סיטבון

עיצוב והדפסה: דפוס הסביונים בע"מ יהוד

כתובת המערכת: ע.ל.ה חדש - מרכז נע"ם, רחוב קפלן 42, פתח תקווה
ע.ל.ה חדש' במרשתת: מינהלת הטיולים, של"ח וידעת הארץ -

<https://edu.gov.il/noar/tiulim/Pages/homepage.aspx>

6	תרבויות נפגשות על שפת הכינרת
9	גן לאומי תל ערד - המלצה למסלול טיול
12	שביל אמות המים
15	לילה לבן בשדות בית לחם
18	פרדס מינקוב - סיפורו של התפוז הישראלי
21	שדרות - עיר פיתוח?
25	שפרעם - עיר של מפגש תרבויות
27	מפגש תרבויות על דרך יפו-תל אביב
31	שמן, אור ומנורה - בין חורבן ותקומה
34	העץ הכי ישראלי שיש - הזית
37	עצים מקודשים והורדת גשמים
39	מגוון ביולוגי עשיר ונדיר נפגש בארץ ישראל
42	בריכות חורף
45	קיימות, סביבה, ציונות ואהבת הארץ
48	אמא טבע בלב העיר
51	אנשים עושים מסעות - מסעות עושים אנשים
54	הסיפור הישראלי של המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות באריאל
57	מסע בעקבות תחנות בחייו של יצחק שדה
60	הפשיטה על סעסע
63	סיפור ישראלי על חולמים, מגשימים ופורצי דרך
66	בעקבות אחד מיחידה 101
69	חלילה לנו כי נופתע - סיפורו של המודיעין הארצישראלי
72	מפגש בין שוטר לאזרח - לא מה שחשבתם
75	העדה הקטנה בעולם
78	שלום חם - 46 מעלות בצל
81	גימל זה גמל גדול
84	בלשנות עברית ממקורותינו בהדרכת טיולים
87	עץ הזית בתרבות היהודית
90	טיולים בהתאמה אישית
92	שבילי חורף מונגשים
95	את הגשם תן רק בעיתו ואנו נחגוג איתו בכל רגע!
97	הממלכה הקסומה - עולמות נסתרים ומס ציד צמחוני
100	מראה בוקר ערפילי קסום בהרי ירושלים
102	פנצ'ר, קפה שחור וקולה זירו בשקיעה
104	מתודה בשדה
107	ניחוחות השדה
109	חדים חידות על תרבויות
111	פתק כיס

קראנו בוא נא בוא נא גשם, גשם טוב
מן המרום, המרום.
שדות של כסף יתפתלו בסערה,
הנה ושוב.
קראנו בוא וְחֹזֵר נא מן היער למקום
שבו הדרך כבר פורחת ושולחת אור זהב.
(מתוך: [גשם בוא](#) / תרצה אתר)

מחנכים, מדריכים, קוראים יקרים,

הינה, הינה - הגשם כבר כאן. שעון החורף החל לתקתק, הימים מתקצרים וההתכנסות בתוך הבית מתארכת לזמן יקר בחיק המשפחה. ימי חופשת החנוכה לפנינו - ולעת ראשית החורף נערך הגיליון העשירי של העל"ה החדש.

כמו בכל גיליון, אגדנו הצעות למסלולי טיול מגוונים, רעיונות לפעילויות ולמתודות ואף מתכונים להכנה בשדה - הכול בהתאם לנושא הגיליון. בחרנו הפעם להתמקד במפגש התרבויות שבמדינת ישראל, בסיפור הישראלי, על רקעו של החורף.

בגיליון אוסף סיפורים על מפגשים במקומות שונים בארץ ישראל לאורך תקופות ועל מעפילים אמיצים שעלו מארבע כנפות תבל ועל מפגשים יוצאי דופן שיצרו את הפסיפס המיוחד והמגוון של החברה הישראלית. מוגש לכם אוסף סיפורים ישראלים מרגשים שפותחים צוהר למתרחש סביבנו והמציגים מיזמים מיוחדים - בעיקר בתחום שינויי האקלים.

כל שנותר הוא לבחור מבין שלל מתנת חג אלו את המסלול שאליו תבחרו לצאת, את הסיפור שבו תרצו לשתף במסלול ואת הארוחה שתבחרו להכין בשדה.

אנו מקווים שתמצאו עניין בכתבות.

קריאה מהנה וטיול בטוח!

חדווה בן סיני

מרכזת המערכת של"ח וידיעת הארץ

ד"ר אלי שיש

מנהל אגף של"ח וידיעת הארץ

עשינו כל שביכולתנו כדי להעניק קרדיט ליוצרי הצילומים, האיורים מפות והכתבים. אם נפלה טעות, אנא כתבו לנו ונתקן. כן נשמח לקבל מכם, הקוראים, המלצות כתבות וחומרים רלוונטיים והערות לשיפור ולהתאמת גיליונות "על"ה חדש" לצורכיהם.

תרבויות נפגשות על שפת הכינרת

ליאור שמש*

אנ"א כרי דשא

בימים של חורף, שבהם ריח אדמה רטובה מגשם ושעות אור מועטות, התנאים בחוץ מכנסים אותנו פנימה. ימים אלו הם גם התפאורה לחגיגות חנוכה, שנחגג בהתכנסות בבתים ובהדלקת נרות משותפת.

בדרך לחוף, על הדשא שמחוץ למבני האכסניה, נמצא דגם גדול מידות של ארץ ישראל שממחיש לנו את התנאים הגיאוגרפיים שסביב הכינרת. אגם המים המתוקים היחיד במרחב ממוקם בבקעת כינרת וניזון ממי מעיינות ומנחלי הסביבה כמו גם ממשקעי חורף המתנקזים אליו מכל האזור. מקורות המים המתוקים, האקלים החם והאדמה הפורייה של הבקעה אפשרו לפתח חקלאות ענפה, והדרכים העתיקות שעברו באזור יצרו תנועת אנשים ומסחר. כל אלו היו אבן שואבת לתרבויות שונות לאורך ההיסטוריה האנושית, ואלו התמקמו בקרבת האגם והותירו בסביבתו את חותמן החומרי והרעיוני.

חג זה מזכיר לנו את מאבקם של מעטים מול רבים, את הניסים שבחינו וכמובן את ניצחון האור על האפלה. החג היהודי בן שמונת הימים מבוסס על מאבק תרבותי חברתי שהובילו החשמונאים באלו שקיבלו על עצמם את התרבות ההלניסטית. אך לא רבים יודעים שבמקביל להיווסדות חנוכה, קיימו עמים נוספים - מבבל ועד יוון ורומא - חג אורים שנחגג במשך שמונה ימים באותה תקופה של השנה. צירוף מקרים או השפעה תרבותית? לכבוד החנוכה נצעד בעקבות תרבויות, בעקבות סיפורי ניסים, בעקבות מאבקים חברתיים ובעקבות משקעי חורף שנפגשים כולם על שפת הכינרת בסיור רגלי קליל של כשעתיים.

תבליט פרשת המים

את סיורנו נתחיל ב**אכסניית אנ"א** כרי דשא שעל חוף הכינרת. מיקומה יוצא הדופן של האכסניה מאפשר צפייה בזריחות המרהיבות של שמש העולה מעל הגולן ובמנעד הגוונים הצובעים את האגם בשעת שקיעה.

*מורת דרך, תכניות חינוכיות, אנ"א.

חוף כנרת

נצא אל החוף ונצעד צפונה מהאכסניה בעקבות סימון שבילים לבן-סגול-כחול. השביל הראשון שבו נצעד הוא שביל סובב כינרת, אשר מאפשר מעבר למרבית חופי הכינרת. אורכו כ-65 ק"מ, ומשולבות בו פינות חמד נסתרות ונקודות תצפית מיוחדות.

הרעיון להנגיש את הכינרת - כנכס טבע ייחודי בעל ערכים היסטוריים, דתיים ותרבותיים רבים - לציבור הרחב החל כמאבק של מעטים והתמשש בעזרת תמיכה רחבה של גופים, של קבוצות ושל מתנדבים מכל רחבי הארץ שנרתמו לפריצת התוואי, לניקוי שלו, להסדרת מקטעים לאורכו ולהכשרת שביל מסומן לטיולים רגליים המקיף את האגם כמעט במלואו.

הצעידה על החוף לוקחת אותנו דרך חוף חוקוק ומזמנת לנו מבט על מפלס הכינרת. החוף הוא דוגמה למהפך שעבר על חופי הכינרת בשנים האחרונות, שכלל פתיחת אפשרויות גישה והגברת אכיפה בנושאי רעש ולכלוך בחופים. בעקבות המהפך, שבו לחופים אוכלוסיות שהדירו את רגליהן מהמקום בעבר. אומנם הקהל חזר, אולם החוף הצטמצם. אם נביט באגם נבחין בעצים השקועים עמוק במים, עדות לשינויים במפלס הכינרת בעשור האחרון. אומנם היו החורפים האחרונים מבורכים, ומפלס האגם עלה, אך רצועת החוף המצטמקת מדגישה את החשיבות שבשמירה על משאב טבע נפלא זה.

הליכה בשביל סובב כנרת

אחת הנקודות שאין בה עדיין מעבר רציף לחוף היא **אתר ספיר**, שנמצא מצפון לחוף חוקוק. לכן נבצע מעקף ונצעד בכביש הגישה לחוף לכיוון כביש 90. אתר ספיר קרוי על שם פנחס ספיר, ממייסדי חברת מקורות, והוא גם התחנה הראשונה במסעם של המים מהכינרת אל מרכז הארץ ועד מצפה רמון כחלק ממפעל המוביל הארצי שנחנך בשנות

סימון שביל סובב כנרת

השישים של המאה הקודמת. בניית האתר נעשתה על רקע מאבק על מקורות המים בין מדינות האזור, והדבר בא לידי ביטוי בבנייה: כדי להסתר את המשאבות העצומות מעיני הסורים, נחפרה תחנת השאיבה אל תוך ההר כך שתהיה אפשרות להגן עליה ולהבטיח אספקה שוטפת של מים.

500 מטרים לפני ההצטלבות עם כביש 90, משמאל לדרך, נמצא

אתר עתיקות. שרידי האתר מעידים על שימושים מגוונים שעשו בני תרבויות קדומות במי האגם בתקופות שונות לאורך ההיסטוריה. באתר **חורבת מיניה**, נוכל לראות שרידי ארמון מוסלמי ונמל קטן מהמאה השמינית לספירה, עת שלטה בארץ האימפריה המוסלמית הקדומה. בתקופה הממלוכית, ניצלו תושבי האזור את מקור המים הסמוך ואת האקלים החם לטובת מפעל להפקת סוכר.

מקורות המים המתוקים, האקלים החם והאדמה הפורייה של הבקעה אפשרו לפתח חקלאות ענפה, והדרכים העתיקות שעברו באזור יצרו תנועת אנשים ומסחר. כל אלו היו אבן שואבת לתרבויות שונות לאורך ההיסטוריה האנושית, ואלו התמקמו בקרבת האגם והותירו בסביבתו את חותמן החומרי והרעיוני

נמשיך לעבר כביש 90, ובצומת נעלה על שביל ישוע, שיוביל אותנו בדרך גיפים מזרחה. בקטע זה, נראה טביעות אצבע של הדת הנוצרית בחלקו הצפוני של האגם, המכונה גם ים הגליל. השביל שבו נצעד סומן בעשור האחרון בסימון לבן-כתום-לבן, והוא מקשר בין אתרים נוצריים בגליל. רגע

צועדים בשביל סובב כנרת

מפּלס הכנרת אביב תשפ"ב

וסעד כאן עם שליחיו. נמשיך לצעוד לאורך הטיילת, ולאחר כמאה מטרים, בקצה מפרץ האוטובוסים, נזהה מדרגות מצד ימין המובילות לתחנה האחרונה בסיוּרנו, היא **עין איוב**. זוכרים את שבעת המעינות שעל שמם קרויה טבחה? אחד מהם נובע כאן ומסכם היטב את סיוּרנו - העוסק במפגשי תרבויות, במאבקים ובניסים שהתרחשו על חוף הכינרת. איוב הוא גיבור מקראי המקובל בתרבויות רבות. הוא סבל ממחלת עור כחלק מתלאות רבות שעבר. לפי מסורות שונות, נרפא איוב ממחלתו במעיין זה הודות לסגולות המרפא המיוחסות למים. מעל המעיין, נבנתה בריכת אבן עתיקה. רואים אותה בעת הירידה לחוף ואל המפל הנסתר הבוקע מתוך אבני הבזלת אל הכינרת. בנקודה זו, שבה תרבויות נפגשות על קו המים ושבה מתחוללים ניסים, נסיים את סיוּרנו. מכאן נוכל להמשיך לצעוד לאורך שביל סובב כינרת או לשוב על עקבותינו אל האכסניה.

לפני שנתקדם, נפנה מבט ימינה אל תל חשוב נוסף, שבו עדויות להימצאותה של התיישבות אנושית קדומה סביב האגם. **תל כינרת** מזוהה עם העיר העתיקה כינרת שמופיעה בתנ"ך ובמקורות מצריים, וייתכן שעל שמה קרוי האגם. מדובר כנראה במרכז חיים חשוב במאה ה-11 לפנה"ס, שהתפתח בזכות התנאים הנוחים בסביבה: בקעה פורייה הצמודה לתל, יתרון גובה שהקל את השליטה על המקום ואת ההגנה עליו, הקרבה לדרך הים ההיסטורית שהובילה ממצריים לסוריה.

נמשיך לפי הסימון הכתום לאורך הכביש ונחצה את כביש הגישה לפילגרהאוס, הוא בית הארחה לצליינים. לאחר כ-300 מטרים, נגיע ל**בקעת טבחה**, שבה מקבץ אתרים המקודשים לנצרות. ביוניית נקרא המקום "Heptapegon", שפירושו "שבעה מעיינות" - משום שפע המעינות שנבעו כאן בעבר. שם זה השתמר גם בשמו העכשווי, העברי, של האתר: עין שבע. יש

שסוברים שגם "טבחה" הוא גלגול של השם היווני שהתקצר עם הזמן. במתחם שתי כנסיות. הראשונה מוקדשת לנס הלחם והדגים, המוזכר בברית החדשה. ע"פ המסופר בספר מתי, האכיל ישוע אלפי אנשים בחמש כיכרות לחם ובעשני דגים בלבד (נס שמזכיר במידת מה את נס פך השמן המתואר במסורת היהודית, שבו כמות קטנה של שמן הספיקה לזמן ארוך מהצפוי).

נלך עוד כ-250 מטרים לאורך הטיילת אל כנסיית הבכורה של פטרוס, אתר נוצרי נוסף שהוקדש לרגע שבו, על פי האמונה הנוצרית, העניק ישוע לפטרוס את הבכורה כממשיכו לאחר שקם לתחייה

כנסיית הבכורה של פטרוס

גן לאומי תל ערד - המלצה למסלול טיול

אורן עמית* גבי צנטנר**

תל ערד, צילום: מנו גרינשפן

רבים עוברים ליד אתר זה כשהם יורדים לים המלח מבלי לעצור, ולו לרגע, כדי לחקור את אחד התלים המיוחדים ביותר בארץ. שכן כאן, במקום זה, התגלו שרידים מרשימים של עיר כנענית מבוצרת, של מפעל מים קדום ורחב ידיים, של מצודות מימי מלכי יהודה ואף של שרידי מקדש יהודאי שפעל בד בבד עם בית המקדש בירושלים במאות התשיעית והשמינית לפני הספירה. כל אלו מעידים על חשיבותה של ערד הקדומה.

ועדיין לא דיברנו על הנוף הניבט מראש התל ועל האווירה ההיסטורית השורה בכול. מציעים לכם כאן גם לינת קמפינג מקורית במתחם "הח'אן הכנעני" - חניון לילה מאובזר ונעים שכולל נקודות חשמל ותאורת שטח, מי שתייה, שירותים ומקלחות חמות. כל זאת בנוסף, כמובן, למיקום הנפלא, שמאפשר יציאה לטיולי כוכב במדבר יהודה ובסביבה. בחורף ולקראת

תחילת האביב, המדבר שסביב לגן הלאומי נצבע ירוק, ובהמשך מנוקד בפריחה מדברית יפהפייה - זמן מושלם לביקור באתר ובאזור כולו.

תיאור המסלול

תל המצודות - לתל המצודות אפשר להגיע ברכב בדרך סלולה או ברגל מהעיר הכנענית. הכניסה לתל המצודות היא בחזית המזרחית של החומות. נקודות העניין הבולטות במצודה הן המקדש, מפעל המים ונקודה לתצפית פנורמית מרהיבה על בקעת ערד.

המקדש נמצא בפינה הצפונית-מערבית של המצודה. כנראה היה זה מקדש לאלוהי ישראל שפעל מהמאה התשיעית עד סוף המאה השמינית לפסה"נ. זהו מקדש יחידאי שהתגלה מתקופת המלוכה, ועל פי המקרא הוא נבנה לפי תוכנית המקדש של המלך שלמה. המקדש בנוי שלושה חלקים: אולם (חדר רוחב), היכל ובו גומחה קטנה הפונה מערבה ודביר, החדר פנימי, הלוא הוא קודש הקודשים. בחצר המקדש ניצב מזבח הבנוי עפר מעורב באבנים קטנות והמצופה במעטפת אבני גוויל (אבנים לא מסותתות). מזבח זה מתאים לציווי המקראי

*ממונה קהל וקהילה, רט"ג, מחוז דרום
**מנהל גן לאומי תל ערד, רט"ג

גן לאומי תל ערד, צילום: מנו גרינשפן

ערד הכנענית - מהערים הקדומות ביותר שנמצאו בארץ ישראל, בת מעל ל-5,000 שנה. הסיור מתחיל במאגר המים המרכזי. המאגר נמצא בחלקה הנמוך ביותר של העיר והוא ניקז את כל נגר מי הגשמים. במרכזו נחצבה באר עצומה. מאגר המים היה בשימוש בכל תקופות היישוב באתר, אך הדעות חלוקות באשר לתיארוך חציבת הבאר. מימיה שימשו את המצודה שבראש הגבעה, ונראה כי הובלו לשם על בהמות. מהמאגר הולכים דרומה לאורך חומת העיר. ערד הכנענית הוקפה חומה חזקה באורך 1.2 קילומטרים ובעובי 2.4 מטרים, יש בה שערים, פשפשים ומגדלים מעוגלים הבולטים ממנה. בדרך כלל, החומה עוקבת אחר קו פרשת המים של הגבעה.

האוסר בניית מזבח שאבניו סותתו בכלי מתכת: "ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה ותחללה" (שמות כ, כה). נראה כי הזבחים הקריבו את הקורבנות על אבן שטוחה שהונחה על המזבח. ליד המזבח נמצאו עצמות הקורבנות, רובן עצמות צאן. בדביר נמצאו שני מזבחות קטורת עשויים אבני גיר מסותתות שנבדלו זה מזה בגובהם ושתי מצבות אבן, אחת משוקעת בקיר. היות שנמצאו כאן חרסים הנושאים את השמות מְרִמֹת ופְּשָׁחֹר, שמותיהן של משפחות כהונה מוכרות, החוקרים סבורים שבמקדש התקיים פולחן לאלוהי ישראל.

במאה השמינית לפסה"נ, בוטל השימוש במקדש, והמתחם כולו כוסה עפר. המצודה מילאה את ייעודה עד חורבן הבית הראשון. את השבתת המקדש תולים ברפורמות הפולחניות שנעשו בימי יאשיהו (סוף המאה השביעית לפנה"ס) וחזקיהו (סוף המאה השמינית לפנה"ס).

סמוך למקדש, בתחום המצודה, נחצב מאגר מים תת קרקעי גדול ומרשים. תעלה חצובה בסלע עוברת דרך החומה המערבית ומגיעה אל המאגר מחוץ לחומה. רשות העתיקות ביצעה חפירה ארכיאולוגית במפעל המים הקדום שהתגלה באתר. במקום הוצב גרם מדרגות, ואפשר לרדת בו בבטחה.

במצודה התגלו כמאה אוסטרקונים (שברי חרס נושאי כתובות) מכמה תקופות. כ-85 מן הכתובות הן בארמית והשאר ביוונית ובעברית. 17 מהכתובות העבריות נכתבו כנראה בימי המלך יהויקים (608-598 לפסה"נ). נראה שבשנת 599 לפנה"ס תקפו גדודים בלתי סדירים את יהודה, בעידודו של נבוכדנצר מלך בבל. האדומים ניצלו את המצב הביטחוני הקשה ביהודה ועלו מהנגב צפונה. חרסים מתקופה זו מדברים על חלוקת מזון ועל בקשות לתגבורת ומעידים על מצוקת יושבי המצודה טרם חורבנה.

מקרא		
	כניסה קופה	
	תענו יום	
	תענו לילה	
	תענו לקרוואנים	
	תצפית	
	שירותים	
	מקלחות	
	מסלול הליכה	
	נקודת עניין	
	תניה	
	סככה	

יוצר התרשים: אביגדור אורגד

הנוף הנשקף מתל ערד, צילום: מנו גרינשפן

עמוד עץ שתמך בגג שטוח. בצד האולם היו חדר או שניים ששימשו מחסן ומטבח. צמוד לבתים הייתה חצר לבעלי חיים ולמלאכות הבית.

מכאן, מגבול החומה, יוצא שביל ושב לתחומי העיר בשער המערבי. מאחורי השער נראים שרידי ארמון. זה היה מבנה סגור ובו אולם מרכזי וכמה חדרים. מיקומו בין שער העיר המערבי למאגר המים מרמז על תפקידו השלטוני. השביל ממשיך ויורד לחלק הצפוני-מזרחי של העיר, אל מתחם מקודש מוקף קירות ובו כמה מקדשים. שניים בולטים במיוחד: מקדש גדול בחלק המערבי של המתחם, ואליו צמוד מקדש קטן ממנו. בתוך המקדשים נמצאו מצבות, ובקרבתם נמצאו מזבחות ואגנים הקשורים לפולחן שנעשה במקדש.

לקבוצות של בתי ספר מוצעות אפשרויות לינה:

אולם כנעני - לינת מאהל במבנה מקורה ומחומם (בחורף) על מחצלות ומזרונים - עד מאתיים איש.

הבוסתנים - לינת שטח באוהלים.

לרשות הלנים מטבח מאובזר, מתחמי מדורה מוסדרים, שירותים ומקלחות. במקום שישה חדרים מאובזרים ללינת צוות. אפשר להזמין הדרכות, פעילויות ערב ומזון.

תל ערד הוא לב מתחם הטיילות של הנגב הצפוני מזרחי, של דרום מדבר יהודה ושל בקעת ים המלח. אנו ממליצים לשלב טיולי כוכב בסביבה:

1. **נחלי סובב ערד** - קינה, כידוד, יעלים, אבוב ועוד
2. **אתרי הרשות הטבע והגנים הלאומיים** - מצדה, תל באר שבע, ממשית, עין גדי
3. **חבל יתיר** - תל קריות, יער יתיר, סוסיא, ח'רבת ענים, שביל המתקנים החקלאיים ונקודות תצפית
4. **נחלי מדבר יהודה** - צאלים, ברכת צפירה, משמר, בוקק ועוד

במצודה התגלו כמאה אוסטרקונים (שברי חרס נושאי כתובות) מכמה תקופות. כ-85 מן הכתובות הן בארמית והשאר ביוונית ובעברית... חרסים מתקופה זו מדברים על חלוקת מזון ועל בקשות לתגבורת ומעידים על מצוקת יושבי המצודה טרם חורבנה

התחנה הבאה בסיוור היא אזור בתי המגורים. הבתים בערד בנויים במתכונת אחת קבועה, המכונה בשפת הארכיאולוגים מתכונת "הבית הערדי". זהו מבנה אבן רחבי שרצפתו נמוכה ממפלס הרחוב, וכשנכנסו ירדו מדרגה אחת או יותר לאולם. לאורך הקירות נבנו ספסלי אבן. במרכז האולם יש בסיס אבן ועליו הוצב כנראה

שביל אמות המים

עינת קאשי*

מיזם "שביל אמות המים" הוא פרויקט בהובלת רשות העתיקות להכשרת שביל תיירותי בתוואי אמות המים שהזרימו מים לקיסריה בעת העתיקה. שרידי אמות המים חוצות יישובים כמו גם אתרי טבע ומורשת באזור. רשות העתיקות, בשיתוף גופים ורשויות מוניציפליות, פועלת להכשרת מקטעים לשביל עתידי. הפעילות כוללת חשיפה של שרידי אמות המים ושל אתרים לאורך השביל, פעילויות לשימור, סיורי מורשת וטבע, אירועים קהילתיים, ימי שיא לקהל הרחב ועוד.

אמת המים הרומית לקיסריה ליד בית חנניה צילום: ד"ר אבישי טייכר, מתוך אתר פיקיוויקי

בשטח. עם זאת, אין אזכור היסטורי המציין את בניית האמות ואת הקמת מפעלי המים של קיסריה. קיסריה נחנכה בשנת עשר לפנה"ס. בתחילת דרכה, מנתה העיר כ-15,000 תושבים. לדעת ארכיאולוגים שחפרו בקיסריה, עד אמצע המאה הראשונה השתמשו בקיסריה בבארות מים. בתקופה זו הייתה לבירת הפרובינציה. אמות המים נבנו כדי לספק לעיר המתפתחת מים מתוקים לצורכי רחצה, נוי, פנאי, שעשועים ועוד.

נתמקד בקטע השביל שבין שוני למושב בית חנניה - נקודות 1-6 במפת המקטע המערבי. השביל ממשיך ממושב בית חנניה לג'יסר א-זרקה, לסכר נחל תנינים, לחוף אקוודוקט ומגיע עד לגן הלאומי קיסריה.

אמות המים לקיסריה נבנו בתקופות הרומית והביזנטית ופעלו עד החרבת העיר בידי המוסלמים (639-640 לספירה). על פי כתביו של ויטרוביוס, אדריכל מהמאה הראשונה לספירה, היה לרומים ידע הנדסי מפורט בנוגע לבניית אמות מים ולהקמת תשתיות להובלת מים. בניית האמות לקיסריה התבצעה על פי תכנון - כנראה

מפת המקטע המערבי של השביל, עיצוב: גלעד שטרן, רשות העתיקות

*אגף חינוך מורשת וקהילה, רשות העתיקות

פסיפס. בקרבת הבריכות, נחשפה אמת מים שהזרימה מים מאום אל עלאק, מעין צור שברמת הנדיב, דרך הבריכות אל התיאטרון ובהמשך התחברה לאמת המים לקיסריה. ויקטור גרן, גיאוגרף והיסטוריון צרפתי שביקר באתר בשנת 1870, תיאר: "ראיתי קצת עקבות אמת המים שהובילה לקיסריה את מי צבארין". במאה השישית לספירה, נהיה אזור התיאטרון לאזור תעשייה להפקת שמן. אפשר לראות באתר שרידים של בית בד מתקופות מאוחרות יותר, מכלול צלבני, ח'אן מהתקופה העות'מאנית ועוד (שנהב, 1990).

גינת האמה הבלתי גמורה בבנימינה

בשנות החמישים של המאה הקודמת, התגלה מסד רחב מאבני כורכר שנמשך לאורך 320 מטרים. השערת החוקרים היא שהמסד שימש יסוד לאמת מים ושתוכנן לבנות עליו קשתות ותעלה ולהזרים בה מים בגובה של כתשעה מטרים מעל פני הים. המסד, שנבנה במאה השלישית או הרביעית לספירה, נבנה בניסיון לכוון את זרימת המים דרומה בעקבות בעיה של שקיעת אמת המים הגבוהה בקרקע החרסיתית במרזבה של מישור החוף. הקטע הנ"ל לא הושלם מעולם בגלל פערי הגבהים. שרידי המסד שנראים כיום בשטח מעידים על טעות הנדסית של המהנדסים הרומים (התיארוך של האתר נעשה בעזרת מטבעות וממצא אחר שהתגלו בחפירות).

שמונים מטרים מהמסד נשאר חשופים בשטח כחלק מגן ארכיאולוגי שבו גם מדשאות ושולחנות פיקניק לרווחת המבקרים (עד, 1999).

האמה הבלתי גמורה, צילום: רשות העתיקות

טחנת הקמח אבו נור

טחנת הקמח העות'מאנית אבו נור ממוקמת כ-300 מטרים מזרחית לכביש 4, מערבית לאפיק נחל תנינים, שרידי אמת המים הגבוהה. אבו נור, ממכובדי האזור במאה ה-19, רשם את הטחנה על שמו בטאבו הטורקי, ומכאן שמה. בסוף המאה ה-19 עברה הבעלות על הטחנה לצדקי פחה - מושל עכו והבעלים של הטחנות שבסכר המערבי של נחל תנינים. בבעלותו, שוכללה הטחנה, והותקנו בה גלגל הפעלה אנכי מברזל וכפות

הזרימה נשמרה בשיפוע שיאפשר את הובלת המים לקיסריה על אף הפרש הגבהים הקטן. תחילת האמה באזור אביאל ועמיקם, במנהרה חצובה ובה פירים, המשכה בתעלה הבנויה על גבי מסד, לעיתים בעלת קשתות, ולאחר מכן בנקבה חצובה החוצה את רכס הכורכר מתחת הכפר ג'סר א-זרקה, ומשם עד קיסריה בתעלה על גבי קשתות במקביל לחוף

אל קיסריה הובילו שלוש מערכות מים:

- א. האמה הגבוהה, שמקור המים הראשון שלה הוא עין שוני.
- ב. האמה הנמוכה, שתחילתה בסכר נחל תנינים, מרחק חמישה קילומטרים מהעיר.
- ג. צינור המים הדרומי, ממעיין אל עסל ומנחל חדרה (היום באזור חברת חשמל, בתחנת אורות רבין).

שביל אמות המים -

המקטע שבין שוני למושב בית חנניה

האמה הגבוהה

אורכה כ-14 קילומטרים ומקורותיה העיקריים הם: עיינות שוני, נחל תנינים עליון (כיום בתחום מועצה אזורית אלונה) ועין צור (כיום בתחום פארק רמת הנדיב). המים הוזרמו מגובה 11 מטרים מעל פני הים, אל גובה העיר קיסריה. הזרימה נשמרה בשיפוע שיאפשר את הובלת המים לקיסריה על אף הפרש הגבהים הקטן. תחילת האמה באזור אביאל ועמיקם, במנהרה חצובה ובה פירים, המשכה בתעלה הבנויה על גבי מסד, לעיתים בעלת קשתות, ולאחר מכן בנקבה חצובה החוצה את רכס הכורכר מתחת הכפר ג'סר א-זרקה, ומשם עד קיסריה בתעלה על גבי קשתות במקביל לחוף.

שוני

בתקופה הרומית, היו בשוני תיאטרון למופעים, מתחמי חנויות, מתקני מים, בתי מגורים ומתקנים נוספים שמעידים על שלטון חזק ומפואר. עיינות שוני - שממוקמים כ-500 מטרים צפונית מזרחית לאתר והמזרימים מים ליובל של נחל תנינים - סיפקו מים לשוני ולאמה הגבוהה לקיסריה. קרבת האתר למקורות המים הקנתה לאתר את שמו השני, מיאמאס, שמרמז על קיום חגיגות, פולחן ואירועים במקום בשילוב מים. בתיאטרון שוני היו מעל לאלף מושבים, והקהל ישב כשפניו לכיוון מזרח (בשונה מתיאטראות רומיים). דרומית לתיאטרון, נחשפו בריכות מרוצפות אבני

עליו. העמוד אינו משמש לתמיכה, ולכן הוצע כי העמוד, הממוקם 4,800 מטרים (בערך ארבע מיל רומי) ממתקן חלוקת המים של האמה בקיסריה, שימש אבן מייל לצד הדרך לקיסריה או אבן מייל של האמה (ממצא ייחודי בארץ).

אפשר לראות באמת המים, סמוך לבית חנניה, תיקונים רבים, שנבעו כנראה מליקויים רבים שהתגלו בה בימי קדם. על פי הצטברות טרורטין (נטף נחלים) מצדדיה, אפשר להתרשם שהיו נזילות מים מתעלת האמה. בהמשך אפשר לראות מעקף שנבנה כנראה בסוף המאה השלישית כתוספת לאמה. האמה החלה לשקוע בקרקע, וכפתרון לכך נבנה מעקף לכיוון דרום (אמה D). פתרון אחר היה הזרמת המים בצינורות חרס. פתרון זה כשל כתוצאה מבעיות לחצים וסתימות ומיכולת ספיקה קטנה משמעותית בצינורות לעומת התעלה.

אמת המים ממשיכה מערבה לכיוון הים, עוברת דרך מנהרה ברכס הכורכר מתחת לכפר ג'סר א-זרקה ולאורך החוף במקביל לאמה הנמוכה שזרמה מסכר נחל תנינים. בחוף האקוודוקט בקיסריה, אפשר לראות את השרידים של שתי אמות המים: ממערב האמה הגבוהה בעלת הקשתות, ומזרחית אליה האמה הנמוכה המקורה באבני כורכר. ד"ר יוסף פורת הציע שהמים מאמת המים התחתונה הגיעו לבריכה שכללה מתקנים באזור שמצפון למגדל חלקת המים של האמה הגבוהה. לא מצאו שום תוואי של אמה שממשיכה עד נמל קיסריה.

עץ מסוג אירופאי. המתקן החדש והיעיל יותר החליף את גלגלי הכפות האופקיים מעץ שהיו אופייניים לארץ ישראל.

אמת המים הקדומה שימשה סכר למאגר שהפעיל את טחנת הקמח - שפעלה בתקופה העות'מאנית (תאריך בנייתה אינו ידוע). זרם מי הנחל הוטח למאגר דרומית לאמת המים, והמים גלשו מעל קיר הסכר - האמה הגבוהה. המים גלשו מגובה של שני מטרים והפעילו את הגלגל בהנעה תחתית דרך הכפות התחתונות של הגלגל. התנועה הסיבובית עברה מציר הגלגל לשני זוגות אבני ריחיים בצדדים. לאבני הריחיים הייתה יכולת לטחון כ-180 קילוגרם בשעה - הספק הנחשב לגדול באותה תקופה. הטחנה ספיקה קמח ליישובי האזור וחדלה לפעול בשנות העשרים של המאה ה-20 בעקבות ייבוש ביצות כברה. שרידי הטחנה כוסו עפר. חשיפת הטחנה מחדש נעשתה בשנות התשעים, בחפירה ארכיאולוגית של רשות העתיקות. בין השרידים שאפשר לראות כיום באתר: מגלש של גלגל הכפות האנכי, חדרי טחנת הקמח ובהם תושבות להצבת אבני הריחיים, תאים לאיסוף הקמח, את תוואי אמת המים הגבוהה דרומית למתקנים (איילון וליפקונסקי, 2011).

תל מבורך

בתל הארכיאולוגי מצויים שרידים מימי קדם, בהם מוזילאום - מבנה קבורה מפואר ששימש לקבורת בני המעמד הגבוה בחברה הרומית. המוזילאום נחשף בשנות העשרים של המאה הקודמת בשוליים של התל. בחפירה נמצאו תאי קבורה ובהם סרקופגים - ארונות קבורה מפוארים משיש. הסרקופגים מוצגים כיום במוזיאון רוקפלר בירושלים (שדמן, 2014). באזור המזרחי של התל, נמצאו שתי מערות קבורה. אפשר לראות את הפתח המקומר של המערה הצפונית מזרחית, אך אין להיכנס בשל בעיות בטיחותיות. אפשר לצפות מראש התל אל חוף כרמל ואל רמת הנדיב שבחוטם הכרמל. כן אפשר לצפות מערבה אל המשך התוואי של אמת המים עד לאזור ג'סר א-זרקה. שתי אמות מים לקיסריה עוברות בתחומי הכפר כיום ובסמוך לו: האמה הגבוהה והאמה הנמוכה מסכר נחל תנינים.

אמת המים שבכניסה למושב בית חנניה

אפשר לראות בכניסה למושב שרידים של אמת המים הגבוהה בעלת הקשתות ושתי הכתובות בלטינית. על הקשתות היו שלוש תעלות מים. הכתובות הן של הלגיון העשירי, שהחריב את ירושלים והרס את בית המקדש. על גבי אמת המים הגבוהה, נתגלו 11 כתובות של הלגיונות הרומיים שהשתתפו בבניית האמה. רוב הכתובות עיטרו את אמת המים לקראת ביקורו של הקיסר אדריאנוס ביהודה בשנת 130 לספירה. מתחת לקשתות האמה, נראה עמוד שהאות דלתא חקוקה

אמת המים במושב בית חנניה, צילום: עינת קאשי

רשימת מקורות

איילון, א' וליפקונסקי, ד' (2011), "טחנת אבו-נור, טחנת קמח בנחל התנינים תחתון", בתוך: א', איילון וא', איזדרכת (עורכים), **מכני קיסריה, א**, ירושלים, עמ' 159-164. שדמן, ע' (2014), "תל מבורך: שרידים מתקופת הברזל 2, הפרסית והרומית", **חדשות ארכאולוגיות-חפירות וסקרים בישראל**, 126, http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=13678&mag_id=121. עד, ע' (1999), "שרידי אמת המים הבלתי גמורה מצפון לבנימינה", **עתיקות**, 38, עמ' 98-99. שנהב, א' (1990), "שוני'מיאמס", **קדמונית**, כג, עמ' 58-62.

לילה לבן בשדות בית לחם

נדב פרנקל*

למדני את השיר הפשוט של הלחם
ופרוס לי חלק משלומך.

קחני עם אבק היומיום על השכם
כשתראני לפניך.
(רחל שפירא)

בית לחם היא אחת הערים המעניינות בארץ. עיר בעלת היסטוריה יהודית ונוצרית עשירה ושרוב אוכלוסייתה כיום היא מוסלמית. עיר שמתקיים בה מפגש מרתק בין תרבויות ובין דתות ועיר תיירותית מרשימה.

לבית לחם שכנ הציר העיקרי מירושלים להר חברון, כביש 60 הישן, עבר בפאתי העיר, באזור מחנה הפליטים דהיישה. מאז זרמו מים רבים בנחלי הסביבה, ולמרות הקרבה בין בית לחם לירושלים, העיר כבר אינה מורגשת בחיי היומיום שלנו. נייחד את השורות שלהלן להכרת תולדות העיר, בעבר הרחוק והקרוב, ולניסיון לחוש מה צופנים לה ההווה והעתיד.

המקום הקטן ביותר בעולם

ההתיישבות הערבית בנפת בית לחם מורכבת מפסיפס של יישובים. המרכזי בהם הוא העיר בית לחם, וסביב לה שרשרת של כפרים ושל עיירות שהתחברו אליה במהלך המאה ה-20. סמוך למרכז העיר העכשווי (באזור כנסיית המולד), נמצא המרכז ההיסטורי של העיר. בדומה לירושלים, אחותה

תצפית בית לחם, צילום: ירון רוזנטל

מצפון, בית לחם הקדומה לא נמצאת במיקום אידיאלי להתיישבות. היא יושבת מעט ממזרח לקו פרשת המים הארצי, בגבול ספר המדבר, ואין בסביבתה מעיינות גדולים המאפשרים קיום של חקלאות רחבה. בית לחם נמצאת בגבול שבין אזור שבו אפשר לגדל חקלאות ובין שטח המיועד למרעה. הדבר רמוז בשמה העברי בית לחם, המעיד על אפשרות לקיום חקלאות, ובשמה הערבי בית לאחם (בית הבשר), שמלמד על מרעה צאן.

דוד המלך, בן בית לחם, נאלץ להתמודד עם הארי ועם הדוב בשעה שרעה את צאן אביו (שמואל א, יז, לו), מציאות המלמדת על היותו של אזור בית לחם אזור ספר, שבו שוכנות חיות הבר.

בית לחם צילום: ירון רוזנטל

*מנהל מחלקת פעילות לקהל הרחב בבית ספר שדה כפר עציון.

"המגילה הזאת אין בה לא טומאה ולא טוהרה, לא איסור ולא היתר, ולא נכתבה אלא ללמדך כמה מתן שכר טוב לגומלי חסדים" (רות רבה ב, יד).

מציאות זו של אזכרת שם הא-ל ושל גמילות חסדים הייתה הרקע להולדתו של דוד, בנו הצעיר של ישי, ובשדות עיר זו הוא עבר את הכשרתו למלוכה. מאות שנים מאוחר יותר, לאחר עליית קרנה של ירושלים, ייזכר הנביא מיכה בערגה במנהיג הצעיר שהגיע מן העיר הקטנה בית לחם: "זאתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה ממך לי יצא להיות מושל בישראל ומוצאתיו מקדם מימי עולם (מיכה ה, א).

כנסיית המולד בחג ההטבלה של ישוע, ובה חבית של מים קודשים מתוך אתר פיקיוויקי

במאות השנים שלאחר מכן, ובמיוחד בימי הבית השני, חזרה בית לחם אט אט לאלמוניותה עד שהגיע אליה זוג מנצרת הגלילית בסוף המאה הראשונה לפני הספירה (ההיסטוריונים חלוקים ביניהם בזיהוי השנה המדויקת). כתבי הדת הנוצרים תלו את מעברם של בני הזוג יוסף ומרים, שהייתה בהיריון, אל בית לחם במפקד אוכלוסייה שערך הקיסר אוגוסטוס ושבמהלכו נאלצו תושבי יהודה לשוב אל היישוב שבו נולדו. אך חלק מהחוקרים שיערו כי המיתוס הנוצרי קבע את לידת ישוע בבית לחם כדי לדמותו לדוד.

כך או כך, בעת לידתו של הילד, כך על פי הסיפור הנוצרי, לא מצאה אימו מקום להשכיב אותו ולכן חיתלה אותו באבוס הבהמות. יותר מ-300 שנה מאוחר יותר, בעקבות מסורות אלו, הגיעה לבית לחם הלנה, אימו של הקיסר הגדול קונסטנטינוס (272-337 לספירה), ובנתה כאן את אחת הכנסיות הראשונות בארץ - כנסייה שהוקדשה לסיפור לידתו של ישוע. אחד המקומות הקדושים ביותר בכנסייה הוא המערה הנמצאת מתחת לה, אשר הנוצרים מזהים בה את מקום הולדתו של ישוע.

תולדות משפחתו של דוד נטועים היטב בנופיה של בית לחם. לכאן הגיעה אם סבו של דוד, רות, כאשר שבה עם נעמי משדה מואב, ובנופיה של העיר נכתבה המגילה היפהפייה מגילת רות. המעיין במגילה יגלה שאין בה שום מעשה נס או פלא, וכביכול הקב"ה לא התערב במעשים השוזרים את סיפורה של המגילה, אך למרות זאת שמו של הא-ל היה שגור בפיהם של תושבי העיר

העיר מזכרת לראשונה במקרא כמקום שבדרך אליו קבר יעקב את רחל אשתו האהובה. אולם, יש לדייק: רחל לא נקברה בבית לחם גופא, אלא "בדרך אל אפרתה היא בית לחם" (בראשית לה, יט) - בדרך אל העיר הקדומה. קבר רחל לא נמצא בעיבורה של העיר, אלא בשוליה הצפוניים, במקום שבו עוברת הדרך הראשית, דרך גב ההר, לכיוון ירושלים. מאוחר יותר, תיזכר בית לחם פעמים מספר בספר שופטים כעיר שנחלת שבט יהודה. מכאן יצא איש לוי ששימש לאחר מכן כהן בבית מיכה, ומכאן יצא האיש שהלך להשיב את פילגשו אל עירו בירכתי הר אפרים ושבדרכו עבר בגבעת בנימין ושם נאנסה פילגשו באכזריות.

בראשית תולדותיה של בית לחם, חסתה העיר בצילן של הערים ירושלים מצפון וחברון מדרום. הירונימוס, איש דת נוצרי בן המאה הרביעית לספירה, קרא לה "המקום הקטן ביותר בעולם". וכך היה עד שבאו שתי דמויות והזניקו את העיר אל במת ההיסטוריה: דוד המלך, וכאלף שנים אחריו - ישוע הנצטר.

בית ספר למלוכה והצלה באבוס

תולדות משפחתו של דוד נטועים היטב בנופיה של בית לחם. לכאן הגיעה אם סבו של דוד, רות, כאשר שבה עם נעמי משדה מואב, ובנופיה של העיר נכתבה המגילה היפהפייה מגילת רות. המעיין במגילה יגלה שאין בה שום מעשה נס או פלא, וכביכול הקב"ה לא התערב במעשים השוזרים את סיפורה של המגילה, אך למרות זאת שמו של הא-ל היה שגור בפיהם של תושבי העיר: בועז בירך את הקוצרים בשם ה'; אנשי העיר, בברכם את בועז על חתונתו עם רות, קבעו: "יתן ה' את האישה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה" (רות ד, יא). החסד של אנשי העיר בית לחם הוא מוטיב מרכזי בסיפורה של המגילה ומתבטא בעיקר בחסדם של רות ושל בועז זה לזה, ואף חז"ל התייחסו לכך כאשר קבעו:

בנובמבר 1947, התקבלה באו"ם החלטה 181 שקראה לחלק את הארץ בין מדינה יהודית ומוסלמית. לפי החלטה זו, הייתה אמורה בית לחם להיות חלק מן האזור הבינלאומי, שכלל גם את ירושלים. כידוע, לא התבצעה החלטה זו מעולם. בזמן מלחמת העצמאות, הותקפו בעיר ובסביבתה שיירות שחשו לעזרת גוש עציון. בסיום המלחמה, נשארה העיר בתחומה של מדינת ירדן. בשבעה ביוני 1967, בשעות אחר הצהריים וזמן קצר לאחר שחרורה של העיר העתיקה, נכנס כוח מגדוד 62 של חטיבת ירושלים, בפיקודו של סא"ל גדעון רוטשילד, אל בית לחם וכבש אותה ללא קרב.

מאז ועד היום, המאזן הדמוגרפי בבית לחם משתנה תמידית. בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים, איבדו הנוצרים את הרוב שלהם בעיר ובסביבותיה עקב ריבוי טבעי נמוך יותר מזה של המוסלמים ועקב מאזן הגירה שלילי. בשני העשורים האחרונים, מאז ראשיתה של האינתיפאדה השנייה, הנוצרים נמצאים בין הפטיש (ארגוני הטרור הפלסטיניים) ובין הסדן (ישראל) ואלפים מהם היגרו לחו"ל, בעיקר לארצות הדרום אמריקה ולקנדה. כיום חיים בבית לחם עצמה כ-35 אלף תושבים. על פי האתר הרשמי של עיריית בית לחם, הנוצרים מהווים כעשרים אחוז מאוכלוסיית העיר, אך בפועל מספרם ככל הנראה קטן הרבה יותר.

בשנת 2013, אולי במטרה להחזיר דם חדש לענף הכלכלי החשוב ביותר לבית לחם: התיירות, נבחרה לעמוד בראש עיריית בית לחם אישה נוצרית בשם ורה בבון. אחד האתגרים שבבון נאלצת להתמודד איתם הוא תיירות: בתקופה שלפני מגפת הקורונה, נכנסו לבית לחם בכל שנה כמעט שני מיליון תיירים, רובם המוחלט צליינים נוצרים, אך כמעט אף אחד מהם לא נותר ללון בעיר, ורובם המכריע חזרו לירושלים או למרכז הארץ. כך שלמרות המיצוב התיירותי המוצלח של העיר, זרמו אליה כספים מעטים בלבד מתיירות. בבון הצליחה לבנות בתי מלון רבים בעיר בתקופת כהונתה, אך מגפת הקורונה פגעה בצורה אנושה בבית לחם וביריחו - שתי ערים ערביות המתבססות על התיירות.

זוהי, בקיצור רב, העיר בית לחם. עיר היושבת על אם הדרך; עיר שראשיתה בחסד ושממנה יצאה מלכות; עיר המאגדת בתוכה סיפורים רבים ואוכלוסיות מגוונות ושהייתה יכולה לשמש כר למפגש בין תרבותי פורה ומעניין. לנו, למרבה הצער, בית לחם היא "עיר האסורה". לוואי ונוכל בעתיד להלך בחופשיות ברחובותיה ובשווקיה.

הבהרה:

לפי צו אלוף פיקוד מרכז, חל איסור על ישראלים להיכנס לתוך העיר.

כנסיית המולד צילום: ירון רוטל

הכנסייה הייתה לאחד האתרים החשובים ביותר בעולם הנוצרי ומוקד למאבקי שליטה בין העדות הנוצריות השונות. לדוגמה, כוכב הכסף שציון את מקום הולדתו של ישוע בשנת 1847, שהוצב על ידי צליינים קתולים, ננגב - על פי השמועות - בידי אורתודוקסים. גניבתו הייתה אחד הגורמים לפריצתה של מלחמת קרים שש שנים מאוחר יותר. כיום הכנסייה מחולקת בין העדות השונות, כאשר בנתח המכובד ביותר זוכה הכנסייה האורתודוקסית. באזור שסביב לכנסיית המולד, התפתחו מסורות נוספות הקשורות בחייו של ישוע, ובעקבותיהן קמו כנסיות רבות.

ראשת עיר

בימי הביניים המאוחרים, נשמר הסטטוס קוו בבית לחם: המוסלמים היוו רוב, והנוצרים שלטו באזור הכנסיות. בשנת 1834, במרד הפלאחים, מרדו תושביה המוסלמים של העיר בשליטי הארץ המצרים, מוחמד עלי ואברהים פשה, ואלו טבחו במורדים ללא רחמים. מאותה נקודת זמן, ולמשך יותר ממאה שנים, היו הנוצרים לרוב בעיר. בית לחם נהייתה לעיר מודרנית ולאחד המרכזים הנוצריים החשובים בארץ כולה. ב-29

פרדס מינקוב - סיפורו של התפוז הישראלי

עמליה זאביז

אתר הפרדסנות מינקוב ברחובות
צילום: ישראל פרקר, מתוך אתר פיקיוויקי

פרדסי הדרים. בכל הארץ, בצידי הדרכים, היה אפשר לראות ולהריח באביב את פריחת ההדרים הלבנה ובחורף את הפרי הזהוב. גם הימצאותו של ויטמין סי בתפוז מיצבה אותו כחיסון כמעט אולטימטיבי (תרופת סבתא) למחלת השפעת, שמחליפה זן כל חורף בארץ.

פועלים יהודים בפרדסים, עבודה עברית. צילום: ארכיון לתולדות רחובות, אוסף קפרא, מתוך אתר פיקיוויקי

הפיתוח המואץ דחק את הפרדס מנופי ארצנו והחליפו בבטון ובמגדלי זכוכית. כותבי תוכנה החליפו את קוטפי התפוזים, והקדמה השתלטה על חיינו. הפרדס

התפוז הישראלי הוא אייקון תרבותי שכיכב במהלך השנים בלא מעט שירים עבריים ובסיפורת. אריק איינשטיין, למשל, ידע לשיר בקולו הערב על "קילפתי תפוז". התפוז הוא סמל לישראליות ולחלוציות. מימיה הראשונים של המושבה רחובות, היה ענף הפרדסנות ענף חקלאי מרכזי שעליו התבססה כלכלת המושבה

המושבה הוקמה בשנת 1890 לאחר שיהושע חנקין רכש עשרת אלפים דונם בח'רבת דוראן ולאחר שאגודה פרטית בשם "מנוחה ונחלה" התיישבה במקום. בתחילה גידלו במושבה שקדים וגפנים. מזיק פגע בשקדים וגידולם הופסק, את הענבים הביאו ליקב של ראשון לציון, אך כיוון שהמושבה רחובות הייתה עצמאית ולא חלק ממושבות הברון רוטשילד, היה קשה לאיכרי רחובות לשווק את היין. איכרי רחובות חיפשו ענף חקלאי נוסף, ומכאן מתגלגל סיפורו של התפוז הרחובותי.

המילה תפוז היא הלחם של שתי מילים: תפוח וזהב. מותג התפוזים מארץ ישראל נקרא "JAFFA" (יפו) והוא שיווק תפוזים עסיסיים, בריאים ומרווים והיה למותג מוביל בכל העולם בתחום התפוזים. עד לפני שנים לא רבות, התברכה מדינת ישראל בדונמים רבים של

*רכזת הדרכה באתר הפרדסנות ע"ש מינקוב, רחובות, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

אתר הפרדסנות ע"ש מינקוב
ברחובות מספר את סיפור ענף
הפרדסנות ברחובות בפרט ובארץ
ישראל בכלל, ענף שהוא אחד
הסמלים המובהקים ביותר של
ישראל החלוצית והחקלאית

והתפוזים - אותם סמלים, כפי שביטא זאת הפרדסן משה סמילנסקי באומרו: "אם חקלאות כאן, מולדת כאן" - הלכו והתמעטו ואט אט נשכחו מתודעת הציבור.

אתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ברחובות מספר את סיפור ענף הפרדסנות ברחובות בפרט ובארץ ישראל בכלל, ענף שהוא אחד הסמלים המובהקים ביותר של ישראל החלוצית והחקלאית. להקמת האתר חברו עיריית רחובות, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ומשפחת מינקוב והחליטו לשמר, לשקם ולשדרג את הפרדס הראשון של רחובות, שאותו אפשר לכתות גדול הסטארטאפים של אותם ימים.

שער היסטורי 1913 צילום: ארכיון המכון לחקר תנועת העבודה מכון לבון

מים לעוברי אורח, והוא נקרא בפי הערבים "סביל ביארט מינקוב" (הרהט של פרדס מינקוב). החומה, היוצרת רושם של אתר סגור ומבוצר, נבנתה מאבני כורכר. סביב לחומה הפנימית נבנו בית אריזה, בריכת חישוקים, מחסנים, אורווה, חדר אוכל וחדר שירותים לפועלים ודירה לשומר.

בקומה השנייה הוקם משרדו של מנהל הפרדס (ה"ביארגי"), ועל גגו הוצב פעמון ("שעון" העובדים). בתוך החצר נחפרה באר ולידה נבנה חדר המנוע. בעזרת המנוע, העלתה המשאבה את מי הבאר למאגר קטן שנבנה מעל קיר החומה המערבי. ממאגר זה יצאה אמת מים שהובילה את המים שנשאבו מן הבאר לאורך ראשו

רכישת אדמה וייסוד ביארט מינקוב

בשנת 1904, רכש זלמן מינקוב, תושב רחובות ואיש העלייה הראשונה, מאה דונם אדמה. הקרקע הייתה סמוכה לדרך שהוליכה מיבנה לרמלה וללוד, בנתיב דרך הים הקדומה ויה מאריס - הדרך ההיסטורית אשר התחילה בעזה עברה באשקלון, באשדוד וביבנה ונמשכה עד דמשק. בצד הדרך, בנה מינקוב מתחם ובו מבני הפרדס: חצר מוקפת חומת אבן גבוהה ובה שני שערים - שער כניסה מרשים לחצר ושער יציאה מהחצר לפרדס. בגומחה שמשמאל לשער הכניסה, נקבע ברז

של החשיבות שבו, הלך הפרדס ונזנח, מבניו נהרסו בפגעי הזמן, עצי הפרי לא טופלו כראוי.

ישראלה קומפטון, תושבת רחובות ופעילה בחברה להגנת הטבע, פעילים של החברה להגנת הטבע והמועצה לשימור אתרים, אשר הייתה אז בחיתוליה (המועצה לשימור אתרים קמה מתוך החברה להגנת הטבע), הובילו מאבק לשימור הפרדס, ואכן הוחלט לשמרו. פרנסיס מינקוב תרם סכום ראשוני לשיקום, וזה היה הזרז לתחילת עבודת השיקום, השימור והשחזור.

לקראת תחילת עבודת השימור, נבנה תיק לתיעוד מערכת המים והמבנים. דוגמה טובה לעבודת השימור שנעשתה אפשר לראות בשיקומו המיוחד של השער. שחזור השער הראשי נעשה לפי תמונה היסטורית שצילם אברהם סוסקין בשנת 1913 ושנמצאה בארכיון מכון לבון.

הביקור באתר מאפשר הצצה לחיי המתיישבים הראשונים, אנשי העלייה הראשונה והשנייה. במהלך הסיור, המבקר נחשף לענף הפרדסנות בארץ ישראל ולתרומתו לביסוס התשתית הכלכלית של מדינת ישראל בתחילת דרכה. הסיור באתר מזמן למבקרים מפגש עם ערכים: חדשנות (הייטק נוסח 1904), עבודה עברית, שוויון הזדמנויות מגדרי וזכויות עובדים.

בשנת 1904, רכש זלמן מינקוב, תושב רחובות ואיש העלייה הראשונה, מאה דונם אדמה. הקרקע הייתה סמוכה לדרך שהולכה מיבנה לרמלה וללוד, בנתיב דרך הים הקדומה ויה מאריס - הדרך ההיסטורית אשר התחילה בעזה עברה באשקלון, באשדוד וביבנה ונמשכה עד דמשק

של קיר החומה הצפונית אל עבר בריכת אגירה גדולה ממזרח לחצר הסגורה. מי הבאר נשאבו בשעות הלילה ומילאו את הבריכה. בשעות היום, נפתח צינור הבריכה, והמים זרמו באמות מים בנויות ובתעלות חפורות להשקיית עצי הפרדס.

מותו המפתיע של זלמן מינקוב בשנת 1911 טרף את הקלפים. אשתו של זלמן החליטה למכור את הפרדס, ולימים היו משפחות טולקובסקי, גוטהילף, לוין ופישר לבעליו. הקמת בתי אריזה מודרניים וממוכנים בפרדסים שסביב פרדס מינקוב גרמה לכך שהפרדס נתפס כמיושן והובילה למכירתו. בשל ריחוקו של הפרדס מהמרקם האורבני של העיר ובהיעדר הבנה

[קטע אודיו להאזנה על אודות שער הפרדס](#)

[לפרטים ולהזמנות: אתר הפרדסנות](#)

אתר הפרדסנות צילום: צבי הנרי כהן

שדרות - עיר פיתוח? מסלול בעקבות בונים ומייסדים

פרופ' אבי ששון*
ד"ר אהרון כהן**

אנדרטת זיכרון לחללי צה"ל צילום: פרופ' אבי ששון

בשנת 1951, הוקמה מעברת גבים-דורות, שלימים תהיה המסד להקמתה של שדרות. דייריה של המעברה התגוררו בשנתה הראשונה באוהלים, ולאחר מכן בצריפי עץ. בערב פסח תשי"א, הגיעו אל המעברה ראשוני העולים - מכורדיסטן, מאירן, מלוב, מטוניס וממרוקו. העולים חיו במעברה עד שנת 1955. לאחר מכן, שימשה המעברה לעולים שהגיעו לשדרות כמחנה מעבר לדיור הקבע. בשנת 1958, נסגרה המעברה, ותחתיה הוקם מפעל מב"ט (מפעלי בתים טרומיים), שסיפק בתים טרומיים לערים החדשות בארץ.

תחילת המסלול בכביש 232, במפגש עם רחוב הבנים. מצומת זה, לכיוון צפון-מזרח, בציודו המערבי של כביש 232, נראית השדרה הראשונה של עצי האקליפטוס שניטעו באזור ושנתנו לעיר את שמה.

1. מעברת גבים-דורות

(דרומית מזרחית לכניסה הדרומית לשדרות, נמצאת גבעה שעליה עצי אקליפטוס ששתלו עולי שנות החמישים).

כאן הוקמה, בשנת 1951, מעברת גבים-דורות. מהמעברה נותר שריד יחיד: מבנה הצרכנייה. באזור התעשייה הוקמו כחמישים מפעלים.

2. אנדרטת זיכרון לחללי צה"ל

(מכביש מספר 232, מהכניסה הדרומית לשדרות, פונים לרחוב הבנים).

מאז שנת 1967, שכלה שדרות 32 יקירים, בנים ותושבים, במערכות הגבורה של מדינת ישראל. את האנדרטה לזכר חללי צה"ל, תכנן ועיצב האומן אריה קוטלר מקיבוץ ברור חייל בשנת 1987. האנדרטה מתנוססת לגובה של שישה מטרים ולאורך גזע בטון

*ראש החוג ללימודי ארץ ישראל במכללה האקדמית אשקלון;
**מרצה במכללה האקדמית ספיר וחוקר התיישבות שנות החמישים בנגב. מבוסס על: א', ששון (עורך) (תש"ע) שדרות נופ-אדם במרחב, מקום, ירושלים.

חשוף וגדוע המסמל את הדם ואת השכול. באנדרטה 12 כנפיים, המסמלות את 12 שבטי ישראל, המיוצגים בעיר שדרות. מים זורמים ממרכז הגזע ומסמלים את המשך החיים. שמות החללים מונצחים באנדרטה. האנדרטה נחנכה ביום הזיכרון לחללי מערכות ישראל, ובאותו מעמד נקרא גם הרחוב הסמוך "רחוב הבנים" - על שם הנופלים.

אנדרטת זיכרון לחללי צה"ל צילום: פרופ' אבי ששון

3. שדרת האקליפטוס (הטיילת)
(סמוך לאנדרטה, מתחילה טיילת הנמשכת לאורך כביש 232 עד לכניסה הצפונית לשדרות).

העולים ממעברת "גבים-דורות" עסקו בעיקר בעבודה יזומה, בין השאר בנטיעת עצים. עצי האקליפטוס המצויים לאורך הטיילת היו חלק משדרת עצים שניטעה אז, ועל שמם נקראה העיירה שדרות.

4. שכונת עובדי ציבור
(בתי הקרקע שלאורך רחוב הבנים).

בשנת 1956, הוחלט לבנות שכונה חדשה ובה בתים גדולים מהסטנדרט שהיה נהוג (32 מ"ר), בגודל 48 מ"ר. בשכונה התגוררה הפקידות הבכירה של המועצה המקומית ושל ההסתדרות וכן התגוררו בה בעלי מקצועות חופשיים, כגון רופאים, מנהלי בתי ספר, עובדים סוציאליים. אפשר עוד לראות בתים שנתרו בגודל המקורי. בהמשך רחוב הבנים, אחרי הפנייה ימינה לרחוב הארזים, נבנתה מעברה ב', אך ממנה לא נותר כל שריד.

5. כיכר הבנים
(בסוף רחוב הבנים).

לשדרות יש מסורת מוזיקלית, ויש המכנים אותה "ליברפול של ישראל" בשל ריבוי המוזיקאים וההרכבים המוזיקליים שיצאו ממנה. בעירייה הוחלט לבטא את ייחודה כעיר מוזיקה באמצעות עיצוב כיכרות המכונות "הכיכרות המזמרות". בכיכר הבנים פיסלו שופר, בכיכרות אחרים דרבוקה, נבל, כינור וכיוב'.

6. השוק העירוני

(מכיכר הבנים, פונים מערבה עד כיכר בגין).

משמאל לכיכר, נבנה שוק ייחודי בשנת 1986, והוא פועל בימים א' וג'. סמוך לו יש מרכז מסחרי. מומלץ לבקר בשוק בימים אלה.

7. כיכר בגין

הכיכר, המסמלת את מרכז העיר, מאגדת את הרחובות הרצל (הראשון בעיר), יגאל אלון ומנחם בגין. הכיכר היא נקודת מוצא חשובה לתוכנית המתאר החדשה של העיר והיא מחברת בין הכניסה הדרומית לעיר (מכביש 34) ובין הכניסה הצפונית ואזור התעשייה (כביש 232) בציר ישר, שמרכזו ליד השוק - שהוא המרכז האמיתי.

8. רחוב הרצל

(מכיכר בגין ממשיכים ישר מערבה).

רחוב הרצל הוא הרחוב הראשון שנבנה בעיירה שדרות, והוא נבנה בשנת 1955. לרחוב זה הועברו דיירי מעברת גבים-דורות. הבתים המקוריים נבנו בגודל 32 מ"ר, וסביבם הייתה חלקת אדמה (בין חצי דונם לדונם) שנועדה למשק עזר, כלומר: לאפשר לתושבים לגדל פירות וירקות ואף צאן להשלמת הכנסתם. סביב הרחוב מוקמו המוסדות המרכזיים של העיר: בית העירייה, הדואר, הבנקים, הקולנוע והפארק המרכזי ("גן החמישה").

9. בית ספר שקמים

(מרחוב הרצל, עולים שמאלה לבית הספר).

במקום פועל כיום הנתיב הישיבתי של בית הספר המקיף הדתי. בעבר שימש המבנה את בית ספר שקמים, בית הספר הראשון שהוקם בעיירה, בשנת 1956. בכיסה לבית הספר נבנה מבנה למגורי החצרן, אברהם אביטן ז"ל.

מפעל ההזנה בבית הספר בשדרות בשנת 1950-1956 מתוך אתר פיקיוויקי

12. שכונת ניר עם

(מרחוב הרצל, פונים מערבה לרחוב ניצן, עד למפגש עם רחוב רמב"ם).

עד סוף שנות החמישים, בנו בשדרות בתי קרקע קטנים בצפיפות נמוכה. מאחר שהבנייה נמשכה לאורך קילומטרים, היא ייקרה את התשתיות (הנחת צינורות מים וביוב ותשתית למערכת החשמל). בשל כך, ובעקבות גל עלייה גדול שעמד להגיע מצפון אפריקה, הוחלט לבנות בצפיפות גבוהה, כלומר, לבנות שיכונים - בתי קומות גדולים שאכלסו עשרות משפחות. הבית ברחוב רמב"ם 78 הוא דוגמה לבתים אלה. בבית זה גרו בממוצע כעשר נפשות בדירה שגודלה 48 מ"ר. בכל דירה היו חדר וחצי למגורים. הבית עבר תהליך של שיקום שכונות פעמיים. בחזית הבית יש עיטור חמסה גדול.

13. בית משפחת זרביב

(ברחוב רמב"ם 52).

הבית של משפחת זרביב נותר כבימים ימימה. למעשה, הוא איחוד של שני בתים קטנים, בני 32 מ"ר כל אחד. הבית השני נמסר לבכור לאחר נישואיו. המבנה, כולל שטח האדמה הגדול שסביבו, מייצגים את התפיסה של משק עזר.

14. הקיבוץ העירוני

(ממשיכים צפונה ברחוב רמב"ם, עוברים לרחוב הרקפת, רחוב קרן היסוד וממנו פונים לרחוב השקד).

תופעה התיישבותית מיוחדת בארץ היא תופעת הקיבוצים העירוניים, שאחד מהם הוא הקיבוץ העירוני "מגוון" בשדרות. חברי הגרעין בנו במרחב משותף מכלול של מבנים ושל משרדים השייכים לקיבוץ, כולל חדר אוכל משותף. חברי הקיבוץ חיים בשיתוף מלא, כפי שחיו בקיבוץ המסורתי. הם הקימו מוסדות לטיפול באוכלוסיות מיוחדות, כגון: אנשים הסובלים מפיגור בדרגות שונות וחולי נפש. הקיבוץ וחבריו משמשים מודל לחיקוי, בארץ ומחוצה לה, בנוגע לטיפול באוכלוסיות אלה.

צילום: פרופ' אבי ששון

לשדרות יש מסורת מוזיקלית, יש המכנים אותה "ליברפול של ישראל" בשל ריבוי המוזיקאים וההרכבים המוזיקליים שיצאו ממנה. בעירייה הוחלט לבטא את ייחודה כעיר מוזיקה באמצעות עיצוב כיכרות המכונות "הכיכרות המזמרות". בכיכר הבנים פיסלו שופר, בכיכרות אחרים דרבוקה, נבל, כינור וכיו"ב

10. הקולנוע הראשון

(מימין לכניסה לבית ספר שקמים, מצד מערב).

בשנת 1956, נבנה במקום קיר בטון גדול, והוא שימש כמסך להקרנת סרטים תחת כיפת השמיים. הצופים היו צריכים להביא את הכיסאות מהבית. הקיר היה בנוי בחצר בית הכנסת לעולי פרס (שהוקדש לזכרם של חללי צה"ל).

11. מרכז העיר

(יורדים חזרה לרחוב הרצל ונכנסים לרחבת בית העירייה).

מרכז העיר כולל כמה מבנים היסטוריים, ובהם: מועצת הפועלים, בית העם, בית העירייה, הקולנוע, בית הוועד המקומי ומועצת הפועלים הראשונה.

בית העירייה - (ברחוב גיורא יוספטל 26) שוכן בלב המרכז ולו שלוש קומות. במקור היה המבנה בן שתי קומות, ובראשית שנות השמונים נוספה הקומה השלישית. בית העם הישן - שימש בעבר הרחוק מועדון חברים וקולנוע, נמצא כיום מרכז צהלולים - מרכז תרבותי אתני שבו מתקיימים הצגות תיאטרון ומופעי מוזיקה. בניין הקולנוע, שנטוש כיום, ראה ימים יפים יותר. הוא שימש לקולנוע מראשית שנות השישים ועד סוף שנות השמונים. בית הוועד המקומי- שימש בית לקברניטי העיירה בשנים 1955-1958. למעשה, קדם הוועד המקומי הנבחר למועצה המקומית.

מועצת הפועלים הראשונה - (ברחוב הרצל 39-41) הוקמה בשנת 1956. נראה כיום כפי שנראה כשהוקם. בסוף שנות החמישים, עברו מוסדות מועצת הפועלים ומועצת הפועלות (נעמ"ת) וכן נציגי הקרנות ההסתדרותיות למבנה מועצת הפועלים (ברחוב ההסתדרות 7).

15. שכונת נאות הנביאים

(מרחוב השקד ממשיכים מערבה לרחוב המעפילים, פונים צפונה לכיכר קק"ל ומערבה לסוף רחוב העלייה). השכונה שמימין נבנתה במהירות רבה בשנת 1990, במטרה לקלוט את עולי ברית המועצות. בשכונה שולבו גרעין של זוגות צעירים מקומיים וכתשעים משפחות של יוצאי אתיופיה.

16. תצפית

(בקצה שכונת הנביאים, בסוף רחוב דרך העלייה, יוצאת דרך כורכר לכיוון צפון ומטפסת לגבעה המתנשאת מעל כביש 34, הגבעה בולטת בזכות עמוד חשמל שניצב עליה. מהגבעה אפשר לצפות לכל עבר).

גבעה זו היא חלק מרכס כורכר המעטר את שדרות וחלק מרכס ניר עם. במבט למערב, אפשר לראות את גדר

המערכת הגובלת ברצועת עזה, כמה מוצבי תצפית של צה"ל ואת העיירה בית חנון שבצפון הרצועה. מעבר לגדר המערכת, אפשר לזהות את ניסנית, שפונתה, ומצפון לה את נתיב העשרה ואת יד מרדכי. בקו החוף, בולטות הארובות של תחנת הכוח באשקלון. צפונה משם, נראות העיר אשקלון, העיר אשדוד ותחנת הכוח של אשדוד. במזרח העיר בולטים המבנים של אזור התעשייה, ובו בולט המבנה הכחול-תכלת של "אמדוקס". הלאה משם באופק בולטים הרי יהודה, ומצפון העיר קריית גת. מימין למפעל אמדוקס, אפשר לראות את האנטנה של מכללת ספיר. דרומית לגבעה, נראה קיבוץ ניר עם.

מכאן, נשוב למרכז העיר. המעוניינים יוכלו לפקוד אתרים נוספים בעיר, כגון: פסיפס קיר ברחוב ירושלים פינת משעול הליה; גן החמישה (במפגש הרחובות מבצע סיני, דרך העלייה ומנחם בגין); יד זיכרון לשואה ולגבורה ברחוב בן יהודה, סמוך לכיכר ספרא ועוד.

יד הזיכרון לשואה ולגבורה, רחוב בן יהודה, סמוך לכיכר ספרא צילום: פרופ' אבי ששון

שפרעם - עיר של מפגש תרבויות

טארק בסול*

חדשות מן המזרח

**המרחב הישן, הגלעין, של היישוב
ההיסטורי של שפרעם מספר לנו
על התרבויות השונות שעברו
בעיר בעת החדשה.
נוצרים, מוסלמים, דרוזים ויהודים
שאת סיפורם נוכל לשמוע בזמן
השיטוט ברחובותיה של שפרעם.**

עדות נוצריות בעיר

נראה כי העדה הנוצרית היוונית קתולית (שמאמיניה הם ערבים) הייתה הראשונה שחידשה את היישוב בשפרעם בתקופת שלטונו של ד'אהר אל עומר. חברי העדה קיבלו לידיהם את רוב האדמות החקלאיות של הכפר והתיישבו בשטח הנוח ביותר לבנייה: ראש הגבעה והמדרון המתון מאוד של האוכף שממזרח לה. בסוף ימיו של ד'אהר, הייתה עדה זו החזקה ביותר בשפרעם - דמוגרפית, כלכלית ופוליטית.

העדה המוסלמית בשפרעם

בידי העדה המוסלמית בשפרעם לא נשתמרו מסורות על הזמן המדויק ועל הנסיבות להתיישבות אבותיהם במקום. בתקופת שלטונו של ד'אהר אל עומר (1750-1775), נבנה המסגד (המכונה כיום "העתיק"). כפי שראינו לעיל, הנוצרים אחזו ברוב האדמות החקלאיות של הכפר והתיישבו בשטח הנוח לבנייה שממזרח למבצר. המוסלמים בנו את בתיהם

שפרעם שוכנת על גבעה בגובה מאה מטרים מעל פני הים, במרחק של 18 ק"מ מהים וסמוך למשולש הערים ההיסטוריות (חיפה, עכו ונצרת). באמצע המאה ה-18 קבעה משפחת זידאן את מרכז שלטונה שפרעם. ד'אהר אל עומר, בן המשפחה, הצליח לכבוש את הגליל, בחר בעכו כבירת שלטונו והציב בשפרעם את בנו עותמאן. בשנת 1871, הייתה שפרעם למרכז תת נפה, ובשנת 1910 זכתה למעמד של עיר.¹

*מורה לגיאוגרפיה ולהיסטוריה ורכז טיולים במערכת החינוך.

¹המאמר מסתמך על מחקר לקבלת תואר מוסמך: בסול, טארק (2021). 'שפרעם: צמיחתה מכפר לעיר בשלהי התקופה העות'מאנית 1864-1914'. **אופקים בגיאוגרפיה**, מס' 99, עמ' 31-58; בסול, טארק (2021). שפאעמר תחולהא מן קריה למדינה פי אואחיר אל-עהד אל-עתמאני (1720-1914). חיפא: מכתבת כל שיא; בסול, טארק (2022). 'שפרעם: מתקופת משפחת זידאן עד תום תקופת הממשל המצרי 1730-1840'. אל-חצאד, מס' 12, עמ' 109-152.

על המורד הצפוני התלול של הגבעה, מן המבצר והמסגד החדש ומטה, לאורך הדרך היורדת אל מעיין הכפר, ומכאן הסברה שהתיישבותם בשפרעם החלה רק אחרי התיישבות הנוצרים שם, ובכל אופן לא לפני תקופת ד'אהר אל עומר.

הדרוזים בשפרעם

הדרוזים הגיעו לארץ, וחלק מהם הגיעו לשפרעם, בגלי הגירה שונים: 1) בתקופת שלטונו של הח'ליפה הפאטימי אל-חאכם באמר אללה (996-1021); 2) בראשית המאה ה-17, תחת חסותו של האמיר הדרוזי הלבנוני פח'ר אלדין אל-מעאני השני (1572-1635); 3) בעקבות ניצחון קואליציית שבטי הקייס ובני בריתם על קואליציית שבטי הימן והחוברים אליהם, כולל הדרוזים, במלחמת עין דארה (ב-1711); 4) בעקבות הצקות ופרעות מצד המושל הטורקי וחייליו כלפי הדרוזים שהתגוררו בג'בל אל-עלא (ג'בל עלאווייה שבסוריה) (ב-1811); 5) בעקבות דיכוי מרד הדרוזים בלבנון על ידי כוחות צרפתים וטורקים ב-1860.

החוקרים מונים כפרים דרוזיים שונים שנוסדו בארץ בשלב זה או אחר, אך את מועד היאחזות הדרוזים בשפרעם הם מציגים כהשערה בלבד, גם הדרוזים תושבי שפרעם אינם יודעים להצביע על תאריך התיישבות מסוים. אסתכן ואציע כאן סברה משלי לזמן התיישבות הדרוזים לראשונה בשפרעם: בראשית תקופת שלטונו של ד'אהר אל עומר באזור, בעת שעשה את שפרעם למרכז שלטונו. ייתכן שהסיבה נעוצה ברצונו לחזק את מעמדו בעיני תושבים שלא היו ערבים מקומיים וכי משום כך והזמין גם נוצרים (ראו לעיל) וגם יהודים (ראו להלן) להתיישב במקום. הדרוזים התיישבו על המדרון המערבי והתלול ביותר של גבעת שפרעם, רחוק יחסית מן הדרך היורדת אל מעיין הכפר. כלומר: במיקום גרוע הן משל הנוצרים הן משל המוסלמים.

יהודי שפרעם

לאחר מרד בר כוכבא, התקיימה בשפרעם עיירה יהודית. באמצע המאה השנייה לספירה, במשך שנים ספורות (176-161 לערך) שכנה במקום הסנהדרין - ההנהגה הדתית רוחנית של היישוב היהודי בארץ. במהלך התקופה הביזנטית, נהרסה כליל הקהילה היהודית בשפרעם, והיא התחדשה רק אחרי הכיבוש העות'מאני בתחילת המאה ה-16. מאמצע שנות השלושים למאה ה-16 ועד אמצע המאה ה-17, אין כל אזכור לנוכחות יהודים במקום. ד'אהר אל עומר נהג ביהודים בסובלנות ובאהדה, ובין השאר קידם בברכה את חידוש היישוב היהודי בטבריה ביוזמת רבי חיים אבואלעפיה ב-1740. מצוקות מלחמת העולם הראשונה (1914-1918) פגעו

בלי ספק קשות גם באחרוני היהודים שעוד נאחו בשארית כוחם בשפרעם. רובם נספו, גורשו מן הארץ או היגרו למקומות אחרים. וילנאי באנצקלופדיה לידעת א"י, ציין כי המשפחה היהודית האחרונה עזבה את המקום ב-1920. בבתי היהודים התיישבו אחרים, ובית הכנסת ננטש. במפקד אוכלוסין שקיימה ממשלת המנדט הבריטי באוקטובר 1922, לא נמצא בשפרעם אף לא יהודי אחד.

חוק הווילאיתים מ-1864, ותיקונו ב-1871, הביא לחלוקת האימפריה כולה מחדש לווילאיתים (פלכים), אלו חולקו לסנג'אקים (מחוזות), אלו לקד'אות (נפות) ואלו לנאחיות (תת-נפות). ב-1871, נקבע כי שפרעם היא מרכז מנהלי של תת הנפה נצרת שבמחוז עכו וכי היא כוללת עשרים כפרים. מתוקף כך, ישב בשפרעם מושל בדרגת מודיר, שהופקד על שמירת הביטחון והסדר, על גביית מיסים, על רישוי עסקים ועוד. לצד המודיר, פעלה מועצה מייעצת (מג'ליס עומומי) והיא הביאה לפניו את דרישות התושבים. בראש המועצה עמד פקיד מטעם הממשל, וחבריה היו תושבי המקום שהמושל מינה לתפקיד לפי מפתח אתני ובהמלצת מנהיגי העדות העיקריות. ב-1883, נמסר כי בשפרעם נפתח משרד דואר במטרה לחסוך מתושבי המקום והאזור את הצורך לנסוע לעכו, לחיפה או לנצרת. ב-1886, סללו השלטונות דרכים למעבר בהמות משא ועגלות משפרעם אל הדרך הראשית עכו-נצרת ואל כמה מכפרי הסביבה. דרכים אלו הקלו את ההגעה למקום.

השוק, המרחב הכלכלי, צמח ושגשג בעקבות קביעתה של שפרעם כמרכז תת נפה בשנת 1871, צילום: טארק בסול

מהפכת הטורקים הצעירים בקיץ 1908 הביאה להדחת הסולטן מכיסאו. הממשל החדש ביקש לאחד סביבו את האימפריה על ידי פיתוח חבלי ספר ועל ידי ביזור סמכויות לפלכים, למחוזות, לנפות ולתת נפות. המאמצים התמקדו בפתיחת בתי ספר יסודיים לבנים ולבנות בערים ובכפרים הגדולים ביותר, בהקמת בתי חולים בערים הגדולות ובשיפור מערכת הדרכים ברמה ארצית, אזורית ומקומית. ב-28 באוקטובר 1910, העניק המשטר העות'מאני החדש לשפרעם מעמד של עיר, מינה עירייה והעמיד בראשה את הנוצרי דאוד סולימן תלחמי - אחד מחברי המועצה שייעצה למושל תת הנפה. שפרעם הגיעה לשיא מעמדה המוניציפאלי

בשלהי התקופה העות'מאנית, שמרה על מעמדה המנהלי בתקופת המנדט, הצליחה לשרוד את מלחמת 1948 והייתה לעיר מרכזית וחשובה בקרב תושבי הגליל המערבי.

נצא לסיור באתרים ההיסטוריים של שפרעם:

המבצר - ב-1761, החל ד'אהר לבנות מבצר גדול (קלעה, قلعة) על ראש גבעת שפרעם. המבצר נועד להגן על שלטונו ועל הכפר. עות'מאן בנו המשין את הבנייה וסיים אותה ב-1771. הוא שיכן במבצר את מרכז השלטון האזורי, הסראיה (السرايا).

מבצר שפרעם כיום, מבט מדרום, צילום: טארק בסול

בית כנסת - יהודי שפרעם החזיקו במסורת שלפיה קהילתם נוסדה בימי ד'אהר אל עומר בסיוע הרב חיים אבולעפיה, מחדש היישוב היהודי בטבריה, וכי בית הכנסת שלהם נבנה ב-1776.

בית הכנסת היהודי בשפרעם, מצפון למבצר, מבט מדרום, צילום: טארק בסול

חיילוה - העדה הדרוזית ובניין החילוה (خَلْوَة, בית התפילה) שלה נוסדו בשפרעם בתקופת הח'ליף הפאטימי אל חאכם ב'אמר אללה (שלט בשנים 1021-996), שאימץ את האמונה הדרוזית ופעל להפצתה.

המסגד - שוכן עשרות מטרים צפונית למבצר. עד כה, סברו כל החוקרים שאת המסגד הישן בנה סולימאן פחה בשנת 1816, אולם - לאחר מחקר שהתבסס על מקורות מהתקופה - התברר כי עותמאן הוא שבנה את המסגד.

המסגד הישן, צילום: טארק בסול

מנזר גבירתנו של נצרת - חברי מנזר גבירתנו של נצרת התבססו בשפרעם ב-1866 ושיקמו את הכנסייה העתיקה באתר שנמצאו בו שרידי כנסייה מן התקופה הצלבנית. יוונים קתולים מקומיים ייחסו את הכנסייה לתקופת שלטונו של פוקאס הקדוש (בערבית: מאר פוקאס).

הכנסייה היוונית קתולית ע"ש פטרוס ופאולוס - כמחצית מאוכלוסיית שפרעם נמנית על העדה היוונית קתולית. עדה זו הייתה דלת אמצעים ולא נתמכה כמעט מבחוץ. לפיכך, עד סוף המאה ה-19, נאלצו חבריה וילדיהם להתפלל וללמוד במוסדות של מסדרים קתוליים זרים. ב-1904, עלה בידם לבנות בשפרעם את הכנסייה היוונית קתולית על שם פטרוס ופאולוס.

השוק - בעקבות התפתחותה המנהלית של העיר בשלהי התקופה העות'מאנית, נהייתה שפרעם מרכז לתושבי כפרי הסביבה רעבלין, דאמון, רויס, תמרה וכאבול. עסקים ומקומות מסחר נפתחו במרחב הישן, שלימים יוקם בו השוק העירוני.

מפת מקומות דת היסטוריים בשפרעם²

מקרא המפה: 11 - בית כנסת, 15 - מבצר ד'אהר אל עומר, 58 - החילוה, 59 - המסגד הישן, 64 - כנסיית פטרוס ופאולוס, 67 - הכנסייה הפרוטסטנטית על שם פטולוס הקדוש, 68 - כנסיית גבירתנו של נצרת.

²מחלקת מפות (2011). ארכיון העירייה שפרעם, מפה היסטורית.

מפגש תרבויות על דרך יפו-תל אביב

חדווה בן סיני*

**משפחות אמריקאיות הגיעו ממיין
הרחוקה עם מטלטליהן ועם
"ערכת בתים" לבנייה מהירה.
משפחות גרמניות החברות בכנסייה
הלותראנית רכשו את בתיהן לאחר
שהקשיים המזרח תיכוניים הכריעו
אותם. מומר מרוסיה הצטרף אל
הנוצרים מגרמניה. הבריטים גירשו
משפחות גרמניות שנחשדו בשיתוף
פעולה עם השלטון הנאצי. מעט
משפחות יהודיות דרו בשכונה
שונטשה מיזשביה. אם במפגש
תרבויות עסקינן בגיליון זה, אין
מתאים יותר מלספר את סיפורה
של השכונה-המושבה האמריקאית-
גרמנית-יהודית זו.**

בית ברחוב אוארבך 6 במושבה האמריקאית-
גרמנית ביפו. מתוך פיקיוויקי

אך כמו תמיד, נתחיל בהתחלה. ב-1866, הגיעו לארץ חברי כנסיית המשיח (המאמינים כי עם שיבת היהודים לארץ הקודש יתגלה ישו מחדש), 157 במספר, ממיין הרחוקה ובנו את בתיהם לאורך שני רחובות מצטלבים, כיום: אוארבך והופמן. המתיישבים חוו צרות רבות. מנהיגם, ג'ונס אדמס, התגלה כשרלטן, רודף שררה ושתיון, השדות שזרעו לא הניבו את היבול שקיוו לו, הם ידעו חולי, חרפת רעב ומוות. חסרי כול חזרו לאמריקה ובשכונה נותר רולה פלויד לבדו. פלויד מכר את הקרקע ואת המבנים לטמפלרים ולכריסטוף הופמן שעמד בראשם.

הטמפלרים היו חברי מקדש האל - תנועה דתית עצמאית שמטרותיה קירוב הגאולה, מטרה שיכולה להתממש רק באמצעות מגורים בארץ הקודש ועבודת אדמתה. מכאן שעיקר עיסוקם של הטמפלרים היה בחקלאות, במלאכה ובמסחר. הם רכשו את בתי השכונה האמריקאית, ובשנת 1881 מנתה שכונתם 26 בתי מגורים - חלקם בתי העץ האמריקאים והיתר מבני אבן שבנו הטמפלרים. עם הטמפלרים, הגיעו לארץ לא מעט חידושים: כיתת הלימוד כפי שאנו מכירים היום, שיש בה מורה ולוח; ענף

מאבקים רבים של המועצה לשימור אתרים הביאו בסופו של דבר ליישום תוכנית שיקום ושימור של רוב בתי השכונה. כיום, האווירה במקום היא של שכונה אירופאית. יש כאן פארק אורבני שבירות אירופה לא היו מתביישות בו ומלון יוקרתי בעל נינוחות פריזאים. נגינת עוגב נשמעת ברחובות הסמוכים לגינת יוסטינוב.

*מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, מרכזת תכניות זיכרון והנצחה באגף של"ח

במבנה מטרה לתקיפה, והוא הותקף בכמה הזדמנויות ביריות ובמטעני נפץ.

משם נמשיך לבית מספר 2 ברחוב אוארבך. זהו בית עץ שנבנה ב-1866 על ידי משפחת נורטון, מהמשפחות האמריקאיות הראשונות שהגיעו ממיין ושהביאו עימן את קורות העץ המקוריות של הבית. במהלך שיקום המבנה, נתגלה השם אמיקו נורטון צרוב על לוחות העץ, ונראה כי המתיישבים האמריקאיים צרבו שמותייהם על הלוחות עוד טרם העלתם לאונייה באמריקה בדרכם לארץ ישראל. היום המבנה המשוחזר משמש וילה השייכת למלון דריסקו הסמוך.

נתקדם קמעה אל בית מספר 4 ברחוב. ארנסט הרדג (ממנהיגי הטמפלרים) הקים פה את המלון המשוכלל באכסניות יפו באותם ימים - מלון ירושלים. חדרי המלון לא היו ממוספרים, אלא נקראו על שם שבטי ישראל ונביאי ישראל. מול בית המלון התמקמו משרדי חברת הנסיעות הבינלאומית של האחים קוק. עם קום המדינה שימש המבנה את משרד החינוך אך אחר כך נעזב. כיום, כאמור, המבנה הוא חלק ממלון הבוטיק היוקרתי דריסקו.

פיקוס בנגלי בגינת הברון, צילום: רונית בין

נמשיך לבית מספר 10, בית וונתזורט, מהבתים שנבנו בשנת 1886. בקומה הראשונה יש מוזיאון ומרכז מורשת בשם "בית יידות מיין", המספרים את תולדות המושבה האמריקאית. אפשר לבקר במקום בתיאום מראש.

נפנה מערבה אל רחוב בר הופמן מספר 14 (פינת אוארבך 8). מבנה מרשים זה נבנה בשנת 1866 כחלק מהמושבה האמריקאית, ומשנת 1869 שימש מבנה ציבור של הטמפלרים. בשנת 1878, רכש את הבית הברון הרוסי פון אוסטינוב לאחר שהצטרף לטמפלרים. בשנת 1895, הרחיב אוסטינוב את המבנה המקורי והקים בו את מלון פארק. בחצר המלון הקים גן, שאותו נטע ניסים בכור אלחדף, הבוגר הראשון של בית הספר החקלאי מקווה ישראל. הגן היה פתוח לכל מבקר ללא תשלום והיו בו גן חיות ומוזיאון לעתיקות הראשון מסוגו בארץ. מפורסמים רבים התאכסנו במלון זה, והמפורסם באורחיו היה הקיסר הגרמני וילהלם השני. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, עזב הברון לנורווגיה ומת שם בעוני.

המקום משמש כיום מרכז ואכסנייה של קהילת

תיירות של הבאת צליינים והדרכתם בארץ בדיוק כפי שנעשה היום; ענף הפרדסנות המודרני ועוד. המושבה הגרמנית הייתה סמל לניקיון, לאיכות סביבה ולתרבות. בינות למשפחות הגרמניות, דרו בשכונה גם יהודים, בהם הסופר בן הלל הכהן ובני הזוג יעקב ושרה טהון.

במהלך מלחמת העולם השנייה, גירשו הבריטים את הטמפלרים מהארץ משום שנחשדו בשיתוף פעולה עם השלטון הנאצי. חמישה צעירים טמפלרים הגיעו לגרמניה מהמושבות בארץ ישראל בשלהי מלחמת העולם השנייה. חלקם גויסו לצבא הרגיל וחלקם גויסו למחלקה היהודית ולמחלקת הביון הגרמנית ונבחרו להשתתף במבצע אטלס באוקטובר 1944. היה זה מבצע של כוח מיחידת הקומנדו המיוחדת הנאצית. הכוח מנה חמישה אנשים, שלושה מבני הטמפלרים הארץ ישראליים ושני ערבים ארץ ישראליים. החמישה הוצנחו בוואדי קלט ונלכדו על ידי כוחות בריטיים לפני שגרמו נזק. לפי אחת הגרסות, מטרתו העיקרית של המבצע הייתה הרעלת מקורות מי השתייה של תושבי תל אביב במתקן השאיבה ממעינות ראש העין. גרסה זו מתבססת על רעל שנמצא בכליהם של הצנחנים שנלכדו.

עם גירושם של הטמפלרים, עברה המושבה לידי שלטונות המנדט הבריטי, ואחר כך לידי מדינת ישראל. ב-1962, כחלק מהסכם השילומים בין מדינת ישראל לגרמניה, שילמה ממשלת ישראל לטמפלרים ולירורשיהם פיצויים בגין אדמותיהם ונכסיהם. עזובה והזנחה פשו בשכונה. בשנת 1992, שוקם בית העץ של משפחת נורטון והיה למקום משכנה של מסעדת קרן המיתולוגית. בעשור הראשון של המאה ה-21, החל תהליך לשימור ולשיקום של יתר בתי המושבה.

רח' אוארבך 8 צילום: ישראל פרקר, מתוך אתר פיקיויקי

את סיורנו נתחיל ברחוב אוארבך פינת רחוב אילת, במבנה בן ארבע קומות ששימש בניין המפקדה של הבולשת הבריטית הידועה לשמצה בתקופת המנדט - CID - Criminal Investigation Department. כאן נעצרו, נחקרו ועונו רבים מאלו שהבריטים החשיבו כמתנגדי השלטון, ערבים ויהודים כאחד. בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, ראו ארגוני האצ"ל והלח"י

היהודים המשיחים "בית עמנואל" והוא בבעלות המיסיון הלונדוני. באחד מחדריו הוקמה תערוכה המציגה תמונות, מסמכים ומוצגים שונים המתארים את תולדות הבית ואת תולדות יפו. אפשר לעלות לגג האכסניה כדי ליהנות מתצפית פנורמית מרשימה. לפני שאנו חוצים את הכביש אל כנסיית עמנואל, הציצו אל גינת הברון.

נעבור אל בית מספר 15 ברחוב בר הופמן - כנסיית עמנואל. הכנסייה נבנתה בשנת 1906 ומשמשת את הקהילה הנוצרית לותראנית. את אבן הפינה לכנסייה הניחו ב-1898 פרוטסטנטים שגרו ביפו הברון הרוסי גרמני פון אוסטינוב, תרם למטרה זו את הקרקע. כוונת המקימים הייתה שהקיסר הגרמני וילהלם השני ורעייתו יהיו נוכחים בטקס הנחת אבן הפינה שהתקיים בעת מסעם בארץ ישראל ב-1898. בסופו של דבר, התעכב הטקס ימים מספר, והקיסר לא נכח בו. עם זאת הוא תרם מכספו את פעמון הכנסייה לאחר שבניית המבנה נשלמה ב-1904.

העוגב שבכנסיית עמנואל, צילום: מורית כהן

לאחר הקמת מדינת ישראל, נמסר המבנה לשימוש של אנשי הכנסייה הלותראנית של סקנדינביה. הכנסייה שופצה שיפוץ יסודי, והיא נקראת כעת בשם "כנסיית עמנואל". בראש הכנסייה צריח הנשקף לרחוק. חלל הכנסייה מעוטר בוויטראז'ים המתארים אפיזודות מקראיות ובכתובות רבות בעברית ויש בו עוגב גדול. אפשר לבקר בכנסייה ואף להזמין קונצרט עוגב, ולמתעניינים אף יותר - שיעורי נגינה בעוגב (המורה, אגב, אינה נמנית על קהילת המאמינים הנוצרית של הכנסייה).

לוח המודעות של כנסיית עמנואל, צילום: חדווה בן סיני

נמשיך אל בית מספר 16 ברחוב בר הופמן פינת רחוב עמיקם אליהו. משפחת פלויד נמנתה על משפחות המתיישבים האמריקאים שהתיישבו במקום בימיה הראשונים של השכונה. משפחה זו הייתה מהיחידות שנשארה ביפו אחרי שרוב המתיישבים חזרו לארצות הברית.

בנם התינוק של רולה ותיאודושיה פלויד היה אחד הילדים שנפטרו ממחלה מייד עם נחיתתם בחוף יפו, וכמו יתר המתיישבים סבלו אף הם מחסור. אך גם כשהחלו חבריהם לעזוב חזרה למיין, החליטו בני הזוג פלויד לדבוק בהגשמת המטרה שלשמה באו. פלויד עסק בהדרכת תיירים. הוא למד ערבית והיסטוריה של ארץ ישראל והחל לעבוד בסוכנות התיירות המפורסמת "תומאס קוק ובניו", שמשרדיה היו בשכונה. שמעו של פלויד כמדריך הטוב ביותר בארץ ישראל יצא למרחוק. פלויד סייר עם המטיילים בכרכרה שהביא מארצות הברית ושהייתה מצוידת במתלים חדשניים שריכזו את טלטולי הדרכים המשובשות של הארץ. מסופר כי מי שזכה לנסוע בה שוב לא רצה לנסוע בשום צורה אחרת. בתחילת שנות התשעים של המאה ה-20, שופץ הבית על ידי אומנית פיסול המתגוררת במקום. אם תציצו אל חצר הבית תוכלו לראות חלק מעבודות הפיסול.

אפשר להמשיך לשוטט בסמטות השכונה, בין רחוב דרך שלמה לרחוב אילת, וליהנות מהניחוח האירופאי. אפשר לצעוד אל מתחם נגה הסמוך, שגם הוא עובר מקצה שיפורים בשנים האחרונות. אולי נספר על כך באחד גיליונות הבאים. אפשר לצעוד אל פארק המסילה, הכולל לא מעט מדשאות ופינות ישיבה נעימות, שבילי אופניים ושבילים להולכי רגל. הפארק נמתח מנחלת בנימין ומרחוב הרצל עד לחוף הים.

פארק המסילה, צילום: מורית כהן

לא לו מכם התוהים היכן אפשר להחנות את הרכב לפני הסיור, הייתי ממליצה על החנייה של מתחם התחנה בנווה צדק. משם, בהליכה קצרה, מגיעים אל המושבה האמריקאית.

שיטוט נעים!

שמן, אור ומנורה - בין חורבן ותקומה

ד"ר שרה'לה אורן*

פסל המנורה בלילה, צילום: ברק שקד, מתוך: אתר פיקיוקי

טוב ורע, מאפשר בְּקֶרֶה. מכאן המונח "בְּקֶרֶ" - המציין אפשרות לשליטה ולבקרה הנוצרת עם זריחת השמש. לא נרבה בשבחו של האור ולא נעמוד על משמעותו הסמלית, שהרי אלו מובנים. רק נביא את מילותיו של הנביא ישעיה, המבטא בתקבולת את מהותו של האור:

"יוצר אור ובורא חשך עֵשָׂה שְׁלוֹם ובורא רָע"
(ישעיהו מה, ז)

"ישראליות" היא יצירה חדשה יחסית, אולם ברור כי מקורותיה יונקים ממורשת אבות, ממש כפי שכתב ברל כצנלסון: "דור מחדש ויוצר איננו זורק אל גל האשפה את ירושת הדורות. הוא בוחן ובודק, מרחיק ומקרב".¹ המנורה המתנוססת בכל מסמך רשמי של מדינת ישראל היא עכשווית וודאית ישראלית, אך מקורותיה קדומים מאוד.

על פי המסורת, נברא האור בכ"ה באלול כשלב ראשון בבריאת העולם: "וַיֵּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אור וַיְהִי אור" (בראשית א, ג). הימצאות האור יוצרת שינוי מהותי, ובעקבות כך הקדוש ברוך הוא מגיע למסקנה חשובה: "וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאור כִּי טוֹב" (בראשית א, ד). מהו בדיוק אור? נודה כי הוא מושג קשה להגדרה! ניעזר במילים שנאמרו בתקופת תור הזהב בספרד: "מעט מן האור מסלק הרבה מן החשכה" (רבנו בֶּנֶי-אבן פקודה, ספרד).² אור יוצר הבחנה בין

ויהי אור, זריחה, צילום: איתי פלינט

*מדריכה בכירה בנאות קדומים.

¹מתוך: כצנלסון, ברל (1934), "חורבן ותלישות", "דבר", גליון 2799, י"ד באב תרצ"ד, 26.7.1934.
²במסורת הנוצרית לידת ישוע והמורשת שלו היא בבחינת אור לעולם; סיפור הבשורה על הולדת ישוע מגיעה לעולם בדמות כוכב זוהר - "כוכב בית לחם" - בשמי הרקיע: "מי הוא זה אשר נולד... אשר ראינו את כוכבו אשר זרח" (מתי ב 2). מסר המתורגם לתאורה בולטת בימי החג.

דיברנו עד כה בשבח האור כדי לחזק את משמעותו של חג החנוכה, המוכר בשם חג האורים, החל בחודש כסלו (דצמבר), בשיאם של הימים הקצרים בשנה. בתרבויות רבות מתקיימים בעונה זו חגי אור, כגון חג הכריסטמס המוכר מן הנצרות.² לכן טבעי שאחד ממנהגי החג הוא הדלקת חנוכייה דווקא על אדן החלון או אף בחוצות. הדלקה שנועדה לפרסם את הנס וגם לסלק את השחור, כפי שמעיד השיר האהוב:

סוּרָה חֲשָׁרָה! הֶלְאָה שְׁחוּרָה!

סוּרָה מִפְּנֵי הָאוֹר! (שרה לוי-תנאי)

החנוכייה, כידוע, מספרת סיפור שלם. כפי שמעיד שיר מוכר אחר:

חֲנֻכִּיָּה לִי יֵשׁ

צוֹחֶקֶת בָּהּ הָאֵשׁ

וְשׁוֹחָה לִי בְּלֹאט

עַל פֶּד קֶטָן אֶחָד.

לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה וידע נח כי קלו המים מעל הארץ" (בראשית ח, יא). על תמונה מופלאה זו, אמרו חז"ל: "אמר הקב"ה, הזית הזה הביא אורה לעולם בימי נח" (ויקרא רבה לא, י). האורה חוברת בבירור לעץ הזית ולתוצר המבורך שלו - השמן. מעניין להכיר, בין מאפייניו הבוטניים של עץ הזית, כי לכל אחד משני צידי העלה צבע שונה: בצידו התחתון שערות לבנות וקטנות, המגנות על הפיוניות (פתחים לחילופי גזים) מפני איבוד מים, ואלו מקנות לעלה גוון לבנבן. ואילו לצידו העליון צבע ירוק-זית. רוחות שמנשבות בין ענפי העץ יוצרות בעלים מעין חילופי אור, המקנים לעץ כולו מראה מואר. כנראה לכך התכוונו חז"ל כשניסו לתאר את פניה של שרה אימנו כאשר התבשרה מפי המלאכים על אודות לידת ילד בגיל מופלג: "אוֹתָן הַמַּלְאָכִים שֶׁבִּשְׂרֹו אֶת שָׂרָה הָאִירוּ פְּנֵיהָ כְּזֵית" (בראשית רבה נג, ב).

חג החנוכה, המוכר גם כחג של ניצחון הרוח והאמונה, קיבל במהלך ההיסטוריה דגשים משתנים. הגמרא, לדוגמה, התמקדה בנס כד או פך השמן ודחקה את מקומם של הגיבורים האנושיים, המכבים: "מאי חנוכה?... שכשנכנסו יוונים להיכל טימאו כל השמנים שבהיכל. וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה" (שבת כא ע"ב). כבודם של החשמונאים הושב להם בגדול בהווה הציונית המתחדשת, לדוגמה בשירו של מנשה רבינא "מי ימלל גבורות ישראל" (כנראה משנת 1936):

בְּיָמֵים הָהֵם בְּזָמַן הַזֶּה
מִכְּבֵי מוֹשִׁיעַ וּפוֹדֶה.

בידי אדם או בידי שמיים, כך או כך, המנורה והאור מככים כסמל לניצחון ולחידוש שגרת החיים והאמונה בבית המקדש בידי המכבים, כפי שתואר יוסף בן מתתיהו: "השמחה בגלל האפשרות לחדש את עבודת ה' בבית המקדש היתה כה רבה, שקבעו חוק לדורות, לחוג מדי שנה בשנה שמונה ימים את חנוכת בית המקדש... וקוראים לו 'חג האורים' או 'חג הנרות'... שהאפשרות לחיות לפי דתנו ניתנה לנו באופן כה בלתי-צפוי, כמו ברק אור, הבא פתאום" (יוסף בן-מתתיהו, קדמוניות היהודים, יב, ז).

ההתעקשות לשוב ולהדליק את האור אינה מובנת מאליה, שכן היוונים שדדו את מנורת הזהב מבית המקדש. אולם, בסיום טיהור בית המקדש, שאפו המכבים להחזיר עטרה ליושנה. אך בשל הנסיבות, נעשתה הדלקת המנורה בשלבים: "שפודין של ברזל היו (למלכי בית חשמונאי) וחיפום בפֶּעַץ (בדיל ועופרת), העשירו - עשאוים של כסף, חזרו העשירו - עשאוים של זהב" (ראש השנה כד ע"ב).

חנוכה עם שמונה נרות במאה שערים צילום: Andrew Ratto, מתוך אתר פיקיוויקי

את עיקר הסיפור, מספר הבית האחרון בשירה המפורסם של שרה גלזמן:

וּבְהִיכָל דְלָקָה

חֲנֻכִּיָּה זָכָה

סִפְרָה בְּלֹאט לְכַל

כִּיצַד פֶּרֶק הָעַל!

לא ניכנס לסוגיה המרתקת כיצד פרק העל, אך נוכל לומר שפעמים רבות הדלקת אור באה בממשק שבין חורבן לתקומה והשתקמות. על פי המסורת, החל המבול בייז בחשוון ומָחָה את העולם: "וּמְחִיתִי אֶת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה" (בראשית ז, ד). אות וסימן להטבה רצינית במצב קיבל נוח עם שובה של היונה לתיבה כשעלה של זית בפיה: "וּתְבֹא אֵלָיו הַיּוֹנָה

דיברנו עד כה בשבח האור כדי לחזק את משמעותו של חג החנוכה, המוכר בשם חג האורים, החל בחודש כסלו (דצמבר), בשיאם של הימים הקצרים בשנה. בתרבויות רבות מתקיימים בעונה זו חגי אור, כגון חג הכריסטמס המוכר מן הנצרות. לכן טבעי שאחד ממנהגי החג הוא הדלקת חנוכייה דווקא על אדן החלון או אף בחוצות

העמידה על חופש האמונה לא צלחה לנו בתקופת שלטון האימפריה הרומאית. אז, התרחש "החורבן הגדול", שאת אותותיו אנו חשים עד עצם היום הזה בפיזור מיליוני יהודים בגלויות שונות. שער טיטוס, שער ניצחון שהקים אחיו של טיטוס (דומיטיאנוס) לכבודו ברומא בשנת 82 לספירה, מציג תמונות של ניצחון רומי. אחת התמונות מתארת תהלוכת שבויים יהודים. חיילים רומים עטורי זרי דפנה הולכים אחרי השבויים כשהם נושאים שלל מכלי המקדש, הבולט שבהם הוא המנורה, המדגישה קבל עם ועולם כי אורה קבָה.

שער טיטוס, מתוך: pixabay

פשוטה בין גבר ואישה הנושאת גם הבטחה להולדת ילדים כעדות להמשכיות ולעתיד:

זוג מאהב, שְׁנֵי סִבְרָס מְכַנְעוּ,
רות ואִמְנוֹן מְעַמְק יִזְרְעָל.
עוֹשִׂים טַיִל שְׁלֹא עֲשׂוּ אֶף פְּעַם
אֶל שְׁעַר טִיטוֹס בְּחֻצוֹת הַלַּיִל!

...

על יד השער שאתה בְּנִית,
זוג מאהב מאַרְךְ-יִשְׂרָאֵל!

על יד השער שִׁכְבּוֹד הָאִימְפֶּרְטוֹר אֶז בְּנִית,
זוג תִּילִים דְּוִקָא מְאַרְךְ-יִשְׂרָאֵל.

(יצחק יצחק, "כל הדרכים הן מובילות לרומא", נכתב בימי מלחמת העולם השנייה)

מחקרים ומאמרים רבים נכתבו על אודות תבנית המנורה המיוצגת בתבליט, בעיקר באשר לבסיסה המבליט תיאורים פגאניים זרים. אולם, דווקא דגם מנורה זה, בתוספת עיטור של שני ענפי זית, נבחר כסמלה הרשמי של מדינת ישראל הצעירה! סמל שאותו עיצבו האחים שמיר בשנת 1949 (תש"ט) במעין הכרזה שזו שנשדדה, שסימלה בעיני הרומאים את ניצחונם, היא זו השבה הביתה לִכְפָּב בסמל מדינת ישראל המתחדשת.

צורתו של הסמל מתבססת על אחד מחזיונותיו של הנביא זכריה, שחי בתפר שבין חורבן ותקומה - בין הגלות לבבל בתקופת בית ראשון לבין שיבת ציון: "רְאִיתִי וְהִנֵּה מְנוֹרַת זָהָב כְּלָה וְגִלְהָה עַל רֹאשָׁהּ וְשִׁבְעָה נְרֹתֶיהָ עָלֶיהָ... וְשִׁנַּיִם זִיתִים עָלֶיהָ אֶחָד מִיְמִין הַגִּלְהָה וְאֶחָד עַל שְׂמֹאלָהּ" (זכריה ד, ב-ג). זהו אותו זכריה שבחזיון קודם שלו הצביע על שיא החורבן בתיאורו שקט מטריד ומדאיג שזועק שממה ובהדגשתו את חוסר החיות: "הֲתִהְלַכְנוּ בְּאֶרֶץ וְהִנֵּה כָּל הָאֶרֶץ יִשְׁבֶּת וְשִׁקְטָת וַיַּעַן מֶלֶאךָ ה' וַיֹּאמֶר ה' צְבָאוֹת עַד מָתִי אֶתְּהָ לֹא תִרְחַם אֶת יְרוּשָׁלַם וְאֶת עִירֵי הַיְהוּדָה אֲשֶׁר יַעֲמִתָהּ זֶה שְׁבָעִים שָׁנָה(?)" (זכריה א, יא-יב). בחזיון אחר של הנביא זכריה, טבוע עיקרון חשוב במהות היהודית והעברית, המעיד על ניצחון הרוח על הכוח: "לֹא בְחֵיל וְלֹא בְכֹחַ כִּי אִם בְּרוּחִי" (זכריה ד, ו).

מציאות זו מוכיחה את ניצחון האור על החושך, ממש כפי שהגדירו אנשי כת "הביחד", שחיו במדבר יהודה לפני כאלפיים שנים, כשהם כינו את אחת המגילות שהותירו, "מלחמת בני אור ובני חושך", כמגילה המתכננת את ניצחון הטובים במלחמתם ברעים.

נסיים, אם כן, במסקנה המתבקשת כי אור ומנורה ואיתם גם שמן הזית עומדים בממשק שבין חורבן ותקומה. המשורר הלאומי ח"נ ביאליק היטיב לטעת בליבנו מילים מעודדות שבמרכזם אור:

חֲשׂוּפוֹ הָאוֹר! גְּלוֹ הָאוֹר!
אִם הֲרֵרִי נִשְׁפָּף עֲלֵינוּ נֶעְרָמוּ -
לֹא דַעְכוּ כָּל-הַנִּיצוּצוֹת, לֹא תָמוּ;
מִהָרִי הַנִּשְׁפָּף עוֹד נִחְצַב לַהֲבָה

מְקִיִּקֵי הַסֶּלְעִים - סְפִירִים לְרִבְבָהּ. ("למתנדבים בעם")

העץ הכי ישראלי שיש - הזית

צוריאל אספ*

"חלקת אלוהים ופיסת שמיים
דבר לא אבקש רק אבן קטנה
ראשי להניח בצל הזית
ולשקוט ארבעים שנה."
(יורם טהר לב)

"ארץ זית שמן- ארץ שכל
שיעוריה (קנה המידה שלה)
כזיתים"

(תלמוד בבלי ברכות מא)

"לכן נקראו אבותינו זית
רענן שהם מאירים לכול"
(שמות רבה לו)

מתחברים לאדמה
ועוזרים להקלאים

פסטיבל מסיק זיתים
מתחברים לאדמה
www.shomer-israel.org

המסיק צילום: דוברות השומר החדש

האנרגיה של הזית, עץ לאומי
שהוא סמל קיומי. לפני שנים
ספורות נבחר עץ הזית כעץ
הלאומי של ישראל, זו נראית
כבחירה אחרונה וטבעית
בשרשרת המופעים של הזית
כ"מלך העצים" של ארצנו, אבל
למה דווקא זית בעצם? ומה
תכונותיו המיוחדות שהביאו
אותו למעמדו הייחודי?

הזית מופיע במקורותינו החל מסיפור היונה החוזרת עם
הענף לאחר המבול, באינספור סיפורים ומקורות - כך
לדוגמה ב-"משל העצים" כשהאילנות מחפשים להם מלך
הבחירה הראשונה אליה הם פונים היא - ניחשתם נכון,
הזית! כשהכתירו את מלכי ישראל משחו אותם ב... ניחשתם
נכון, שמן משחה מזית! ואפילו בשיירות הבאת הביכורים
מפירות הארץ הכתירו את השור שבראש השיירה לא בזר
דפנה יווני אלא ב... טוב כבר הבנתם את הקטע... כתר ענפי
זית- אז מה בעצם הביא למרכזיות הזו של הזית?

הזית שימש מימי קדם ועד היום למגוון רחב של מטרות,
כאשר תזונה מזינה היא רק אחת מהן (הן במוצרי הזית
כפרי כבוש, והן כשמן לטבילת הפת), למה עוד שימש
הזית? כבסיס לעיסוי, למוצרים קוסמטיים ולריפוי למשל.
כך אנו מוצאים על נחלת אשר הגלילית וברוכת הזית
נאמר בברכות "ששמנה לחמו" כלומר שיש לו תמיד שמן
לטבילת הפיתה, אבל יותר מכך "וטובל בשמן רגלו" יש לו
שפע שמספיק לפוט מסאז' כל ערב בשמן - איזו ברכה!
אבל השימוש המרכזי ככל הנראה של הזית היה דווקא
בשירות שוק האנרגיה העולמי!

כדי להבין זאת אפשר להרחיב ולשאול
מדוע זכה דווקא הזית להיות הצמח המופיע
בסמל המדינה? האם לא טבעית יותר למשל
הופעת החיטה לצד החרב שבסמל הפלמ"ח
בעת החדשה- המסמנת חיבור בין הלחם
והביטחון? או הופעת עץ התמר במטבעות
הרומיים כסמל לארץ ישראל? (במטבעות בר
כוכבא לצד הכיתוב 'גאולת ישראל' מופיעים
ארבעת המינים של סוכות- שבמרכזם לולב
הדקל, ואילו במטבעות הרומיים של יהודה
השבויה, מופיעה בת-יהודה לצד עץ התמר).

*ארגון השומר החדש

עצי הזית הם העצים הזקנים והעתיקים ביותר בנוף הישראלי, ישנם זיתים רבים בעלי גזעים רחבים ומרשימים שהם וודאי בני מאות ארוכות של שנים. מדובר ביצורים חיים שהעמידה לצידם כמו מעוררת פרקים שלמים מן הסיפור הישראלי בו הם צפו בדממה ממקומם, יצורים חיים שכמו מעידים על דרכי העגלות ובהמות המשא שחלפו על פניהם בתקופה העוסמאנית שראו את ראשוני כלי הרכב בתקופה הבריטית וחזו בסלילת הכבישים ובהרחבתם למחלפים לאורך ימי המדינה

המסיק צילום: דוברות השומר החדש

למעשה חבית שמן הזית בעת העתיקה צריכה להיתפס כמו 'חבית הנפט' בשוק האנרגיה כיום. הזית שבית בעת העתיקה במקביל לעליית האימפריות הראשונות שימש כאמצעי ראשון במעלה להארת הערים הקדומות. כך למשל האימפריה המצרית העתיקה והשכנה, שמתפתחת על הנילוס בתנאי מדבר קיצוני, זקוקה לארץ ישראל כשדה חשוב לשוק האנרגיה שמזין אותה. וכך מתפתחת ארץ ישראל מסביב לשוק האנרגיה שהיא מספקת לבירות העולם העתיק בהמשך גם לאימפריה הרומית ואחרות. הזית מכונה במקרא 'יצהר' (ונזכר בשם זה למעלה ממאתיים פעמים במקרא - הרבה יותר מכל תנובה אחרת של שבעת המינים). על שם הצוהר- האור הרב שהוא מפיץ, כמו צהריים - שיא האור של היום. בשפות רבות יש קשר בין השמן והשם של הזית- למשל באנגלית (אויילב לזית ואויל לשמן - אפילו שמן המאובנים מהאדמה (נפט) מכונה אויל על שם הזית..). כעת מובן, מדוע דווקא מנורת המקדש הופכת לסמל היהודי הראשון בעת העתיקה (מעמד שלא 'זכו' לו שאר הכלים ובהם ארון הברית על לוחותיו, או המזבחות ואחרים)- ועל כן כשהנביא זכריה רואה חזון העוסק בשיבת ציון הוא רואה בעיני רוחו דווקא את המנורה ולצידה שני יצהרים (ענפי הזית מכונים יצהר כינוי שפירושו אור, כך בצוהר שעושה נוח להאיר את התיבה, וכך בשעת שיא האור ביממה הנקראת בפשטות- צוהריים), חזון הנביא הוא משמגלגל במהופך לשער הניצחון של טיטוס אחרי החורבן ולסמל 'מדינת היהודים'- מדינת ישראל עם הקמתה.

למעשה הזית מבטא באופן פשוט ועמוק את היעוד הישראלי של היות 'אור לגויים' - הרצון להאיר את תרבויות העולם היה לא רק חזון ערכי אלא פעולה ממשית בגוף העולם. גם בעידן 'משבר האנרגיה' הפיזי והקיומי שאנו חיים בו כיום - ודווקא בשנים בהן הופכת ישראל מחדש למעצמת אנרגיה בשוק העולמי עם

פיתוח שדות הגז - עץ הזית מזכיר לנו את השאיפה והאתגר להאיר את העולם בצורה שתתקן אותו, ותאיר בעולם פתרונות אנרגיה בריאים וחיוניים פיזית, טכנולוגית וערכית.

המסיק צילום: דוברות השומר החדש

"בניך כשתילי זיתים" (תהילים קכח) מה הזית הזה לאכילה, זיתים לייבוש וזיתים לשמן, ושמןו דולק מכל השמנים, ואין עליו נושרים לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. כך באים הגרים מהם בעלי משנה, מהם בעלי משא ומתן, מהם חכמים מהם נבונים ומהם יודעי דבר בעתו ויש להם זרע קיים לעולם. (במדבר רבה ח י')

חכמנו ראו את סמל הזית דרך מגוון המענים שהוא מציע לגוף ולרוח והציעו אותו כסמל לקשר בין ישראל לעמים בחיבור מגוון בדרכיו ומתמיד בצמיחתו בירוק עד- מבלי הפסק (לא בימות החמה ולא בימות הגשמים)

כמה העץ? אם אנחנו מתייחסים 'רק' לחלק הגלוי לעיננו מעל פני הקרקע העץ כנראה 'רק' בן כמה מאות שנים. אבל אם אנחנו מבינים שעיקרו של העץ מצוי בבית השורשים שלו הסמוי מעיננו, יתכן בהחלט שאנו עומדים לצד יצורים חיים בני אלפי שנים- שעומדים כאן עוד מימות אבות אבותינו. וממתי אנחנו בעצם כאן? ממתי שירדנו מהאוטובוס? ממתי שנולדנו? הרי לפני שנולדנו כבר היינו קיימים בבטן אמנו, ולפני כן בגוף ההורים.. הזיתים בתכונתם הקדמונית מעוררים אנו להבין שגם אנו יונקים מבית שורשים נסתר שמזין ומעצב את מי שאנו כיום, בית שורשים שממשך לחיות ולפעום בנו. באנרגיה מופלאה.

המסיק צילום: דוברות השומר החדש

אנחנו בשומר החדש מובילים מדי שנה פסטיבל מסיק

בסוכות בהשתתפות אלפי מתנדבים (למעלה מששת אלפים מתנדבים באירוע השנה!), ובכך פותחים את עונת המסיק הנמשכת עד לחג החנוכה- במהלכה מגיעות קבוצות מכל רחבי הארץ לסייע למתנדבים שלנו במסיק בדגש על כרמי זיתים של קק"ל, ובכרמי זיתים בניהול רשות הטבע והגנים בעמק צורים בירושלים- חוויה ערכית וחינוכית ייחודית. ואיפה אתם מקיימים את חוויות המסיק שלכם? מוזמנים ליצור קשר ולהצטרף אלינו.

אבל נראה שהסיפור של הזית עשוי להעביר לנו מסר נוסף לגבי המקורות הסמויים מן העין מהם הוא יונק את האנרגיה המיוחדת שלו.

"בניך כשתילי זיתים" - ממתי אנחנו כאן?

עצי הזית הם העצים הזקנים והעתיקים ביותר בנוף הישראלי, ישנם זיתים רבים בעלי גזעים רחבים ומרשימים שהם וודאי בני מאות ארוכות של שנים. מדובר ביצורים חיים שהעמידה לצידם כמו מעוררת פרקים שלמים מן הסיפור הישראלי בו הם צפו בדממה ממקומם, יצורים חיים שכמו מעידים על דרכי העגלות ובהמות המשא שחלפו על פניהם בתקופה העוסמאנית שראו את ראשוני כלי הרכב בתקופה הבריטית וחזו בסלילת הכבישים ובהרחבתם למחלפים לאורך ימי המדינה.

המסיק צילום: דוברות השומר החדש

על הקדומים שבהם מעידות מסורות שהם בני אלפי שנים ושנותיהם מגיעות לתקופת ימי בית המקדש העברי. אלו מסורות שלא ניתנות לאימות מדעי פשוט, למשל באמצעות ספירת טבעות הגזע, זאת מפני שגזע הזית הרחב שלהם חלול. עץ הזית מגדל חוטרים ונצרים מבסיס הגזע, ואלו עתידים להחליף את הגזע עצמו לאחר שהוא מתנוון ונרקב בחלוף השנים וכך מתקבל המראה של הגזע החלול העוטף את מקום צמיחתו הראשוני. אז בן

עצים מקודשים והורדת גשמים

אמוץ דפני*

אלון תבור, צילום: עוזי פז, מתוך: אתר פיקיויקי

אלונים אדירים מסוימים משכו אליהם ברקים, ובכך נקבעו כמקום משכנם של אלוהי הברקים והרעמים. למעשה, אצל רוב עמי אירופה - מהיוונים הקדמונים ועד הדרואידים בבריטניה ובמערב צרפת, מהסלאבים בבלקן ובמזרח אירופה עד עממי הצפון הגרמאניים - היו אלוהי השמיים, הרעם, הברקים והגשם קשורים, במידה זו או אחרת, לאלוני ענק שנתפסו כמקום משכנם של אלים אלו.

של עולם. כאשר אין בנמצא קבר או מקאם, העץ הקדוש משמש כמקום לביצוע טקסים, או לפחות חלק מהם.

גשם בעמק יזרעאל, צילום: נסים זמיר, מתוך: אתר פיקיויקי

עד אמצע המאה ה-20, נהגו הבדואים החיים סמוך לנחל צלמון לערוך טקס הורדת גשמים ליד עץ קדוש. תהלוכה הייתה יוצאת בתפילה מהכפר אל העץ של אום עיאש (שנכרת ב-2005 לצורכי "קדמה" - הרחבת כביש). מישהו מאנשי הכפר היה מתנדב להכין ארוחת מתחת לעץ. בין יתר התפילות, נהגו לומר "יאללה גשם, יאללה אלוהים, לחם יבש באמתחתי". כאשר הגיעו אל העץ, היו מחזיקים פיסות לחם יבש מתחת הבגד בצמוד לחזה, סמל לכך שכבר הכול התייבש והם זקוקים לגשם.

במרכז הפולחן של אותו אל, ניצב אלון או חורשת אלונים. בדתות רבות, במיוחד באפריקה ובאסיה, חורשה קדושה היא מרכז פולחן רשמי וממוסד. חורשות אלו הן מוקד לפעילות הדתית של הכפר או של הקהילה. בחורשה מתקיימים טקסי מעבר, טקסי הורדת גשמים, תפילות בציבור, הכרת מנהיגים, בקשות מחילה וגירוש שדים. לא מפליא, אפוא, שבדתות רבות התקיימו טקסי הורדת גשמים סמוך לעצים גדולים ומקודשים.

תאופיק כנעאן, בספרו "אתרים וקברי קדושים מוסלמים בארץ-ישראל", תיאר בהרחבה את טקסי הורדת הגשמים בארץ ישראל והדגיש שטקסים כאלו היו נפוצים הן אצל המוסלמים הן אצל הנוצרים והיהודים. הטקס התקיים בקבר שיח' או במקאם קדוש אחר, ועיקרו תפילות ושירים המכוונים אל ריבונו

*בוטנאי ומשורר ישראלי, פרופ' אמריטוס לאבולוציה ובחוג לביולוגיה אבולוציונית וסביבתית באוניברסיטת חיפה

**טקס הורדת גשמים ססגוני
במיוחד היה נהוג בכפר כוכב
אבו אל-היג'א... הגיעו משלחות
מכל כפרי הגליל... לכל כפר היו
דגלים משלו, שהיו שונים זה מזה
בצבעיהם ובדגמי העיטורים. כל
המשלחות היו מצטרפות לתהלוכה
שיצאה מהכפר מצוידת בכלי נגינה
ייחודיים לטקס זה**

"היו יורדים גשמים למשך כמה ימים" (עדותו של אבו מחמוד ענבוס, בן פרידיס).

עץ שיזף, צילום: דר' אבישי טייכר, מתוך: אתר פיקיוויקי

בארצות רבות, במיוחד באירופה הפגאנית, נערכו תפילות וטקסים למרגלות עץ מוקדש להבטחת הקשר הישיר עם הכוחות העליונים. בדרום אפריקה, אצל שבטי החוסה (Xhosa), בוחרים לתפילת הגשם בעץ ענק ממין מסוים (שאינו בהכרח עץ קדוש) מאחר שעצים גבוהים נחשבים כקולטי רוחות וכמעבירי תפילות אל האבות הקדומים. הטקס נערך למרגלות העץ ובו מבקשים מהאבות להוריד גשמים. הטקס כולל הקרבת שתי עזים ולבישת עורותיהן. הטקס נמשך עד הבוקר, ואחרי החזרה לבתים, אחר הצהריים, מתחיל לרדת גשם. בהודו, בחבל אסאם, יש לכל כפר חורשה קדושה משלו, ואלוהי החורשה נחשב כאחראי על היבולים. המקומיים מאמינים שאם נכרת עץ בחורשה, האלים, ברוב זעמם על הפגיעה במשכנם, ינקמו ויעצרו את הגשמים. אין פלא, אפוא, שאנשי השבטים נזהרים מאוד בכבודם של עצים אלו. מתוך: דפני, א' (2010), **עצים מקודשים בישראל**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד

עץ שקמה, צילום: רונן מרקוס, מתוך: אתר פיקיוויקי

בכפר יאסיף, כאשר הייתה עצירת גשמים, היו עורכים תהלוכה בכפר ומסיימים אותה אצל עץ הזית הקדוש שליד קברה של אל ע'אזיה. היו הולכים ושרים: "גברת ע'אזיה, באנו אליך, פזרי את הגשם סביבך, באלוהיך נבקש רחמים מהאלוהים". כאשר היו הילדים מתפללים מתחת לעץ, היו המבוגרים מתיזים עליו מים כדי שהילדים יחשבו שתפילותיהם נענו ושיורד גשם (לפי עדותה של לילא מרקס, בת כפר יאסיף, שהעץ גדל בחצר משפחתה).

עץ זית ותיק, צילום: ישראל פרקר, מתוך: אתר פיקיוויקי

במקרה זה, מקום התפילה היה הקבר והעץ גם יחד.

טקס הורדת גשמים ססגוני במיוחד היה נהוג בכפר כוכב אבו אל-היג'א. טקס זה בוצע לאחרונה, לפי זיכרונות אנשי המקום, ב-1952. בזמן בצורת, נהגו משלחות מכל כפרי הגליל להגיע אל כוכב אבו אל-היג'א לטקס הורדת גשמים. לכל כפר היו דגלים משלו, שהיו שונים זה מזה בצבעיהם ובדגמי העיטורים. כל המשלחות היו מצטרפות לתהלוכה שיצאה מהכפר מצוידת בכלי נגינה ייחודיים לטקס זה. בדרך עברו אצל השיזף הקדוש (שנעלם עם השנים), הניחו עליו את הדגלים ושם היו קוראים את סורת הפתיחה מהקוראן ומבקשים רשות מאבו אל-היג'א להמשיך בטקס. לאחר מכן, היו מגיעים אל הקבר של אבו אל היג'א, סובבים אותו שבע פעמים אגב אמירת תפילות לבקשת שליחה והצלחה. אחר כך, המשיכה התהלוכה לקבר שיחי עת'מאן (ליד אלת מסטיק ענקית שהייתה מדרום לידופת של היום), סבבה את העץ ואת הקבר שבע פעמים כשהדגלים בידי המתאספים, ואז היו עולים להר עצמון. כאשר הגיעו אל פסגת ההר, היו מתפללים ליד עץ האלון המרשים אשר ליד המערה. לאחר התפילה, סבבו את הפסגה שבע פעמים. בסיום התפילה, החל לרדת גשם... ואז היו מקפידים לחזור לכפר בדיוק באותה דרך. הדגלים וכלי הנגינה שמורים עדיין בקברו של שיחי סעיד אשר במרכז הכפר. לאחד מזקני הכפר היה כרם במסלול התהלוכה. מספרים שפעם, בשנת בצורת, הוא חרש בסוסה ולפתע הבחין שהיא נעמדת דום, זוקפת את אוזניה ואינה נשמעת לו. הוא שמע את קולות תהלוכת הגשם מתקרבים ולאחר מכן מתרחקים, אך לא ראה את הצועדים עצמם. ואז ראה עננה מתקרבת, ושעתיים לאחר התהלוכה ירד גשם.

ליד הכפר פורידיס, למרגלות הכרמל, היה עץ חרוב המקודש לשיחי צאלח. בשנות בצורת, היו אנשי הכפר מתפללים לגשם ליד העץ, ועם גמר התפילה

מגוון ביולוגי עשיר ונדיר נפגש בארץ ישראל

חיליק אברג'ל*

לפני כמה חודשים, אירחנו בביתנו זוג מטיילים מגרמניה לרגל הכנת כתבה על שביל ישראל לערוץ גרמני ציבורי. היקה וקים - זוג צלמים עצמאיים הכותבים ממקומות שונים בעולם על אתרי טבע והרפתקה, סוג של מטיילים בישראל בגרסה גרמנית - טיילו וצילמו במשך שישה שבועות ונפגשו עם תושבים, עם מארחים ועם מטיילים לאורך השביל. אליו הביתה הם הגיעו כדי לתעד שבת יהודית כחלק ממפגש עם החברה הישראלית על כל גווניה. בשיחה קולחת, הובהרה לי מהותו של המגנט הישראלי המושך אליו זוג כמו היקה וקים.

במשך שישה שבועות של טיול, הם פגשו עולם תרבותי עשיר: מגוון צורות יישוב - קיבוצים, מושבים, עיירות, כפרים וערים; אנשים שונים - ילידי הארץ, עולים ממקומות שונים בעולם, ערבים, דרוזים, יהודים, חרדים, צעירים וותיקים; תרבויות שונות - יהדות, נצרות, אסלאם; עושר קולינרי -

צילום: לירון שפירא, החברה להגנת הטבע

חריף, מתוק, מלוח סתמי; והכי חשוב - לב פתוח, חום ולבביות.

דבר מה נוסף הבנתי מהייקה ומקים: בחבל הארץ הקטנטן שלנו, יש מגוון נופי וביולוגי עשיר מאין כמוהו - הרריות בחרמון ורמה בזלתית בגולן, חופי ים סלעיים וחוליים, שבילים ומדרגות חקלאיות, בתה וחורש, יער צפוף ומדבר, צוקים פראיים ומישורים אינסופיים, והכול במרחק הליכה קצר. זהו המגנט הישראלי, ומי שגר כאן חווה אותו אחרת ממי שמגיע מבחוץ ונדהם מיופיו ומעוצמתו.

ארץ ישראל היא נקודת מפגש, היא ארץ גשר בין יבשות ובין אקלימים, עובדה התורמת לכך שיש בה מגוון ביולוגי, תרבותי ואנושי עשיר ביופיו.

כמה נתונים חשובים: אף על פי ששטחה של ישראל קטן, רק כ-28,000 קמ"ר, היא עשירה מאוד במינים ביולוגיים. בישראל זוהו עד היום כ-47,069 מינים שונים, ביניהם נגיפים, חיידקים, אצות, פטריות, צמחים ובעלי חיים. מספר זה מהווה כשלושה אחוזים מכלל המינים שזוהו בעולם כולו! מספר המינים בישראל גבוה בצורה יוצאת דופן יחסית לאזורים הנמצאים בקווי רוחב עולמיים דומים וששטחם דומה לשטח ארצנו. בישראל יש גם מינים ותת מינים ייחודיים (אנדמיים) רבים, אשר חשוב במיוחד לשמור עליהם.

שועל מצוי ושפן סלעים, צילום: יוני כהן, מתוך: אלבום התמונות של מורי השל"ח

מספר המינים בישראל גבוה בצורה יוצאת דופן יחסית לאזורים הנמצאים בקווי רוחב עולמיים דומים ושטחם דומה לשטח ארצנו. בישראל יש גם מינים ותת מינים ייחודיים (אנדמיים) רבים, אשר חשוב במיוחד לשמור עליהם

גורמים עיקריים המשפיעים על עושר המינים בישראל:

- ישראל היא צומת בין יבשות - ישראל היא מקום מפגש בין שלוש יבשות: אסיה, אפריקה ואירופה. מינים שונים נודדים מיבשות אלו לישראל.

- בישראל מגוון נופים ובתי גידול - בישראל יש מגוון עצום של נופים ושל בתי גידול. עושר זה מאפשר למספר גדול של מינים שונים להתקיים, כל אחד בבית גידול המתאים לו.

- בישראל יש אקלים מגוון - הארץ נמצאת בין שני אזורי אקלים: אקלים ים תיכוני ואקלים מדברי. אופיו של האקלים בארץ משתנה גם על פי גובה טופוגרפי (יש הבדל בין אקלים הרי הגליל לאקלים בקעת הירדן הנמוכה) וכן על פי המרחק מהים (בקרבת הים האקלים ממוזג יותר, כלומר הפרשי הטמפרטורה בין היום ללילה ובין הקיץ לחורף קטנים יותר). הבדלים אלו יוצרים מספר רב של בתי גידול.

מגוון ביולוגי מוגדר כך: שונות בין יצורים חיים בכל המקורות ובכל המארגים האקולוגיים שהם שייכים אליהם, כולל מגוון בתוך המינים, בין המינים ומגוון במערכות האקולוגיות.

בשנת 1992, נוסח הסכם בין לאומי: אמנת האו"ם למגוון ביולוגי. ישראל חתומה עליו גם היא. ההסכם מבוסס על ההכרה בכך שהמושג "מגוון ביולוגי" יכול להיות מונח נרדף למושג "חיים על האדמה" ושאדם תלוי במגוון הביולוגי לקיומו.

מגוון צומח ארץ ישראל, צילום: לירון שפירא, החברה להגנת הטבע

אמנה זו מעידה על חשיבות הנושא ברמה העולמית.

חוצה ישראל, כביש 6; וגדר הביטחון. תשתיות ענק אלו קטעו חבלי ארץ עצומים ומנעו מהצומח ומהחי את רצף הקיום המתבקש.

אז כיצד שומרים על עושר אקולוגי וביולוגי כך שילדי קים והייקה יוכלו לטייל כאן בעוד שנים וליהנות מאותו עושר תרבותי וביולוגי?

לצד שמירה על מערכות אקולוגיות ולצד חיזוקן, יזמה החברה להגנת הטבע בשנים האחרונות מיזם לשמירת הטבע בצורה אקטיבית: סטארטאפ טבע. באמצעות רכישת שטח והשבתו לטבע, מעודדים את המערכות הביולוגיות ומחזקים אותן. מדהים לחשוב שאחרי מאה שנות ציונות, רוכשים שטחים במטרה לקיים בהם טבע ולא יישובים, יערות או שטחי תעשייה ומסחר. בעידן

תרומתו של המגוון הביולוגי לאדם היא תועלתית - תרומה לבריאות פיזית ונפשית. אך מעבר לכך, טבע עשיר הוא מקור השראה תרבותי ואסתטי בתחומים שונים: נופש, תיירות, אומנות, חינוך ומדע. כדי שכל הדברים החשובים האלה יתקיימו, צריך להתקיים בטבע מגוון גדול של מינים, אך לא זו בלבד. המינים הרבים האלה צריכים להיות שונים זה מזה במידה גדולה מספיק שתובטח האספקה של הצרכים שלנו, שהם כה רבים ושונים זה מזה. במילים אחרות: כדי שנוכל ליהנות מן המגוון העצום של התועלות שהטבע מספק לנו, עלינו לדאוג לשימור של מגוון גדול מספיק של כל מה שקיים בו!

מימין לשמאל: למעלה - זריחה מדברית, צילום: יקיר דשן; מצוקי כזיב, צילום: אוהד כוכבי; הקניון האדום, צילום: יקיר דשן. למטה - מעלה סנפיר, צילום: יהודה בן ציון; טורבינות בשלג, צילום: אוהד כוכבי. כל התמונות נלקחו מתוך: אלבום התמונות של מורי השל"ח

משבר האקלים, מערכות אקולוגיות חשובות לא רק למגוון הביולוגי של ישראל, אלא למיתון האפקטים החוזרים של התחממות גלובלית ומשבר האקלים. מדינת ישראל אינה תורמת רבות למשבר האקלים ביחס למדינות מתועשות גדולות, אבל משבר זה יפגע אנושות בטבע הישראלי, והמגוון הביולוגי והתרבותי יקטן וייחלש. מערכות טבעיות גדולות מתפקדות יסייעו לטבע הישראלי להתמודד עם ההתחממות הגלובלית, ואנחנו נהנה מבית גידול טבעי ואנושי עשיר ומיוחד שיישמר גם לדורות הבאים.

לקריאה על סטארטאפ טבע:

[/https://startupnature.org](https://startupnature.org)

פעולות פיתוח הן בלתי נמנעות, כמובן, בחיינו, אבל הנזקים שהן עלולות לגרום הביאו אותנו להבנה כי הדור הנוכחי, כלומר: אנחנו, נושא באחריות לסביבה שהדורות הבאים יחיו בה. כיום מבינים כי פיתוח בר קיימא - פיתוח הסביבה ללא פגיעה ברווחת הזולת ובקיומם של הדורות הבאים - הוא אינטרס ראשון במעלה של כולנו. כיום ברור כי זאת הדרך היחידה להבטיח את המשך הקיום של בני האדם על פני כדור הארץ!

בכדור הארץ בכלל ובארץ ישראל בפרט מערכות אקולוגיות ומגוון בתי גידול הקשורים זה בזה. חוזקם של הכדור ושל הארץ תלוי במגוון, ברצף ובעושר של כל מערכת אקולוגית. קיטוע בתי גידול בעקבות בניית תשתיות פיזיות קוטע את המערכות האקולוגיות לאיים ולפוליגונים ולמעשה מחליש אותן. שלוש דוגמות ישראליות לכך הן כביש ירושלים - תל אביב; כביש

בריכות חורף

יעקב שקולניק* וד"ר יהונתן בר-יוסף**

בריכת החורף הודיה, צילום: פולה כהן

בריכות חורף הן מערכות אקולוגיות המתקיימות כמקווי מים רק בחורף, עד ראשית הקיץ. זהו בית גידול התומך במגוון ביולוגי ייחודי ולעיתים נדיר. יחידת המדען הראשי בקק"ל פועלת לשימור ולניטור בריכות החורף כדי לסייע בשיקומן לאחר שנפגעו קשות במשך שנים רבות.

מהי בריכת חורף

אנשים שפויים מחפשים בריכות בקיץ, כשחם. אבל בריכות חורף מתעוררות דווקא כאשר מתחיל לרדת גשם. בריכות חורף הן בית גידול מיוחד במינו. בחורף הבריכה מלאה מים, ובקיץ היא מתייבשת לחלוטין. רק צמחים ובעלי חיים שהסתגלו לחיים במקום שבו שוררים שינויים כה קיצוניים מוצאים בבריכת החורף בית. כדי שבריכה תוכל להתפאר בתואר "בריכת חורף", היא צריכה להחזיק מים לפחות שלושה חודשים, אך להתייבש כליל בקיץ. אם הבריכה מלאה מים כל השנה, המינים שמאפיינים את בריכות החורף נעלמים בדרך כלל.

עד שנות השישים של המאה ה-20, התקיימו ברחבי ישראל כ-1,500 בריכות חורף. רובן, יש להודות, היו שילוב של טבע ומעשה ידי אדם. בריכות נוצרו במקומות נמוכים בסביבה שקלטו אליהם את מי הגשם. האדם, במקום להילחם במצב, ניצל אותו לתועלתו. הבריכות שימשו להשקיית עדרים וגידולים חקלאיים עונתיים, והיה להן חלק חשוב באספקת המים לאוכלוסייה.

מאחר יותר, עם פיתוח הארץ, החלו בריכות החורף להיעלם בזו אחר זו. המודעות לקיומן הייתה נמוכה מאוד. בקיץ הן נראו כמו שדה קוצים עזוב, חסר חשיבות לחלוטין; בחורף - בגלל הזנחה ובעל מצב של ריכוז חמצן נמוך במים - הן נתפסו כמטרד, כמקום שמתפתחים בו יתושים וצרות אחרות. פעולות פיתוח וניקוז כמעט והעלימו לחלוטין את בריכות החורף מנופי ישראל ואת עולם הטבע המיוחד שמתקיים בהן.

בריכת החורף הודיה, צילום: פולה כהן

*עוסק בידעת הארץ וכותב בשביל החטיבה לחינוך ולקהילה של קק"ל;
**חבר ביחידת המדען הראשי של קק"ל.

בוצנים, סרטנים החיים בבוע, שהתגלו בבריכת הודיה, צילום: אלדד אלרון

טריטונים שהתגלו בבריכת הודיה, צילום: אלדד אלרון

חשיבות בריכות החורף

בריכות חורף מייצגות עולם מופלא שתורם למגוון הביולוגי של ישראל. חמישה מבין שבעת מיני הדו חיים בישראל - צפרדע הנחלים, חפרית מצויה, קרפדה ירוקה, טריטון הפסים ואילנית מצויה - חיים בבריכות חורף. קיומם של הטריטון ושל החפרית מותנה בעצם קיומן של בריכות חורף ולא במקורות מים קבועים.

החיים בבריכה

יש יצורים שלמדו לחיות במים. אחרים למדו לחיות בתנאי מדבר קשים. אבל איך חיים במקום שחלק מהזמן הוא מלא מים ובחלק אחר של השנה הוא יבש לגמרי?

בדרך כלל, מדובר בבעלי חיים זעירים, שאי אפשר להבחין בהם בשלולית ושיש לשלות אותם מהמים ולהתבונן בהם בזוכית מגדלת ואף בבינוקולר. יצורים אלה למדו להשלים את מחזור החיים שלהם במשך זמן קצר מאוד, לפני שהמים בשלולית מתייבשים. נוסף על כך, חלקם עוברים את תקופת היובש בתרדמה בצורת "ביצי קיימא" - גופים שעטופים במעטה המבודד אותם מהסביבה היבשה. היצורים הרדומים מתעוררים שוב בחורף, כאשר מים שבים למלא את הבריכה. המים חוזרים דרך הדופן לתוך ביצי הקיימא, מנפחים ומפוצצים אותן. בעלי החיים הרדומים שבים לחיים מחדש. החפרית, מקבוצת הדו חיים, מתחפרת בקרקע הלחה. מינים אחרים פשוט נוטשים את הבריכה היבשה וחוזרים אליה בחורף.

ביצי קיימא הן מענה מוצלח לשינויים הקיצוניים המתרחשים בבריכות החורף. הן מסוגלות לשמור על חיוניותן במשך כמה שנים. יתר על כן, בדרך כלל גשמים של עונה אחת מעירים רק חלק מביצי הקיימא שבשטח, כך שאם מסיבה כלשהי הבריכה נפגעה, וכל היצורים שהתעוררו מצאו את מותם - עדיין נשאר בבריכה מאגר של ביצי קיימא לשנים הבאות.

בבריכות חורף מתקיים מארג חיים משוכלל. אצות, צמחים עילאיים ובעלי חיים שהשלימו את מחזור החיים בשלולית מתים. לאחר שחיידיקים מפרקים ומרקיבים אותם, הם משמשים מזון ליצורים הזעירים, ואלה משמשים מזון לבעלי חיים גדולים יותר - חרקים מחרקים שונים, חיפושיות, שפיריות ושפיריות וכמובן: נציגי הדו חיים.

אנשים שפויים מחפשים בריכות בקיץ, כשחם. אבל בריכות חורף מתעוררות דווקא כאשר מתחיל לרדת גשם. בריכות חורף הן בית גידול מיוחד במינו. בחורף הבריכה מלאה מים, ובקיץ היא מתייבשת לחלוטין. רק צמחים ובעלי חיים שהסתגלו לחיים במקום שבו שוררים שינויים כה קיצוניים מוצאים בבריכת החורף בית. כדי שבריכה תוכל להתפאר בתואר "בריכת חורף", היא צריכה להחזיק מים לפחות שלושה חודשים, אך להתייבש כליל בקיץ

בשנים האחרונות, נעשים מאמצים רבים לשמר את המגוון הביולוגי בבריכות החורף בישראל ואף ליצור בריכות חורף חדשות. יחידת המדען הראשי בקק"ל מעניקה עדיפות גבוהה לטיפול בבתי גידול לחים. מאז שנת 2020, היחידה מובילה תוכנית לניטור ארוך טווח של בריכות חורף נבחרות שנמצאות בשטחי קק"ל. הניטור בוחן את מצב בריכות החורף מבחינה הידרולוגית, כימית וביולוגית ומבחינת החי והצומח שבהן. התוצאות משמשות כלי לפעולות ממשק בידי יערני קק"ל.

קק"ל מנטרת שלושים בריכות חורף ברחבי הארץ, מהגולן והגליל ועד מישור החוף הדרומי. הניטור מתחיל עם הגשם הראשון ונמשך עד שהשלולית מתייבשת (הצמחייה שליד הבריכה נבחנת גם לאחר התייבשות הבריכה). בכל שנה מנטרות עשר בריכות, כך שהמנטרים שבים לכל בריכה פעם בשלוש שנים. רוב הבריכות, מטבע הדברים, נמצאות בצפון הארץ ובמישור החוף, ומקצתן בדרום הארץ (עד קו באר שבע).

שימור וטיפוח בריכות חורף הם פעולות התואמות את התורה החדשה לניהול היערות בישראל, המכירה בכך שקיומו של האדם ורווחתו תלויים במגוון הביולוגי ובשירותים שהמערכות האקולוגיות מסוגלות לספק. בריכות החורף מגדילות את התפוקה האקולוגית הגלומה ביער.

בריכת הודיה

בריכת הודיה היא דוגמה לבריכת חורף שעברה שיקום ושהוסדרה לביקור קהל. בעבר, השתרעה הבריכה על פני כמה דונמים ושימשה את התושבים המקומיים להשקיית עדריהם. שינויים בשימושי הקרקע שהתרחשו במשך השנים צמצמו את שטח הבריכה, ובנוסף לכך הלכה הבריכה ונסתמה עם השנים.

פעולות השיקום נעשו לפני הגשם, כאשר היצורים בבריכת החורף היו שרויים בתרדמה. שכבת החיים העיקרית, המכילה את זרעי הצמחים ואת ביצי הקיימא, נמצאת בעשרים הס"מ העליונים של הקרקע. שכבה זו קולפה בזירות והונחה בצד למשמרת. אחר כך, בעבודת טרקטור זהירה, הועמקה הבריכה. הרעיון היה ליצור בריכה בעלת עומק משתנה, שלה שוליים רדודים ותלולים גם יחד, כדי לאפשר למגוון רחב של בעלי חיים ושל צמחים להתקיים בה. בתום החפירה, הושבה שכבת החיים לבריכה.

גישה: מצומת הודיה שבכביש 3 נוסעים דרומה כ-250 מ' בכביש 232 ופונים שמאלה (מזרחה). שלט קק"ל מכריז על כניסה ליער כרמון (ווייז: בריכת חורף הודיה). אל הבריכה מוביל שביל עץ, ולא הרחק ממנה נמצאים כמה שולחנות פיקניק בצל עצים.

בריכת החורף הודיה, צילום: פולה כהן

בריכות נוספות

בריכת הנזירים ביער בן שמן - הבריכה נמצאת בלב בקעת הנזירים. זוהי דוגמה לבריכה עתיקה, חצובה בסלע, המקיימת עולם מיוחד של בריכת חורף. ווייז: בקעת הנזירים.

בריכת יער - בריכה גדולה בשולי יער חדרה, שריד לביצות חדרה המפורסמות. הבריכה היא שמורת טבע. ווייז: בריכת יער.

בריכת החורף בבקעת הנזירים, יער בן שמן, צילום: יעקב שקולניק

קיימות, סביבה, ציונות ואהבת הארץ

חני פלג*, זיוית לינדר** ושרית לוי גרוסו***

עקירת טיונית חולות, מין פולש, בחוף הכרמל,
צילום: שגית זלוף אמיר

- **חינוך בנוגע לסביבה** - ניתוח והבנה של המערכת הנידונה בסביבה, השלמת הידע שנרכש בשדה בידע ממקורות מידע שונים - מדעי, מחקרי וספרותי.
- **חינוך למען הסביבה** - עידוד תרומה אישית וקבוצתית של התלמידים למען הסביבה, יצירת מעורבות אישית ופעילות מעשית לשמירה על איכות הסביבה, שמירה על ערכי טבע ונוף וטיפול זיקה לארץ ישראל.

פעילות ניקיון שבילים כחלק מתוכנית מעורבות אישית,
צילום: יניב אלון

"האתגר האמיתי של החינוך הסביבתי הוא לחנך דור אשר לא רק המידע האקולוגי אלא גם התבונה והמוסר הסביבתיים ישמשו לו קנה מידה להתנהגותו כפרט וככלל למענו ולמען הדורות הבאים" (פרופ' זאב נוה, אקולוגיה של אדם ונוף, 1981).

טיולים ופעילויות מחוץ לכותלי בית הספר הם חלק בלתי נפרד מתוכנית הלימודים בכל שכבות הגיל ונדבך חשוב בה. מורי של"ח, רכזי טיולים, מדריכי טיולים ולמעשה כל אלו המובילים את התלמידים לטיולים המושתתים על ערכים חינוכיים, לימודיים וחברתיים - צריכים היום, יותר מתמיד, להציג בפני התלמידים את הבעיות הסביבתיות שיש באזור שבו הם מטיילים.

לחינוך סביבתי שלושה שלבים:

- **חינוך בסביבה** - קליטת הסביבה כמחוללת שאלות סביבתיות, יציאה לסיור בסביבה, פעילות סקר, איסוף נתונים מהסביבה, יצירת קשר ישיר בין התלמיד לבין הסביבה בכל גיל, בכל נושא ובכל מקום.

* ממנה ארצית לחינוך לקיימות, אגף מדעים א', מזכירות פדגוגית, משרד החינוך
**מנהלת אגף א' חינוך וקהילה, המשרד להגנת הסביבה.
***מנהלת תחום חינוך וקהילה, המשרד להגנת הסביבה.

מובילות לתפיסת עולם מערכתית המשלבת צרכים כלכליים, סביבתיים וחברתיים למען החיים בהווה ולמען חיים מלאים לדורות הבאים. העיסוק בנושא זה נעשה דרך למידה ובהתנסות ישירה בסביבה הטבעית והמלאכותית, מעשה ידי אדם, ומסייע להנחלת תפיסת קיימות, לפיתוח ערכים של אכפתיות ושל כבוד לסביבה ולאחר, לחיזוק הזיקה למקום שאנו חיים בו, לנכונות לפעולה ולגילוי מנהיגות.

מסמך המדיניות בנושא דמות הבוגר והבוגרת של מערכת החינוך הציב כמטרה מרכזית את הצורך להכין את התלמידים להיות בוגרים משפיעים ואזרחים שיודעים להתמודד עם אתגרים גלובליים משתנים. זאת באמצעות התודעות לסוגיות הרלוונטיות לחייהם בעולם ובאמצעות צידום בידע, במיומנויות ובערכים שיאפשרו להם להתפתח ולממש את יכולותיהם במטרה שיתרמו לחברה בעתיד (משרד החינוך, 2020).

משרד החינוך הגדיר ארבעה אשכולות של מיומנויות שיש להקנות לבוגרים:

- מיומנויות קוגניטיביות (אוריינות לשונית, אוריינות מתמטית, אוריינות מדעית, חשיבה ביקורתית, חשיבה יצירתית, אוריינות דיגיטלית ואוריינות מידע);
 - מיומנויות רגשיות (מודעות עצמית, הכוונה עצמית);
 - מיומנויות חברתיות (מודעות חברתית, התנהלות חברתית, אוריינות גלובלית);
 - מיומנויות גופניות. (משרד החינוך, 2020)
- להלן הצעות להתבוננות נוספת בסביבה שבה אנו מטיילים כחלק מלימדה על ההתיישבות ועל המפעל הציוני, בהתייחסות להיבטים של **התערבות האדם בסביבה:**

משבר האקלים המקומי והעולמי

- שרפת פסולת בשטחים פתוחים
- חוות לוחות סולריים בדרום
- השפעת התחבורה על זיהום אוויר
- המחיר הסביבתי שבייצור אנרגיה
- פגיעה בשירותי המערכת בשל שינויי אקלים

שימור מול פיתוח

- פגיעה במסדרונות אקולוגיים וקוטעים - חפירת מנהרות מעבר בכביש שש
- פגיעה בצמחים אנדמיים בעת בנייה בשטחים פתוחים
- בנייה בלתי חוקית בשטחים ירוקים, כדוגמת פארק הכרמל

טביעת רגל אקולוגית

- התנהלות חסכונית בטויל וצמצום השימוש במשאבים
- שימוש מושכל במשאבים בחיי היומיום
- שמירה על ניקיון במרחב הציבורי

פיתוח מודעות, אכפתיות ומחויבות אצל התלמידים באמצעות הסביבה הקרובה שאליה הם מרגישים שייכות הוא טבעי ואפקטיבי יותר מאשר באמצעות סביבה הרחוקה מהם. בתהליך החינוך הסביבתי, יש למורים תפקיד חשוב ומרכזי ביצירת התפעמות ופליאה, הנאה ולמידה חווייתית בקרב התלמידים. לכן יש חשיבות רבה להכשרה מתאימה לתחום זה

לחינוך הסביבתי תפקיד חשוב ביותר בעיצוב אישיותם של התלמידים כאזרחי המחר. הסביבה הקרובה, על מרכיביה השונים, היא אמצעי זמין ויעיל ליישום עקרונות תיאורטיים ומעשיים של החינוך הסביבתי. בין הסביבה הקרובה לבין הלומדים קיימת אינטראקציה ישירה ובלתי אמצעית.

פיתוח מודעות, אכפתיות ומחויבות אצל התלמידים באמצעות הסביבה הקרובה שאליה הם מרגישים שייכות הוא טבעי ואפקטיבי יותר מאשר באמצעות סביבה הרחוקה מהם. בתהליך החינוך הסביבתי, יש למורים תפקיד חשוב ומרכזי ביצירת התפעמות ופליאה, הנאה ולמידה חווייתית בקרב התלמידים. לכן יש חשיבות רבה להכשרה מתאימה לתחום זה.

ישראל התברכה בטבע עשיר וייחודי ובמגוון רחב של מערכות אקולוגיות ויש לה תרומה למגוון הביולוגי העולמי והשפעה עליו למרות שטחה הקטן. הטבע בישראל עשיר וייחודי הודות למיקומה הגיאוגרפי בין שלוש יבשות והודות למגוון טופוגרפי, גיאולוגי ואקלימי יוצא דופן הקיים בה ביחס לגודלה. תלמידי מערכת החינוך מטיילים במרחבי הארץ ונחשפים למגוון רחב של אוצרות טבע ולאטרי מורשת וסביבה. על כן לימודי של"ח הם ערוץ חשוב ומרכזי בחינוך התלמידים למודעות ולאכפתיות סביבתית.

במהלך הטוילים, על המורים לספק לתלמידים, מלבד למידה על האזור, הנאה וחוויה בלתי אמצעית, מידע על דילמות סביבתיות אותנטיות הרלוונטיות לאזור שבו הם מטיילים. חשוב שהמורים יעוררו בתלמידים הבנה בדבר חשיבות הקשר שבין האדם לסביבה ויובילו אותם להבנה כי הטבע מספק לנו, מלבד צרכים פיזיים, גם צרכים רגשיים וערכיים ולכן חשוב לשמור עליו.

הבנת ההשפעה ההדדית שבין האדם לטבע והבנת מקומו של האדם כחלק מהמערכת האקולוגית

להתמודדות עם דילמה (הכולל: הצגת עובדה; הגדרת הדילמה; הצגת אפשרות א' ואפשרות ב'; הגדרת ערך באפשרות א' ובאפשרות ב'; הגדרת הנזק באפשרות א' ובאפשרות ב'; בחירה באפשרות ונימוק)

חקירה: הלומדים אוספים מידע ממקורות שונים: ספרות כתובה וממחשבת, אתרי אינטרנט, ראיונות עם מומחים. כך הם לומדים ומבנים את הידע שלהם.

התמודדות עם הדילמה: הלומדים מתחלקים לקבוצות עניין לפי הדילמה שבה בחרו לעסוק. קבוצות העניין בונות את הדילמה על פי מודל ולפי שלבים: תיאור עובדות, הגדרת הדילמה, העלאת הצעות לפתרון, הגדרת הערכים והנזק הכרוכים בפתרון, נקיטת עמדה אישית וקבוצתית ונימוקים להחלטה.

לאחר תהליך הלמידה, כל קבוצה נדרשת להציג את הידע ואת המסקנות, את דרך העבודה ואת המחשבות והרגשות שעלו בהתמודדות עם הדילמה.

מקורות

1. משרד החינוך, מסמך מיומנויות דמות הבוגר, 2020 | תש"ף. נדלה בתאריך 12.2.2021 https://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/MadaTechnologya/yesodi/boger2030.pdf

צילום: שגית זלוף אמיר

צילום: יניב אלון

מגוון ביולוגי, בתי גידול

- פעילות אינטנסיבית של חקלאים: שימוש בחומרי הדברה ופגיעה במגוון הביולוגי. פגיעה בנשרים בעקבות פיזור רעלנים על ידי חקלאים.
- מינים מתפרצים בעקבות פסולת שמאפשרת מחייה לבעלי חיים בקרבת האדם, כגון חזירי בר ויעלים.
- ייבוש החולה כדוגמה להתערבות האדם והמחיר הסביבתי הכרוך בכך
- טורבינות רוח והשפעתן על אוכלוסיות עטלפים וציפורים בסביבה
- אובדן סביבות מחייה של בעלי חיים, בעיקר של דו חיים שנמצאים בסכנת הכחדה עולמית

יחסי גומלין אדם-סביבה

- זיהום מקווי מים ונחלים ממפעלי תעשייה השוכנים בקרבתם
- זיהום אוויר על ידי מפעלים, לדוגמה באזור מפרץ חיפה: בתי הזיקוק, מפעלים פטרוכימיים, חוות דלקים, חוות הגז, מיכל אמוניה
- פגיעה נופית (מחצבות)
- בנייה לאורך חופי הים וצמצום המרחב החולי
- חסימת גישה לכנרת

התערבות האדם בסביבה, ניצול משאבים

- יצירת שבילים בתוך ליבת המרחב הביוספרי היוצרים קיטוע וקושי במעבר בעלי חיים
- ישראל כמובילה בעולם בטיפול בשפכים ובהשבתם לחקלאות

צרכנות ופסולת

- נזקים הנגרמים משימוש במוצרים חד פעמיים בעיית הצטברות פלסטיק במרחב הציבורי
- בעת טיול, מורי שלי"ח יוכלו לחבר את התלמידים לסוגיות סביבתיות בישראל באמצעות שימוש בכלים חינוכיים ויצירתיים: תצפית מודרכת, דיון ועוד. חיבורים אלה יגבירו את המודעות של התלמידים ויעודדו אותם להתנהגות חיובית ולשמירה על הסביבה.

הצעה לפעילות למורה: התמודדות עם דילמה סביבתית / חני פלג

עיסוק בדילמות סביבתיות אותנטיות ורלוונטיות לסביבת הלומד מאפשר לתלמידים חווית למידה אחרת. אפשר לעסוק בדילמות בנושאים השונים הנזכרים מעלה בלמידה בכיתה. תהליך ההתמודדות עם דילמה סביבתית כולל כמה שלבים מרכזיים:

- חשיפת הדילמה: הלומדים נחשפים לדילמות השונות הנזכרות למעלה במגוון נושאים.
- הצגת הדילמה ונקיטת עמדה ראשונית, לפי מודל

אמא טבע בלב העיר

סולמי נחל שלום*

תדמינו שבלב העיר יש שישה דונמים אדמה שיש בהם מזבלה ושדה קוצים מוזנח. עכשיו תדמינו אלפי ילדים, בני נוער ותושבים מבוגרים שמנקים את השטח ומקימים בו גן עדן קסום שבו מאות עצי פרי וצמחי תבלין ומאכל שגדלים בגידול אורגני ושמוחלקים חינם לכל דורש. תדמינו שבגן זה מתקיימות פעילויות חינוכיות לתלמידי בתי ספר ופעילויות קהילתיות לבני נוער ולמבוגרים שמקדמות ומטפחות אחריות סביבתית, צדק חברתי וקהילתיות.

עם הטבע - פעולה בשטחה של פנימיית בית אפל צילום: מרסל הדר

בית אפל היא פנימייה טיפולית הממוקמת בלב היישוב הכפרי גן יבנה. אל הפנימייה מגיעים ילדים ובני נוער ששירותי הרווחה הפנו למקום לאחר שנמצא כי הם זקוקים לסידור חוץ ביתי. חניכי הפנימייה הם ילדים ובני נוער בגילאי חמש עד 18. הפנימייה מעניקה מגוון רחב של מענים לילדים ולבני נוער בסיכון, החל ממרכז חירום וכלה במסגרות בקהילה. חניכי הפנימייה מקבלים מערכת תומכת בפנימייה ומשולבים במסגרות חינוך בגן יבנה ובסביבה. החניכים עוברים תהליכי עומק אישיים בחווה האקולוגית - פוגשים את הטבע ואת עצמם.

בכל שנה, מגיעים למקום אלפי תלמידי חטיבות ביניים ותיכונים לימי פעילות משימתיים אתגריים בנושא התמודדות מיטבית עם משבר האקלים. התלמידים רואים בחווה: חורשת עצי מאכל, גינות ירק וערוגות צמחי תבלין וצמחי מרפא, בריכת מים אקולוגית, מרכז מחזור וקומפוסט וגם רחבת כינוסים לאירועים קהילתיים ומתחמי יזמות כלכלית חברתית חינוכית לטובת כלל הקהילה. בימי הפעילות, הם לומדים על משבר האקלים, על ההשפעות שלו על כדור הארץ ועל החברה האנושית ועוסקים ביכולת שלהם לשנות ולשיפור את המצב.

יבנה. "עם הטבע" הוקמה על בסיס אמונה עמוקה ביכולת של בני אדם ליצור שינוי במציאות חייהם. מטרת הקמתה הייתה לתת לכל באי החווה כלים לברוא בהם עולם ששווה להם לחיות בו. החווה היא מרכז עירוני לטיפוח אורח חיים של אחריות סביבתית, של שותפות חברתית, של יזמות עסקית חברתית, של חיבורים קהילתיים ושל העמקת קשר בין אנשים לבין תבנית נוף מולדתם. החווה תוכננה, הוקמה ומתופעלת בתהליך קהילתי המטפח שותפות בין חניכי פנימיית בית אפל והצוות בה לבין תושבי גן יבנה.

בעקבות שיתוף הפעולה של ארגון הנוער תרבות בחווה האקולוגית קהילתית בבית אפל, הוקם בה בית יוצרים (הסניף) אקולוגי ראשון, שמחנך לתרבות של קיימות ולמנהיגות. חניכי בית היוצרים שותפים באחזקת המקום ובפרויקטים שונים בחווה ועוסקים בלמידה - מגן יבנה ומיתר אזורי הארץ - לאפשרויות לפעולה בנושא. במצעד האקלים האחרון, בנו הפעילים בחווה מייצג והובילו את חניכי ארגון הנוער של תנועת תרבות בתוכו.

החל משנת 2020, הצטרף ארגון הנוער תרבות כשותף לפעילות בחווה. תרבות הוא ארגון ארצי של אומנים, של אנשי תרבות ושל מחנכים המחויבים לפיתוח חוסן חברתי בפריפריה הגאו-חברתית בישראל דרך תרבות ואומנות. הארגון משלב פעילות שטח אינטנסיבית, השפעה על מדיניות ותרבותיים ברמה מקומית וארצית. כבר מעל ל-15 שנה, תרבות מיישבת אנשים ונשים מתחום האומנות והחינוך בערים ובשכונות בפריפריה, והם מחוללים במקום מושבם תהליכי התחדשות עירונית, צמיחה דמוגרפית ושגשוג תרבותי וחינוכי. נכון להיום, ארגון הנוער תרבות מונה אלפי חניכים ותלמידים במסגרות חינוך שונות, אלפי אומנים ופעילים ב-25 רשויות מקומיות ומאות צעירים וצעירות אשר התיישבו ברחבי הארץ.

בעקבות שיתוף הפעולה של ארגון הנוער תרבות בחווה האקולוגית קהילתית בבית אפל, הוקם בה בית יוצרים (הסניף) אקולוגי ראשון, שמחנך לתרבות של קיימות ולמנהיגות. חניכי בית היוצרים שותפים באחזקת המקום ובפרויקטים שונים בחווה ועוסקים בלמידה וביצירה בנושאים של צדק סביבתי ושל קיימות ובחשיפה של בני נוער נוספים - מגן יבנה ומיתר אזורי הארץ - לאפשרויות לפעולה בנושא. במצעד האקלים האחרון, בנו הפעילים בחווה מייצג והובילו את חניכי ארגון הנוער של תנועת תרבות בתוכו.

שינשנים וחניכי ארגון תרבות במצעד האקלים, צילום: תמיר יוגב

עם ארגון הנוער תרבות, התפתחה החווה בשנה האחרונה והייתה למרכז הכשרה לחינוך לקיימות לארגונים ולתנועות נוער, ומאות מדריכים צעירים ובוגרים מגיעים אליה להכשרה.

מתנדבי שנת השירות הקימו בבית היוצרים בית ספר למוזיקה - מוסד ללימודי נגינה ותיאוריה. מורים מתנדבים מלמדים את ילדי הפנימייה וילדים מחוסרי יכולות שהפנתה אליהם מחלקת הרווחה של הישוב. בנוסף הם מכשירים בני נוער מוזיקאים מהישוב להיות מורים צעירים, להצטרף אליהם וללמד בפרויקט.

רוצים לבוא לביקור?

צרו קשר באמצעות האתר: www.imhateva.co.il

או בפנייה אל נחל שלום סולמי

בטלפון מספר 054-4496569.

בבית היוצרים, החניכים עוברים תהליכי יצירה בתחומי אומנות, תיאטרון ומוזיקה. תהליכי היצירה הם תהליכים חינוכיים מעמיקים שבהם עובדים על הצגות, על תערוכות ועל מופעים העוסקים בתכנים חברתיים - כמו תרבות צריכה, עוני ומעמדות כלכליים, מגדר ופמיניזם. את התוצרים האומנותיים מציגים בפני ילדים, בני הנוער והקהילה המקומית, ובכך מפתחים מעגל שני של קהל שותף וחושב.

בחנוכה הקרוב, עם הטבע וארגון הנוער תרבות יפיקו יחד את פסטיבל יצורי הלילה - סיור עששיות קסום לכל המשפחה שבו הורים וילדים יפגשו את יצורי היער המודאגים: כל יום חשוך יותר מקודמו, והיצורים חוששים שהימים ייגמרו ושיישאר רק לילה ארוך. בפעילות הפסטיבל, הילדים יצאו למסע שבו ילמדו על הכוחות שיש בטבע, על חשיבות אור השמש ועל הכוחות שיש בהם עצמם שבעזרתם הם יכולים להציל את יצורי היער. לפסטיבל צפויים להגיע 500 משתתפים בשלושה ימי פעילות.

בשנה האחרונה, התחיל לפעול בחווה גרעין שנת שירות של ארגון הנוער תרבות. חברי הגרעין משלבים עבודה קהילתית וחינוכית בחווה עם הדרכת חניכי פנימיית בית אפל. בעקבות שיתוף הפעולה המוצלח

אנשים עושים מסעות - מסעות עושים אנשים

מיה ארזה*

כחודש לפני הטיול השנתי השוכבתי, נערות ונערים בכיתה ח' או ט' שומעים שיתקיים טיול נוסף רק למי שירצה - טיול קשוח בשטח, בן יממה, הכולל בישולי שטח, השכמה ב-3:30 לפנות בוקר והליכה של עשרים ק"מ בציוד על הגב. יש כאלה שזה גורם להם לסובב את האצבע על הרקה, יש כאלה שזה גורם להם להגיע לבית ספר בשעת אפס (07:45 בבוקר) כדי לשמוע על זה עוד...

בכינוס בשעת האפס, התלמידים שומעים עוד פרטים ומקבלים רשימת משימות: לאשר אצל המורים לשל"ח הימצאות תרמיל טיולים מקצועי ונעליים גבוהות וסגורות עם שרוכים, להתארגן לצוות לאוהל ולאוכל, לסגור תפריט (לפי הנחיות שמקבלים במפגש נוסף), לצפות בתכני ההכנה שנשלחו אליהם ולדאוג לכל שאר הציוד הנדרש בחזור.

הם עושים את כל זה ויותר מכך: הם מתגברים על החששות מאירוע גדול ולא מוכר שאין ממנו דרך חזרה, ו(הרוב)אינם פורשים באמצע.

בסוף הטיול השנתי של כיתות ח' או ט', כשכל השכבה חוזרת הביתה, חבורה של כחמישים נערות ונערים נשארת בשטח ליממה נוספת בתנאי שטח מלאים. אחרי

*מנהלת חטיבת רימון ברעננה.

תלמידי הסיירת מחטב רמון בירידה למכתש רמון צילום: ניר מועלם ונריה ניסים, מורי של"ח

מסדר ציוד קפדני, האוטובוס ייקח אותם לחניון הלילה (נקודה אקראית בשטח שאין בה מים, שירותים, חשמל) ויאסוף אותם אחרי 24 שעות במרחק של כעשרים ק"מ (!) משם.

מרגע שירדו מהאוטובוס, הדברים יתחילו לקרות בקצב.

סביב למדורה, צילום: ניר מועלם ונריה ניסים, מורי השל"ח הם בונים מאהל (בצורת חיי"ת מדויקת, המורה לשל"ח תימני...), מתכנסים לתדריך לילה, מבשלים ארוחת ערב על כירות נוודים, יושבים קצת סביב למדורה, והופ - פיפי ולישון. ב-21:00 כבר כולם באוהלים באורות כבויים (אמיתית!).

מתחילים ללכת. ההליכה עם המשקלים ותוואי הדרך הקשוח דורשים ריכוז. הקילומטרים מצטרפים זה לזה, התיק מכביד, הסוף אינו נראה באופק, מתחיל לכאוב בכל מיני מקומות, חוסר הוודאות מכפיל כל קושי בדמיון, יש שחווים רגעי כמעט שבירה, כל אחד ואחת מתמודדים עם אתגרים משלהם.

לאחר ארוחת הבוקר (שנקראת גם ארוחת עשר, על שם עשרה הקילומטרים שהולכים עד שמגיעים אליה...) האשפה נכנסת לתיק, בידיעה שהיא מצטרפת למשקל שייכביד בקילומטרים הבאים. לפעמים גם נוסף משקל בקבוק מים (ליטר וחצי!) של חבר או חברה שצריכים עזרה, משקל של אוהל מסורבל או של סיר שמתנדנד על התיק.

חום היום עולה, המאמץ ניכר, הפנים סמוקות, ממשיכים עוד קילומטר, ועוד אחד ועוד כמה, הליכה שאינה נגמרת. אט אט החוסן המנטלי תופס את מקומו של הכוח הפיזי ומוביל בעוד צעד ובעוד מדרגת סלע. בזמן מנוחה, פורשים את מזון השטח, מורידים נעליים ונותנים לכפות הרגליים כמה רגעי מנוחה לפני המשך המסע. בין לבין חווים רגעים של עזרה הדדית, צחוק, שיחות קצרות וארוכות, וגם - איך לא - רגעים של דמעות.

בסביבות 15:30 בדרך כלל, מגיעים לנקודת הסיום, מתיישבים למעגל סיכום ונושמים נשימה עמוקה.

עם אור ראשון, כחצי שעה לפני זריחה, מעמיסים את הציוד על הגב, מתארגנים לתמונה מסורתית (בשורה כשכל הציוד על הגב) ויאללה - לדרך. לנצל כל דקה של אור ושל קור להליכה לפני שעולה החום.

ב-3:30 השכמה, כמה דקות אחר כך כבר כולם (!) מחוץ לאוהלים והציוד מקופל ומאורגן (מתארגנים בחושך גמור, כן?), סוגרים תיקים, מבצעים התאמות אחרונות במערכות הגב של התרמילים, רוב התלמידים יושבים סביב למדורה לפת שחרית או לאנרגיית בוקר, כלומר: תה או קפה מהמדורה ועוגיות או חטיפי אנרגיה לתדלק את הגוף לקראת תחילת תנועה.

עם אור ראשון, כחצי שעה לפני זריחה, מעמיסים את הציוד על הגב, מתארגנים לתמונה מסורתית (בשורה כשכל הציוד על הגב) ויאללה - לדרך. לנצל כל דקה של אור ושל קור להליכה לפני שעולה החום.

בדרך לשון רמון. צילום: ניר מועלים ונריה ניסים, מורי השליח

האתגר הגדול מאחור, מרגישים שעשינו את המסע הזה ושלא פחות מכך המסע הזה עשה אותנו. "מכאן", אמר מי שאמר, "אתם נראים גדולים שבעתיים".

משתפים ברגעי קושי, ברגעי הנאה, ברגעים בלתי נשכחים, ואז עוד עלייה אחרונה, לאוטובוס, ומשם לשווארמה הקרובה... אין מה לעשות, זה חלק מהמסורת.

נוסעים הביתה, יורדים מהאוטובוס לזרועות ההורים. מקלחת, שינה ארוכה, וקדימה, חזרה לשגרה, אבל בניצוץ קטן בלב שנדלק שם - במכתש רמון או בנחל חימר או בשביל הגולן או על פסגת הר מירון (או בנחל כנפן או במצד צפיר או במעלה חצרה). גם אחרי שנים, אנחנו שומעים מהבוגרים שלנו שהניצוץ עוד לא כבה.

גם ההורים ששלחו את הילדות והילדים שלהם אינם מקופחים. הם חברים בקבוצת ווצסאפ שמקבלת עדכונים שוטפים ותמונות.

והתגובות?

"לפעמים הדברים מדברים בעד עצמם - הדרך, הטבע, האתגר והמבט הניכרים מהתמונות מצביעים על החוויה העוצמתית והיקרה שהילדים חוו בזכותכם. תודה"

"תודה לכם שאפשרתם לאוצרות שלנו לחוות יציאה משגרה כ"כ שונה, לצאת מאזור הנוחות, לראות את האחר ואת הארץ המדהימה שלנו, להתנתק ממרוץ

ניכר כי צוות המורים ואנשי החינוך שליוו את המסע חוו חוויה לא פחות עוצמתית ומשמעותית מהתלמידים. מרבית המורים אשר ליוו את התלמידים מכירים אותם עוד מהיותם תלמידים בכיתה ז', אך למסע שכזה כוח לאפשר לראות את התהליך החינוכי מעוד זוויות, להתרגש איתם, לתמוך בהם, להקשיב להם, ללמוד מהם ולעבור עימם את המסע

החיים ולנוע, אין ספק שזה אירוע מכוון בתחנות החיים שלהם, תודה רבה"

"מרגש וממלא גאווה אגב, מישהו שאל פה קודם על מועד ל'הורים סיירים' מתי באמת?"

"תודה לכם מקרב לב על טיול חוויתי עם המון משמעות ואתגר! תודה שהנחלתם לילדים ערכים ואהבת הארץ, מעריכים מאוד! באמת זכינו"

"וכמובן לארזה ובית ספר רימון, אין כמוכם, תודה על הנחישות והדבקות במטרה, תודה על שלימדתם אותם את סודות הטבע והנוף הגולמי, תודה על המסורת המדהימה, אתם צוות ומורים שהם דוגמה לכל מה שיפה כאן בארץ"

"כולם הגיעו לפסגה? אין כמו הנוער הזה והוא שלנו!! גאווה"

"ילדנו זכו בחוויה אדירה שתהיה חקוקה עמוק בליבם, באמונה ביכולת האישית ובעוצמה של היחד הקבוצתי, באהבת הארץ הזו והשמירה על נופיה. גאווה גדולה. יישר כוח!!!!!! ותודה גדולה גדולה."

הסיפור הישראלי של המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות באריאל

ערן גלזר*

בספר "אם יוצאים מגיעים למקומות נפלאים", נכתב: "עם רגליים בנעליים, עם שכל בראש, תמצא את הדרך אל תחושה! אתה יכול יודע, מוכן ומזומן, אתה הוא זה שיחליט לאן." האפשרות להתנסות בפעילות בגבהים חדשים גורמת למשתתפים לצאת מאזור הנוחות שלהם ולהתמודד עם קושי שלא חוו קודם. המצב המתגר דורש מהם הצבת מטרות, נחישות ועבודת צוות. תחושת ההצלחה שיחושו בסיום ההתנסות תחזק בהם את הדימוי העצמי ואת הביטחון העצמי. זוהי התפיסה שמנחה אותנו בפעילות עם קבוצות מגוונות במרכז הארצי לפיתוח מנהיגות.

צילום: המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות אריאל

מיוחד. כל אחד ואחת מהם עברו מסע שהוביל אותם להוביל ולהדריך לביצוע משימות בגובה רב, באחריות, בביטחון ובמודעות אישית לקשיי המשימה ולאתגר שהמשתתפים מתמודדים עימו. המדריכים והמדריכות משפיעים על חייהם של המשתתפים בפעילויות. הם שותפים להצלחות ולהתגברות על פחדים ועל קשיים יודעים להנחות, להסביר, לתת כתף ולהוביל.

בחרנו לשתף בסיפורו של אורן. הסיפור והתיאורים שבו מורכבים, וראוי לציין כי הדברים נכתבו עם אורן ובהסכמתו המלאה. המסע של אורן רצוף מכשולים, התלבטויות ומשברים, ובכל שלב הצליח לצבור כוחות ולעלות לשלב הבא במסע.

"המסע שלי", סיפר אורן, "התחיל בגיל צעיר מאוד. כבר בבית הספר היסודי לא הייתי בקשר עם אבי והקשר עם אימי היה מורכב. בבית הספר הייתי ילד בעייתי מאוד. לימים הסתבר שאני דיסלקטי והיפראקטיבי. כמעט שלא היה יום שלא נקראתי לחדר המנהלת, ולעיתים

הצוות שמוביל את המשימות ושממתמודד עם ביצוען הוא צוות חזק ואיכותי, שעבר ועובר הכשרות ותהליכי לימוד והעמקה. לכל מדריך ולכל מדריכה במרכז הארצי לפיתוח מנהיגות יש סיפור אישי

*מנהל המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות בישראל. מכהן בתפקיד יושב ראש התאחדות הצופים והצופות בישראל (בהתנדבות). בעבר ריכז פרויקטים במועצת תנועות הנוער בישראל. י"ד"ר סוס (1990), אם יוצאים מגיעים למקומות נפלאים, תל אביב: הוצאת כתר.

שלו ומפקדיו בצה"ל. "למדתי שכאשר מאמינים בכך וסומכים עליך אתה מתחיל להאמין בעצמך," אמר.

אחרי שהתקבל להדרכה במרכז הארצי לפיתוח מנהיגות וסיים את ההכשרה, החל לעבוד עם קבוצות. "התחושה שאתה יכול להעניק ביטחון, לעודד נערים ונערות להאמין בעצמם ולהוביל אותם להתגברות על מכשולים גורמת סיפוק עצום. אתה מרגיש שאתה שותף למשימה משמעותית לכל אחד ואחת מהמשתתפים. לפעמים נדמה שלא יהיה מוגזם לומר: משימה משנת חיים!"

באחד הימים, היה אורן נרגש מאוד. הוא סיפר: "ישבתי איתם בכיתה הלימוד. בדיוק ירדנו מאחד המתקנים והייתה תחושה נהדרת של הצלחה במשימה משותפת מאתגרת. סיכמנו את הפעילות, נתנו דוגמאות לקשיים במהלך הפעילות וכיצד היו מי מאיתנו שלקחו מנהיגות והובילו את הקבוצה להשלמת המשימה." הקבוצה שהדריך היו נערים ונערות מהפנימייה שבה למד בעצמו. בתחילה לא סיפר להם על העבר המשותף להם ולו.

בשיחת הסיכום החליט לשתף אותם בסיפורו: "למדתי באותו בית ספר שממנו הגעתם לכאן. הגעתי כתלמיד בעייתי ולא האמנתי שאסיים בית ספר תיכון. אבל שכנעו אותי שמאמינים בי והחלטתי להאמין בעצמי. הצלחתי לעמוד ביעדים שהצבתי, והיום אני סטודנט למינהל עסקים וכלכלה כאן באריאל. אני לא משלה את עצמי שמדובר עבורכם במסע פשוט. הדרך קשה והמשברים מחכים מעבר לכל פינה. אבל, בבקשה, תאמינו בעצמכם ותנו למדריכים ולמורים לעזור לכם. אם תאמינו בעצמכם תוכלו להצליח." אורן סיפר כי "השקט שהיה בכיתה אחרי הסיפור נשבר כששניים מהתלמידים קמו וניגשו לחבק אותי וללחוץ את ידי." אורן מתאר את תחושתו שמדובר ברגע חשוב. מבחינתו יש כאן סגירת מעגל משמעותית ומבחינתם

»
"המסע שלי", סיפר אורן, "התחיל בגיל צעיר מאוד. כבר בבית הספר היסודי לא הייתי בקשר עם אבי והקשר עם אימי היה מורכב. בבית הספר הייתי ילד בעייתי מאוד. לימים הסתבר שאני דיסלקטי והיפראקטיבי. כמעט שלא היה יום שלא נקראתי לחדר המנהלת, ולעיתים נענשתי גם בהרחקה מבית הספר. בגיל הנעורים אפילו הסתבכתי עם המשטרה. הסתובבתי עם נערים בוגרים ממני, ומידי פעם שתינו אלכוהול והיינו מעורבים בקטטות רחוב"
 «

נענשתי גם בהרחקה מבית הספר. בגיל הנעורים אפילו הסתבכתי עם המשטרה. הסתובבתי עם נערים בוגרים ממני, ומידי פעם שתינו אלכוהול והיינו מעורבים בקטטות רחוב."

בהיותו בן 16, נשלח אורן בצו בית משפט לפנימייה לנערים בסיכון. לדבריו, בחצי השנה הראשונה היה בעייתי מאוד. נער שעורר בעיות אלימות שאומנם הצליח להיות בקשר עם מורים ועם מדריכים, אבל לא השתלב בשגרת המקום.

אחרי כחצי שנה בפנימייה, שהה אורן בבידוד בשל בעיית התנהגות. הוא זוכר היטב כיצד ישב שעות בדממה מוחלטת וניסה להבין לאן תוביל הדרך שלו. "מייד אחר כך הייתה לי שיחה אישית עם המורה שלי. היא ביקשה שאספר על עצמי. סיפרתי על אהבתי לספורט ושבעצם אני רוצה להתחבר לחברים בגילי. אבל, הוספתי, 'את צריכה לדעת שאני דיסלקטי ולעולם לא אסיים בית ספר תיכון'. המורה חייכה ואמרה: 'עוד נראה לגבי זה'. זו הייתה הפעם הראשונה שהתחלתי להאמין בעצמי ולחשוב שאוכל לצאת לדרך חדשה."

בעקבות השיחה, החליט אורן לקחת את עצמו בידיים. הוא הציב לעצמו, עם מורתו, שתי מטרות: האחת - לסיים את בית הספר בציונים גבוהים; השנייה - להתגייס ליחידה איכותית.

ואכן, השיג אורן תעודת בגרות בציונים טובים מאוד והתגייס לשייטת. אחרי שבעה חודשים במסלול, עבר ליחידה קרבית בחיל הרגלים ושירת באיו"ש.

השינוי התרחש, לדעת אורן, ברגע שאנשים סביבו החלו להאמין בו: מנהל בית הספר והמורה שלו, המדריכים

אתגרים די מפחידים במתקני גובה - כל אלה מספקים מסגרת נפלאה להרהור על המסע האישי והמשפחתי ולגיבוש החלטות לעתיד.

אנחנו מציעים למשתתפים בפעילות במרכז לצעוד איתנו בנתיב שהם אלה שבחרים את צורתו. כל אחת ואחד מחליטים היכן להתמודד, ואנו מסייעים להם להתגבר. אנחנו בטוחים שבכך אנחנו מסייעים בפיתוח תכונות מנהיגות בכולן ובכולם, תכונות שילוו אותם בהמשך חייהם ובמשימות שיבצעו במעלה הדרך.

זהו הסיפור הישראלי של המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות. אנחנו משרתים את החברה בישראל ומספקים כלים לתרגול, להיכרות אישית ולצבירת ביטחון למילוי משימות קבוצתיות ואישיות. הפעילות מלמדת כל אחד ואחת על יכולותיהם ובהמשך גם על יכולתם לתרום לחברה ולהשפיע על אחרים.

"הסיפור הישראלי שלי", סיכם אורן, "הוא החיבור, שכל כך משמעותי במרכז, לסיפורי התנ"ך. אני מדמה את הקשיים ואת המשברים לאורך חיי לגוליית אשר ניצב במלוא עוצמתו בפני דוד. ואני, 'דוד הקטן', השכלתי להתגבר ולבחור נתיבים שמובילים אותי להצלחות ולתחושה של גאווה בבחירות שעשיתי."

ההדרכה במרכז היא שליחות, וזהו הסיפור שמאחורי כל אחד ואחת מחברי הצוות שלנו. השליחות שלנו היא לאפשר לאלפי צעירים וצעירות מכל גווני האוכלוסייה בישראל לבוא ולהכיר את עצמם ולגלות את התכונות המיוחדות להם בפעילות אתגרית ייחודית.

סיפור ישראלי. ואולי יש לומר: מסע של תגליות ושל התגברות על מכשולים. מסע של אתגרים ושל אמונה בעצמן וביכולותיך. מסע של השפעה על משתתפים רבים ושל הובלה משותפת להצלחות.

זה הסיפור שלנו.

אפשרות לפריצת המעגל וליציאה למסע מאתגר. בעצם, הוא שיתף בהרהוריו, "אולי נתתי קריאת כיוון לחבריה שיוכלו לשנות את מסלול חייהם בעקבות המפגש."

בשנים האחרונות, החלטנו במרכז לפיתוח מנהיגות להקדיש מאמץ מיוחד להבאת נערים ונערות בסיכון ממסגרות מגוונות לפעילות אתגרית במרכז. התייעצנו עם אנשי מקצוע ובנינו תוכנית ייחודית שתתאים לחברה שהמציאות שלהם אינה שגרתית, לנערים ולנערות שמסכת חייהם רצופה משברים והתמודדויות עם מצבים מורכבים שלעיתים מתדרדרים לגילויי אלימות. היכולת להגיע למקום שמאתגר כל אחד אישית כמו גם את הקבוצה כולה, הפעילות במתקנים שדורשים מאמץ פיזי לצד החלטה להתמודד עם פחדים ועם קושי ופעילות שמונחת על ידי צוות הדרכה שיוודע לחזק ולעודד; להוביל ולתמוך - כל אלה יוצרים סביבה שבה המשתתפים חווים שינוי והתחזקות. מהמשוברים שקיבלנו ממורים, ממדריכים ומהחניכים עצמם, למדנו שהפעילות משמעותית מאוד ומחזקת את ביטחונם של המשתתפים בסביבתם הקרובה ובעיקר בעצמם. "הייתי בטוח שלא אעלה על המגדל האלפניני", סיפר אחד הנערים. "לשמחתי, אף אחד לא לחץ עליי. המדריך רק הסתכל עליי ואמר שהוא משוכנע שאני יכול להתמודד עם המשימה. בסופו של דבר עליתי והצלחתי. הייתי כל כך גאה בעצמי."

לא רק למדריכים במרכז הארצי לפיתוח מנהיגות יש סיפור. כולנו פסיפס ענק של סיפורים ישראליים. נערים ונערות, הורים וילדים, מורים ומורות, אנשים ונשים מכוחות הביטחון ואנשים ונשים מתחום העסקים - כולם וכולן עוברים מסע שמחייב הצבת יעדים ושאיפה להצלחה. דרך הפעילות המאתגרת, אנחנו רוצים לגעת בכל אחד ואחת. לאפשר להם לעצור רגע ולחשוב על המטרות שלהם ועל הדרך שלהם בחיים. המיקום על המיוחד שלנו, השקט והטבע שסביב, ההתגברות על

"חבר בגדוד העבודה"
"הוא היה לאגדה"
(בלדה ליצחק שדה)
(מאת חיים גורי)

סיוורים בעקבות

מסע בעקבות תחנות בחייו של יצחק שדה

מנה חלפון*

יצחק שדה, מתוך: ויקיפדיה

במסעותינו בארץ, אנו מדברים לא פעם על החלום הציוני. חלום שהוא גם שמח וגם עצוב, חלום המורכב מחלומות של אלפי חולמים, שהרי כל מעשי האדם ראשיתם בחלום! סיפורו של יצחק שדה הוא מעבר לחלום, הוא למעשה סיפור של אגדה. ובבואנו לציין שבעים שנה לפטירתו, אין דרך ראויה יותר להעלות את זכרו מאשר בהליכה במסלול המשלב תחנות משמעותיות בחייו.

החליט יצחק לעלות ארצה והיה ממקימי גדוד העבודה על שם טרומפלדור.

בשנות העשרים, עסק בעבודת כפיים כחוצב בניין וכסתת ובמקביל טיפח את תרבות האימון הגופני והיה ממייסדי ארגון הפועל. לשדה היו תחומי עניין רבים: הוא כתב ספרים ומחזות, יצר והיה אומן פיסול, אך אנו נתמקד בתרומתו העיקרית של שדה, והיא המחשבה הצבאית. הוא היה בוגר קורס הפיקוד הראשון של ההגנה והיה שותף משמעותי בבניית כוחה של ההגנה בשנותיה הראשונות.

השינוי המרכזי שהנהיג שדה היה מעבר מהגנה להתקפה, שכונה "היציאה מן הגדר", בזמן המרד הערבי הגדול בשנים 1936-1939, ובנקודת זמן זו מתחיל מסענו.

תחנה ראשונה:

הנודדת ופולוגת השדה

נפנה לשביל תש"ח, היוצא מהר אדר לכיוון קריית ענבים.

קיבוץ קריית ענבים היה מבודד בהרי ירושלים וסבל מהתקפות ערביות שיצאו מן הכפרים הערביים קטנה ובידו. יצחק שדה וחברו לארגון ההגנה אליהו בן חור כפרו ברעיון של הגנה מתוך היישוב ודגלו בקיום מארבים ובהצבת עמדות קדמיות בשטחים אסטרטגיים. על השביל נמצאת עמדת בטון מימי המאורעות,

שדה היה האב המייסד של כוח המגן העברי. סיפורו האישי הוא למעשה סיפור הקמת ארגון ההגנה והוא נמשך עד לקיומו של צה"ל היום. אי אפשר לצאת למסע בארץ בעקבות דמותו של שדה בלי לסקור בכמה מילים את תולדותיו בגולה, שכן סקירה זו מאפשרת להבין את המעבר מגולה לחיי עצמאות.

שדה נולד ב-1890 בלובלין (אז רוסיה, היום פולין) למשפחת לנדוברג החרדית. לאחר ילדות לא פשוטה, שכללה גירוש של הוריו ומעברי מגורים, נתפס לרעיון הציוני בהשפעת מורו הלל ציטליין. במקביל עזב את אורח החיים הדתי והצטרף לארגונים סוציאליסטיים. שירת כחייל בצבא הרוסי במלחמת העולם הראשונה וזכה לאותות הצטיינות על חלקו בקרבות. בתקופה זו, נפגש עם יוסף טרומפלדור, והלה שכנע אותו להצטרף לתנועת החלוץ. לאחר נפילתו של טרומפלדור בתל חי,

* מפקח רשותי מינהל חברה ונוער

המדגימה היטב את התפיסה של הגנה על היישוב משטחים שולטים.

בסתיו 1936, כאשר הופסקו זמנית המאורעות, פורקה הנוודת הירושלמית. שדה כתב אז: "בשעת צורך לא יקשה, לאור הניסיון שנרכש, להעמיד שוב 'נוודת' אחת גדולה ואמיצה, מסורה וזריזה, מוכנה לשמירה על הנפש, על הרכוש ועל הכבוד". השעה לא בוששה לבוא

תחנה שניה: פלמ"ח

עמדת בטון על שביל תש"ח, צילום: שימי סויסה

יצחק שדה הפעיל גם חוליות בסיורי אבטחה מעבר למערכת העמדות של קריית ענבים. אחד הסיורים נתקל בקבוצת ערבים והבריח אותם באש וברימונים. בעקבות הצלחת פעילויות אלו החלו להתארגן כיתות אבטחה להצבה ביישובים מאוימים. שדה שימש מדרך טקטי ופיקד בפועל על הקבוצות, שמנו כשמונים איש ושאוּגדו במחצית יוני 1936 לכוח שנע ממקום למקום בטנדרים ושכונה "הנוודת".

מרחב פעולתה של הנוודת כלל שתי גזרות: כביש ירושלים - קריית ענבים, המחצבה ליד צובה, ארזה ומוצא; ומצפון לעיר - עטרות ונווה יעקב. אנשי הנוודת למדו את יסודות התנועה בשדה כיחידים וכיחידה (שדאות) ורכשו ביטחון עצמי בתנועה ובפעולה בלילה.

בסתיו 1936, כאשר הופסקו זמנית המאורעות, פורקה הנוודת הירושלמית. שדה כתב אז: "בשעת צורך לא יקשה, לאור הניסיון שנרכש, להעמיד שוב 'נוודת' אחת גדולה ואמיצה, מסורה וזריזה, מוכנה לשמירה על הנפש, על הרכוש ועל הכבוד". השעה לא בוששה לבוא. עם חידוש הפעילות הערבית העוינת ב-1937, הוקמו ברחבי הארץ פלוגות שדה (פו"ש) על בסיס לקחי הנוודות ואנשיהן. נתן אלטרמן כתב ליחידה החדשה המנון בשם "זמר הפלוגות", ויצחק שינה את שם משפחתו לשדה.

שביל תש"ח מוביל אותנו לבית העלמין של קריית ענבים. בכניסה לבית העלמין מוצבת אנדרטה גדולה שעיצב מנחם שמי, אביו של קצין הפלמ"ח אהרן שמי ז"ל (גימי) הקבור בבית העלמין. על האנדרטה סמל הפלמ"ח - שיבולים וחרב. פה המקום לספר על פרק הפלמ"ח בחייו של שדה.

האנדרטה בכניסה לבית העלמין של קריית ענבים, צילום: זלמנסון זלר

המרד הערבי הסתיים עם פרסומו של הספר הלבן במאי 1939. חודשים ספורים מאוחר יותר, פרצה מלחמת העולם השנייה, ושוב עלה צורך בשיתוף פעולה עם הבריטים כנגד הסכנה הנאצית הקרבה ובאה. במאי 1941, החליט מטה ההגנה על הקמת תשע פלוגות מחץ (להלן פלמ"ח) שתפקידן לשמש יחידות לחימה זעירות שיפעלו נגד הנאצים. שדה התמנה למפקח על אימון הפלוגות. במהלך המחצית השנייה של 1941 ובשנת 1942, אומנו שש פלוגות של הפלמ"ח אימון צבאי מתקדם. האימונים כללו לוחמה זעירה, קרב מגע, חבלה וניווט.

בסוף 1942, משחלפה סכנת הכיבוש הנאצי במזרח התיכון, התעוררה השאלה כיצד להמשיך ולקיים כוח חשוב זה. שדה וחברו יצחק טבנקין יצרו מסגרת שכללה עבודה חקלאית ואימונים ("שיבולים וחרב"). מחלקות הפלמ"ח ישבו בקיבוצים, קיימו שגרת אימונים ועבדו במשקים. בין השנים 1943-1947, גדל בהתמדה כוחו של הפלמ"ח והגיע ל-12 פלוגות סדירות ולקרוב לאלף אנשי מילואים.

שדה הנחיל תפיסה ערכית הרואה בדוגמה אישית בסיס לפיקוד. הוא טיפח חינוך לערכים, ובראש ובראשונה לאמירת אמת. האימון הצבאי היסודי וטיפוח המנהיגות הביאו את הפלמ"ח לפעול במקצועיות וביסודיות בזמן המאבק בבריטים בשנים 1947-1945.

שדה הנחיל תפיסה ערכית הרואה בדוגמה אישית בסיס לפיקוד. הוא טיפח חינוך לערכים, ובראש ובראשונה לאמירת אמת. האימון הצבאי היסודי וטיפוח המנהיגות האנושית הביאו את הפלמ"ח לפעול במקצועיות וביסודיות בזמן המאבק בבריטים בשנים 1947-1945.

תחנה שלישית:

חטיבה שמונה, כיכר הזיכרון ברמלה

בעקבות חילוקי דעות בין שדה לדוד בן גוריון, נאלץ שדה לפרוש מן הפיקוד על הפלמ"ח. עם פרוץ מלחמת העצמאות, שימש יועץ צבאי, השתתף בתכנון ההגנה על יישובי הנגב, במערכה על משמר העמק ובמבצע יבوسی בירושלים. בחודש מאי 1948, הוחלט על הקמת חטיבה חדשה, שמינית במספר, ומכאן שמה: חטיבה

פסל דני מס בכיכר הזיכרון ברמלה, צילום: ישראל פרקר, מתוך: אתר פיקוויקי

שמונה. החטיבה הוקמה כיחידה משוריינת, ושדה הועמד בראשה. בקרבות "עשרת הימים", הוטל על שדה לכבוש את הערים לוד ורמלה ואת שדה התעופה כחלק ממבצע דני. למפקד המבצע נבחר יגאל אלון. יצחק שדה היה זה שגייס את יגאל אלון, וכעת ניצב תחת פיקודו. יגאל אלון היה נבון כאשר העביר את התדריך לקראת המבצע, אך מייד בסיום מסירת

הפקודה, אמר שדה להרים כוסית לחיי המצביא (אלון). שדה התגלה שוב בגדולתו ובהיותו בז לגינוי שררה וכבוד. המבצע הוכתר בהצלחה, הכוחות של חטיבה שמונה השלימו את משימתם.

בכיכר הזיכרון ברמלה, מוצבים פסלי מפקדי תש"ח: דני מס, שנפל בשיירת הל"ה ושעל שמו נקרא מבצע כיבוש העיר; יצחק שדה, המח"ט; משה דיין, מפקד גדוד הקומנדו של החטיבה; יגאל אלון; יגאל ידן, ששימש ממלא מקום הרמטכ"ל.

תחנה רביעית:

מצודת יואב/ משטרת עיראק סואידן

(כיום מוזיאון חטיבת גבעתי)

עם עזיבת הבריטים את הארץ, תפסו את הנקודה החשובה מתנדבים של תנועת האחים המוסלמים, ומאוחר יותר תפס אותה כוח מצרי. המצרים ירו מן המצודה אש כבדה על נגבה הסמוכה, והמקום זכה לכינוי "המפלצת על הגבעה". כוחות של גבעתי ושל חטיבת הנגב ניסו לכבוש את המצודה שבע פעמים.

מצודת יואב צילום: שימי סויסה

יצחק שדה בחר לתקוף את המצודה בתשעה בנובמבר 1948 אחר הצוהריים (כדי שהשמש תסנוור את המצרים), עם כוחות חטיבה שמונה. לאחר הרעשה ארטילרית, פרצו הלוחמים פנימה ובעזרת מטעני חבלה פרצו את קיר המצודה. משנפרץ הקיר, נשברו מגני המצודה ונכנעו. המצודה נקראה מצודת יואב לזכרו של קצין הפלמ"ח ומפקד נגבה יצחק דובנו, שכינויו היה יואב.

אין מקום ראוי יותר לסיים את מסענו מן המקום שבו זכה שדה לניצחון טקטי מפואר. אין סיום ראוי יותר מסיום בבלדה שכתב חיים גורי על יצחק שדה, שבפזמונה נאמר: "חבר בגדוד העבודה והוא היה לאגדה". אכן, אגדה אמיתית.

הפשיטה על סעסע

אריאל וייס*

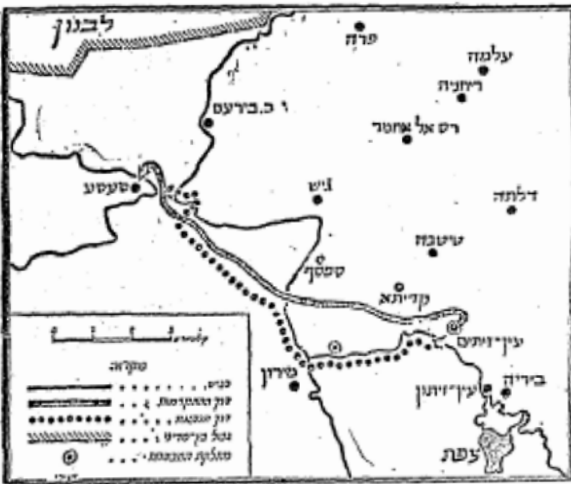
ד"ר מורשת קרב

"כל אחד זוכר את היום שבו הלמה אותנו הידיעה המרה על ה-35. רעדה עברה אז בלב כל הישוב ולא רק בלב האימהות של ה-35. גם אני אחד מהישוב והרעדה עברה גם בליבי." (דוד בן גוריון)

ילדים קטנים ומטפלת לבושים בבגדי חורף בקיבוץ סאסא צילום: מתוך אתר פיקיוויקי

בעקבות אסון הלי"ה, שהתרחש ב-16 בינואר 1948, התקיים "מבצע הלי"ה" - שכלל פעולות שונות שנועדו להרתיע את הערבים ולעודד את היהודים. מטה הפלמ"ח החליט, כחלק מהמבצע, לבצע פעולה מורכבת ונועזת שתוכיח את יכולותיו. הוחלט לצאת לפשיטה על הכפר סעסע¹, הממוקם 25 ק"מ בעומק שטח האויב. זו הייתה החדירה העמוקה ביותר שתוכננה אל תוך שטח אויב. הכפר, הממוקם על צומת מרכזי בכביש הנריה-מירון ובכביש הצפון, שימש נתיב מעבר לכנופיות מלבנון ומסוריה לתוך שטחי ארץ ישראל המנדטורית. על חורבות הכפר מצוי כיום קיבוץ סאסא של השומר הצעיר.

מתוך: אתרי מלחמת העצמאות

בכפר חיו כ-1,500 תושבים. בסוף שנות השלושים, בנו הבריטים מגדלי שמירה בכפר והציבו גדרות תיל במטרה להקשות על מעבר כנופיות. פעילות זו לא השיגה את מטרותיה, והכפר שימש בסיס ללוחמים ערבים. בכפר שהו 300 לוחמים חמושים ועוד יחידה מצבא ההצלה שמנתה כמאה לוחמים חמושים.²

*מורה ומנחה לשל"ח, קצין מורשת במילואים. י"ש לציין כי זו הייתה הפשיטה השנייה על הכפר. ביולי 1939, התחפשו לוחמי ההגנה, ביניהם חיים לסקוב, לשוטרים בריטים, הגיעו לכפר ברכבים ופוצצו כמה בתים כאזהרה מפני שיתוף פעולה עם הכנופיות. מתוך: אתר הפלמ"ח.

**איסוף המודיעין על הכפר בוצע
 בעזרת צילומים מפרימוס - מטוס
 של שירות האוויר (פעם הראשונה
 שנעשה שימוש במודיעין כזה).
 במהלך הטיסות, צולמו הכפר
 ודרכי הגישה אליו. על בסיס
 תצלומים אלו, נבנה שולחן
 חול לצורך תרגול הלוחמים.
 כשהושלמו ההכנות לפעולה,
 אמר יגאל אלון מפקד הפלמ"ח
 ללוחמים כי "עיני כל עם ישראל
 נשואות אליהם"**

מטרת הפעולה, כפי שהוגדרה בפקודה, הייתה: "לפוצץ עשרים בתים ולפגוע במספר גדול ככל האפשר של לוחמים ערביים". מטרת העל הייתה להוציא את היוזמה בגליל מידי הערבים, לאלצם לרתק אנשים ונשק לשמירה על הכפר וליצור הרתעה בכפרי הגליל. אורי מילשטיין, בספרו "תולדות מלחמת העצמאות" טען: "הפשיטה (הכיבוש) על סעסע הייתה ציון דרך במלחמת העצמאות. לראשונה בוצעה פעולת הרתעה אשר בה הצבא יזם פעולות אסטרטגיות ולא רק עסק בהגנה"³

ההכנות

גדוד הגליל, הגדוד השלישי של הפלמ"ח, נבחר לבצע את הפעולה. מפקד הפעולה היה הסגמ"ד משה קלמן.

לרשותו עמדו שבעים לוחמים משלוש מחלקות: מאשדות יעקב, מעין גב ומחלקת עתודה מעין זיתים. נשק רב הוצא מן הסליקים שבהר כנען, וכל לוחם צויד היטב: נשק, כובע פלדה, תחמושת ורימונים. הצידוד הכללי הכיל תחמושת רבה, מזון ומים ל-48 שעות וכן מכשיר קשר (חידוש מעורר ביטחון), מרגמה שני אינטש ומקלעים. לצורך פיצוץ הבתים,

משה קלמן,
 מתוך: [אתר הפלמ"ח](#)

סחב הכוח על גבו 350 ק"ג של חומר נפץ. במטרה להקל על הלוחמים, סופקו להם, במיוחד לפשיטה, נעלי גומי. דבר זה התגלה כטעות חמורה בתנאי הבוץ ששררו בשטח.

איסוף המודיעין על הכפר בוצע בעזרת צילומים מפרימוס - מטוס של שירות האוויר (פעם הראשונה שנעשה שימוש במודיעין כזה). במהלך הטיסות, צולמו הכפר ודרכי הגישה אליו. על בסיס תצלומים אלו, נבנה שולחן חול לצורך תרגול הלוחמים. כשהושלמו ההכנות לפעולה, אמר יגאל אלון מפקד הפלמ"ח ללוחמים כי "עיני כל עם ישראל נשואות אליהם"⁴.

הפעולה

הפעולה החלה בשעה 17:00 ב-14 בפברואר במסע רגלי קשה מבסיס היציאה בהר כנען לכיוון היעד. המסע התנהל בשטח טרשי קשה, בגשם לפרקים ובבוץ תמידי. נעלי הגומי הקשו מאוד את ההליכה. הכוח ניווט ליעדו ללא טעויות והגיע למרגלות הגבעה שעליה נמצא הכפר. בחצות החלו בטיפוס לכפר. הטרסות הקטנות שנראו בתצלומי האוויר התגלו כמדורות בגובה שני מטרים, שבנוסף על גובהן היו חלקות מהגשם והקשו מאוד את תנועת הלוחמים. למרות קשיי הטיפוס, הצליח

הכוח להגיע לפאתי הכפר בלי שהתגלה (עזרה לכך גם העובדה כי השמירה על הכפר הייתה רופפת מאוד).

בחצות בדיוק, כמתוכנן, ניתן האות לתחילת הפעולה. הלוחמים התפזרו לנקודות הזינוק. מקומי ששמע רעש יצא מביתו ושאל "אש הדא?" וקיבל את התשובה "הדא אש" מלווה בצרור יריות. הפעולה החלה.⁵

הלוחמים השתלטו על שני הרחובות המרכזיים בכפר ונתקלו בהתנגדות דלילה של ירי לא מכוון - "אש טיפשית ללא כיוון", כדברי נתן שחם⁶ בעיקר מחלונות הבתים. לאחר ההשתלטות, החלו החבלנים בפריסת חומר הנפץ ובהכנתו לפיצוץ. החיילים נסוגו מחסות ואז נשמעה תקיעה ארוכה בחצוצרה - מאה שניות לפיצוץ. לאחר האות, הודיע החבלן משה דויטש למפקדו כי אחד מתרמילי חומר הנפץ אינו תקין, ומייד יצא בריצה, תפס את התרמיל והניחו ליד תרמיל תקין. בריצה חזרה, חשב אותו אחד הלוחמים לערבי, ירה בו ופצע אותו בריאותיו. לוחם אחר שבר את רגלו מנתז של אבן שהועפה בפיצוץ. לאחר הפיצוץ המרכזי, נשלחו החבלנים לפיצוץ בתים נוספים, וכן נורו פצצות מרגמה לחלקו הדרומי של הכפר. הפעולה כולה ארכה שמונה דקות.

בפעולה נהרגו שישים ערבים ו-15 נפצעו. על פי מפקד הפשיטה, משה קלמן, חלק מן ההרוגים היו חיילי גדוד הירמוך השני של צבא ההצלה. עשרים בתים פוצצו, ובעיקר "פחד תקף את תושבי הכפרים הערביים וכוחות גדולים רותקו להגנתם."⁷ לפי הניו יורק טיימס, גרמו הפיצוצים להרג של 11 תושבים, בהם חמישה ילדים קטנים, לשלושה פצועים, לשלושה בתים הרוסים כליל ול-11 בתים שנפגעו קשה.⁸

³מתוך: Family Wiki.

⁴מתוך: Family Wiki.

⁵אורי מילשטיין.

⁶נתן שחם, "בעומק שטחו של האויב", עמ' 118.

⁷הפלמ"ח בסעסע.

⁸מתוך: אתר זכרות - סעסע.

שלב הנסיגה היה השלב הקשה ביותר בפעולה ואחד הקשים במלחמה כולה. בשעה 2:00 בלילה, החלה נסיגה תחת אש (בתחילתה) במסע רגלי קשה בדרך בוצית ובגשם שוטף. שני פצועים נישאו באלונקה, קור עז ופחד מגורל דומה ל"ה ליווה את הכוח. מאיר דרזנר, סגנו של קלמן, סיפר: "הנה יצאנו להוכיח כי אסון ה"ה לא יקרה שנית, ועלולים להיקלע למצב דומה: להיתקע באור היום עם הפצועים מול הכפרים."⁹

הכוחות ירדו מהגבעה, ולמרגלות הכפר דרש החובש דן מקלר לעצור ולטפל בפצועים. "הבחורים עמדו סביב הפצועים כאוהל, הדלקנו גפרור והבחנתי בדיוק בפציעות. יכולתי רק לחזק את התחבשוות ואת חוסמי העורקים. לא הייתה לנו תרופה לשכך כאבים. וקלמן האיץ בי לסיים, כדי שלא ניתפס כולנו."

סיפר משה קלמן:

עד כאן היה כל אחד מאתנו חייל לוחם... אך הקרב הביא להתפרקות, והפלוגה נפרטה לעשרות של יחידים. כל אחד רצה להגיע חי הביתה, להגיע ויהי-מה! את כל חומרתה של המשימה הרגשנו רק עכשיו. היגיעה הנוראה. המתיתחות הנפשית הבלתי-פוסקת. הרגליים הבצקות, הקור והמוות המרחף מעל לראש.

דן מקלר, מתוך: [אתר הפלמ"ח](#)

היה עלינו להחזיר את האנשים למסגרת, להצמידם זה אל זה בחישוקי משמעת. היה זה שלב מסוכן מאוד בשבילנו, המפקדים. נתבלט כל חוסר-הניסיון שלנו. זאת הייתה לנו הפעם הראשונה של מאמץ קרבי ממין זה, במרחקים כאלה. לא שמו לב לנשק, לתחמושת, אפילו לא לחברים כושלים... נערים צעירים אלה ביקשו לברוח מהכול. תהום החולשה התגלתה לפניי. וידעתי ששעת המבחן שלי, כמפקד וכחבר, הגיעה.

קלמן המשיך ותיאר את הפעולה שנקט: במרחק כשלושה קילומטרים מהכפר אספנו את האנשים, ערכנו אותם ביחידות, והודענו שהפעולה עדיין לא נגמרה. עוד הדרך לפנינו. עלינו להגיע לבסיס עד אור היום ולא להתגלות. זאת שאלת-חיים לכולנו. ועוד: את שני הפצועים לא נשאיר. עלינו לשאת אותם (לשאת על הכתפיים, שמונה שעות, אלונקה מתקפלת ובה גוף

שותת דם). אין ברירה. עלינו לסעוד זה את זה. כל אחד אחראי לנשק ולתחמושת."¹⁰

הנסיגה הקשה לכיוון עין זיתים נמשכה. אנטנת מכשיר הקשר של מחלקת החילוץ, שהתמקמה בחורשה צפונית מזרחית למירון (צומת מירון כיום), נשברה, ולא היה אפשר לתקשר עם הפושטים ועם העורף. עם אור ראשון, חזרה המחלקה לבסיסה בעין זיתים כמתוכנן. מה רבה הייתה אכזבתם של הנסוגים בהגיעם לחורשה ולא היה מי שיקבל את פניהם. מהחורשה המשיכו הנסוגים ללכת בכביש צפת-מירון, בניגוד לכללי הזהירות. כשעלה השחר, ניתנה פקודה לנקות את הרובים, והבחורים הורשו לשתות מים מעופשים מהשלוליות.

קלמן יצר קשר עם הבסיס בעין זיתים וביקש ממחלקת החילוץ לחסום את כביש צפת-מירון ולצאת לקראתם לסייע להם. הלוחמים שבו שלמים ומותשים לבסיסם. הפצועים פונו לבית חולים בעזרת משוריין בריטי, ובזכות הטיפול המעולה שהעניק להם החובש דן התאוששו במהירות וחזרו לפעילות.

סיכום

הפעולה השיגה את מטרותיה העיקריות:

1. הרתעת הערבים. עזרא דנין מהש"י (שירות הידיעות של ההגנה - חיל המודיעין) דיווח לבן גוריון: "זה מרתק כוחות-אדם, מפיל פחד, והכנופיות גם חושדות בכפריים, שהם עוזרים ליהודים בריגול ובמתן ידיעות."¹¹
2. העלאת המורל והאמונה ביכולות הלחימה של הכוחות היהודיים, במיוחד לאחר כישלון ה"ה.
3. שיפור מקצועי של הצבא שבדרך - פעולה ייזומה מדרג מטכ"ל בעלת מטרות מוגדרות ברמה אסטרטגית וטקטית, איסוף מודיעין מקדים בשיטות שונות ובאמצעים חדשניים, ביצוע נועז ונסיגה מאתגרת.

הצעות לפעילות

1. דיון בנושא המנהיגות שהפגין משה קלמן בהתמודדות עם הנסיגה הקשה בצורה קיצונית.
2. דיון בנושא הסיכון שקיבל על עצמו החבלן משה דויטש בריצתו לסדר את תרמילי חומר הנפץ.

אתרי טיול באזור

שמורת הר מירון, נחל גוש חלב, תצפית הר אדיר

⁹מתוך: [אתר הפלמ"ח](#).

¹⁰שני הציטוטים האחרונים מתוך: אורי מילשטיין.

¹¹<https://www.news1.co.il/Archive/002-D-115930-00.html?t=190402>

סיפור ישראלי על חולמים, מגשימים ופורצי דרך

זוהר מונסונגו*

מוזיאון השומר בכפר גלעדי צילום: מוזיאון בית השומר

אנשי ארגון בר גיורא (1907), והמשכו ארגון השומר (1909), היו חלק אורגני מהעלייה השנייה. צעירי עלייה זו היו רווקים, חדורי אידיאולוגיה סוציאליסטית שראו בפועלם בתחומי ההגנה והעבודה העברית מנוף ליצירת היהודי החדש אשר יעמוד על כבודו ואשר ישיב לכוח בכוח ובעמידה איתנה.

משפחת "השומר" בכפר גלעדי, עומדים מימין לשמאל: קיילה גלעדי, אלכסנדר זייד, אליעזר קרול, יהודה וולפסון, מניה שוחט. יושבים באמצע: פנחס שניאורסון, צבי ניסנוב, ישראל שוחט, קלמן גרינפלד. ילדים יושבים נחמן והדסה גלעדי. צילום: ארכיון בית השומר

לקראת שנת 107 לכפר גלעדי שהקימו חברי השומר, אציג כמה סיפורים קצרים וציטוטים של אנשי השומר המאפיינים את פועלם ואת קשייהם בנקודה מבודדת ומסוכנת זו בארץ, שמשום ריחוקה מכל יישוב ומשום שנבנתה על גבעה כונתה "קן הנשרים".

זלמן אסושקין (אלון) כתב בזיכרונותיו:

בסוכות 1916 עלתה לראשונה קבוצתנו, בראשותו של ישראל גלעדי והניחה יסוד להתיישבות באדמת כפר-גלעדי... אני ומשפחתי הצטרפנו אל חבריה בקיץ

אנשי השומר שילבו במעשיהם ערכים שונים: עבודה, שיבה אל האדמה, עבודה עברית, פריסה דמוגרפית התיישבותית, הבנת התרבות והמנטליות הערבית וטיפוח ידידות עם האוכלוסייה הערבית. בהאמינם בכל אלה, הם היו בניה הנאמנים של העלייה השנייה ועל תנועת העבודה הארץ ישראלית (גולדשטיין, 1994). אנשים אלו היו שותפים בהקמת הארגונים "החורש" (1907-1909), "לגיון העבודה" (1909) ו"הרועה"(1914).

אנשי השומר ראו שליחות ודרך במעשיהם כחלוצים ההולכים לפני המחנה ומימשו את הציונות הלכה למעשה בתפיסת השמירה היהודית ובהנחלתה למושבות, ביצירת מעמד של פועלים, בהרחבת היישוב היהודי ובהקמתם של יישובים נוספים, כגון: דגניה, מרחביה, תל עדשים, כפר גלעדי.

*מנהלת מוזיאון בית השומר.

**אנשי השומר ראו שליחות ודרך
במעשיהם כחלוצים ההולכים
לפני המחנה ומימשו את
הציונות הלכה למעשה בתפיסת
השמירה היהודית ובהנחלתה
למושבות, ביצירת מעמד של
פועלים, בהרחבת היישוב היהודי
ובהקמתם של יישובים נוספים,
כגון: דגניה, מרחביה, תל עדשים,
כפר גלעדי**

שנת 1917... על מעט הכסף שהיה ברשותנו, שמרנו כאישון עיננו צמצמנו הוצאותינו רק לצרכי המשק. התהלכנו קרועים ובלויים. היו לנו שישה תינוקות שהיינו מוכרחים להאכילם ולשמור על בריאותם. קנינו רק זוג בהמות עבודה ועגלה משומשת ומחרשה, וזרעים לשנה הראשונה. לאמיתו של דבר לא הספיק הכסף אפילו לכך ונכנסנו לחובות בטרם עלינו על הקרקע... הרי עלינו לגליל בעצם ימי המלחמה (מלחמת העולם הראשונה), המצוקה והמחסור היו כל כך גדולים שאפילו בטבין ובתקילין אי-אפשר היה להשיג מעט תבואה כדי להאכיל את הילדים. אף-על-פי-כן לא רפתה רוחנו. כיון שהחלטנו - קיימנו ועשינו. (ספר "השומר", דברי חברים, הוצאת משרד הביטחון, 1957)

אם כן, ההתחלה הייתה קשה, ודלות שררה בכול. האמונה העיקשת בצדקת הדרך היא זו שהחזיקה את המשפחות במקום זה, ביודעם כי על אף ולמרות הקשיים הם מייסדים גבול למדינה שבדרך ושארריהם יגיעו עוד אנשים.

בגליל העליון וששימש מדריך להתנהגות הולמת עם האוכלוסייה הערבית ביישובים היהודים, כתב בזיכרונותיו על מאמצים לשכנות טובה:

תפקידו המיוחד של "השומר" בתוך ציבור הפועלים בארץ היה, להבטיח את ההגנה על הנפש או על הרכוש היהודי... אולם נוסף להפגנת הכוח ראה "השומר" חובה לעצמו ללכת גם בדרך של פיתוח יחסי שכנות הוגנים. ראשית, ובעיקר, משום שהיה צורך לחיות בצוותא בעתיד. שנית, משום שכל התנגשות של כוח היתה כרוכה בקורבנות ובהוצאות רבות. צריך היה למנעה במידת האפשר. לשם כך צריכים היינו להכיר את השכנים, את אורח חייהם, את יחסי המשפחות והשבטים, את מקומות התורפה שבהם, את הסכסוכים והחיכוכים שביניהם ולדעת לנצלם לענייננו. פעמים יכולנו להופיע גם כמפשרים ובוררים בסכסוכים הפנימיים של שכנינו ובזאת "קנינו את עולמנו" לתקופה ארוכה. המטרה היתה להשתלב בתוך הים הערבי הסובבנו, להסתגל לסביבה האנושית האקלימית, כחלק אורגני בה, כעם החוזר לאדמתו בזכות ולא בחסד... מיום בואנו לכפר-גלעדי ברור היה לנו, שנקודה בודדת זו בסביבת הכפר, מוקפת ערבים מכל רוחותיה, לא תוכל להחזיק מעמד ולהתפתח כראוי אם לא נקשור עמהם קשרי ידידות ואחוה. ייחדנו למטרה זו, כלכל ענף משקי, מחשבה, ימי עבודה והוצאות כספיות הכרוכות בקבלת אורחים והטיפול בהם. הרבינו לבקר בכפרים ובאוהלים, להשתתף בשמחותיהם ובצערם של שכנינו, והגענו, בסופו של דבר לידי רכישת אמונם של כל חוגי השכנים ומעמדותיהם. ולא קל היה הדבר. (שם)

הבית הראשון בכפר גלעדי "התחשיבה" - צריף העץ 1916. צילום: ארכיון בית השומר

אחד מעקרונות תפיסת החיים שייחדו את השומר היה השתלבות החברים באוכלוסיית הארץ. המושג "שכנות טובה" לא היה מס שפתיים, אלא חלק בלתי נפרד מאורח החיים של אנשי הארגון בכל מקום אשר היו בו. הם למדו את השפה הערבית כחלק מהכשרתם, חלקם הוסיפו ולמדו קרוא וכתוב בערבית ושימשו פוסקים בסולחות בין שבטים שהסתכסכו ביניהם. משה אליוביץ', שנבחר להיות "מוכתר המוכתרים"

קיילה גלעדי וחיה קרול, מהנשים הראשונות שהקימו את כפר גלעדי, סיפרו על קשיי החיים של נשות השומר שם:

**תפקידו המיוחד של "השומר"
בתוך ציבור הפועלים בארץ היה,
להבטיח את ההגנה על הנפש או
על הרכוש היהודי... אולם נוסף
להפגנת הכוח ראה "השומר"
חובה לעצמו ללכת גם בדרך של
פיתוח יחסי שכנות הוגנים**

שאלת צורת החיים לא באה אלינו מתוך איומים ודיונים. מן הרגע הראשון שיתפנו את מכונות הבישול, את הסירים, את האיננוטר הדל של כל משפחה ומשפחה, פרה ועוף. צורף שולחן ושולחן ויהי שולחן ארוך. באופן טבעי נחלקה העבודה בין החברים והחברות: אלה בכביסה, אלה בטיפול ילדים, אלה במשק הבית ואלה בשדה. מאלה נוצרה הקומונה... מאד קשים היו החיים. גם בכפר גלעדי לא שותפו החברות בשום פעילות ציבורית. חברנו לא יכלו להבין, כי לנו אין ענין רק בטיפול בילדים ובשירותים בלבד. בימים שהיו החברים עסוקים בשמירה, בהגנה, ברכישת נשק בסודי סודות ובקשירת יחסים עם השכנים, לא שיתפנו בענייניהם, והרי אנו חלמנו על פעילות חברתית וציבורית, על עבודה חקלאית ובנין משק... גם אז נמשכה ההפליה לגבינו ועלינו, הנשים, היה לשבת בפניה נידחת זו ללא כל שמחת-יצירה. נשות "השומר" מודרו מעבודה חקלאית, משמירה מחוץ למחנה, מחשיפה לסודות ותכניות של הגברים ולעיתים היו אלה בעליהן שלהן. לכן, חיי האישה ב"השומר" לוו בתסכול ונחיתות מול הגברים בארגון.

חלק מאותה הכרה לאומית עילאית בשל רוח הנכונות וההקרבה העצמית שנספגה בהם. זה הדבר שיצר את הזוהר וההילה שמסביב ל"השומרי" וזה שעשעם לסמל הגבורה היהודית החדשה ולחלק בלתי נפרד ממניחי היסוד למדינה." (שם)

מוזיאון בית השומר נמצא בקיבוץ כפר גלעדי בגליל העליון, והוא אחד מעשרה מוזיאונים של משרד הביטחון. המוזיאון מספר את סיפורם של אנשי העלייה השנייה ושל הארגונים בר גיורא והשומר מהקמתם ועד לאחר פירוק השומר בשנת 1920 ועל פועלם של חלק מאנשי הארגון עד שנת 1929. במוזיאון תצוגה חדשנית, המשלבת סרטונים קצרים, תמונות ומוצגים אותנטיים, שחזור חדרם של מניה וישראל שוחט, הזוג שהוביל את תנועת השומר, גלריות ותערוכות אומנות שונות.

במהלך הביקור במוזיאון, התלמידים ישמעו סיפורים על שכנות טובה בין אוכלוסיית האזור לבין המתיישבים היהודים החדשים שהתיישבו באזור הצפון. התלמידים יתנסו בתרגיל תקשורת בין תלמיד לתלמיד ויתנסו בפעילות לפתרון דילמות שחוו הנשים והאנשים בראשית ימי המקום. בסיום הביקור, יצפו בסרט אשר מתאר מה קרה לארגון לאחר פירוקו.

שומרים רכובים, צילום: אברהם סוסקין.

להשלמת חוויית הביקור, מומלץ לבקר בבית העלמין של כפר גלעדי-תל-חי ולראות את אנדרטת האריה השואג לזכר חללי קרב תל-חי, את קברות אנשי השומר ואת חלקת מגני תל-חי.

יצחק הוז, מחברי השומר, סיכם את פעילותם באומרו: "אמנם היו ב'השומר' גיבורים נפלאים, אבל גבורתם היתה, לדעתי, לא פיסיית ואישית. אלא בראש ובראשונה

בעקבות אחד מיחידה 101

טל בראון*

פ"ג
מאיר הר ציון

1934 - 2014

הנצחה וזיכרון

דוד בן עוזיאל בסמוך לקברו של מאיר הר ציון.
צילום: טל בראון

הסיורים הובלו במקצועיות רבה הודות למדריך, שהעשיר אותנו ברקע לתקופה, וקיבלו נופך מיוחד במינו הודות לנוכחותו של טרזן, ששיתף מרשמיו האישיים ושחלק עימנו את ידיעותיו מהתקופה בכלל ומהפעולות בפרט. סיורים אלו לא הותאמו למיטיבי קשב - כפי שהיה אפשר לחשוב שיהיה משום גילו של טרזן הצעיר, שחגג לאחרונה 87 שנות אתגרים ומסעות - אלא יועדו לסקרנים, לחובבי מורשת קרב ולמיטיבי לכת. לא לרבים בדורנו מתאפשר לסייר בנתיבי קרבות שבהם הלכו הלוחמים לפני שישים ויותר שנים ולשחזר את שאירע בהם. למעטים עוד יותר מתאפשר ללכת לצד אישיות שהיא מקור ראשון לאותה היסטוריה, שהיא שועל קרבות, לוחם ותיק ומנוסה - כפי שהתאפשר לחבורה שעליה נמנית.

בקרב חובבי טיולי מורשת, יש ההולכים בעקבות מעשי גבורה ויש שהולכים עם הגבורה. היש יותר ישראלי מזה?

בשנתיים האחרונות, זכיתי להיות חלק מחבורת מטיילים שהלכה בעקבות פעולות הגמול של יחידה 101 ושל לוחמי הצנחנים מגדוד 890. את הקבוצה הדריכו בנימין טרופר, מבית ספר שדה כפר עציון, ודוד בן עוזיאל, לוחם היחידה הידוע בכינויו "טרזן". כנער שגדל על מורשתם של לוחמי הצנחנים, שהלך לאורם ושהמשיך בדרכם, היה לי ברור שאת הסיורים הללו אעשה "ויהי מה" - כשם ספרו של משה גבעתי המתאר את חייו של הסייר והלוחם האגדי מאיר הר ציון ז"ל ואת פועלו.

*אל"מ (במיל"), יועץ אסטרטגי ויוזם חברתי ועסקי.

סיפר טרזן על אודות האתגרים והדילמות שהלוחמים והוא עצמו התמודדו עימם בעת הלחימה ביעד ובעת טיהור התעלות שסביבו. כך, לדוגמה, סיפר על אודות לגיונר ירדני שנצפה באחד הסיורים קופץ מחלון הקומה השלישית של מבנה המטרה הירדני בערנדל שבערבה, נוחת על רגליו ובורח כל עוד נפשו בו. משום שהצליח לנחות על רגליו ולא התרסק, בניגוד לתחזיות הלוחמים, קנה הוא את חייו וככל הנראה גם את חירותו באותו קרב

חוסאן צילום: טל בראון

בשתי עונות הסיורים, זכינו לסייר, בין היתר, בעקבות מבצע שלח. מבצע זה, הנקרא גם פעולת תרקומיא, בוצע בלילה שבין 21-22 בדצמבר 1953. כמה חוליות לוחמים מיחידה 101, בהם גם טרזן כמובן, פשטו על נקודות מוצא של מסתננים. ככלל סיור, כלל גם סיור זה סקירה היסטורית מהעבר הרחוק, מימי דוד המלך ששוטט באותו האזור, ועד לעבר הקרוב שהוביל לביצועה של הפעולה. הסקירה לווה בקטעי ארכיון ובקטעי עיתונות שפורסמו באותה תקופה.

כן זכור לי היטב סיור שביצענו בדרום הר חברון בעקבות מבצע יונתן, שבו פוצצה עד היסוד משטרת א-רהאוה. בעודנו ישובים על חורבות מבנה משטרת הלגיון הירדני ומשקיפים על השטח שסביבנו, שמענו עדות ממקור ראשון על אודות דרך ביצוע הפעולה. הלוחמים יצאו לפעולה בנוהל קרב חפוז בעקבות הריגת שבעה חיילי קורס מ"כים בחבל לכיש בתחילת חודש תשרי ה'תשי"ז (ספטמבר 1956). פעולה זו התפרסמה משום שבמהלכה נפצעו כמה לוחמים, בהם מאיר הר ציון. הר ציון נפצע קשה, וחייו ניצלו בזכות פעולה כירורגית מהירה בשטח שביצע הרופא ד"ר משה אגמון (מוריס אנקלביץ'). ד"ר אגמון זכה בעיטור העוז על פעולה זו.

חורבות משטרת א-רהווא צילום: טל בראון

מהדוגמה האישית שנתן לנו טרון - האיש הצעיר ברוחן שצעד עימנו במקומות שבהם צעד בצעירותו.

הסיור האחרון, שחתם את הסדרה "מסעותיי עם ה-101", בוצע במקום שבו הונצחו פעולות יחידה 101 והצנחנים, באנדרטת חץ שחור, הסמוכה לקיבוץ מפלסים והצופה אל רצועת עזה, ושטרון היה בין יוזמיה ומתכנניה. המדריך בנימין טרופר סיכם את סדרת הסיורים עם טרון בעקבות ה-101 באומרו שהסדרה הסתיימה משום שסיירנו כבר בכל הנקודות של פעולות הגמול שאפשר לטייל בעקבותיהן בבטחה בתחומי ארצנו הקטנה ללא פשיטה צבאית לרצועת עזה וללא חציית הגבול לירדן - לשם סיור בעקבות הפעולה בערנדל לדוגמה.

דוד בן עוזיאל, אנדרטת החץ השחור. צילום: טל בראון

לנו, אוהבי הארץ ומורשתה, העניקו הסיורים חוויה ייחודית ושיעור לחיים. הייתה זו זכות גדולה לסייר עם בעלי הגבורה בנתיבי גבורה. לעניות דעתי, זו הדרך האפקטיבית והמשמעותית ביותר ללמד את הדורות הבאים על משמעות מגש הכסף שעליו הוקמה וצמחה מדינת ישראל ולהעביר מסר שמדינה זו עודנה זקוקה לגבורה במלוא מובן המילה כדי להבטיח את קיומה כמדינה יהודית ודמוקרטית לדורי דורות.

הסיור האחרון, שחתם את הסדרה "מסעותיי עם ה-101", בוצע במקום שבו הונצחו פעולות יחידה 101 והצנחנים, באנדרטת חץ שחור הסמוכה לקיבוץ מפלסים והצופה אל רצועת עזה, ושטרון היה בין יוזמיה ומתכנניה. המדריך בנימין טרופר סיכם את סדרת הסיורים עם טרון בעקבות ה-101 באומרו שהסדרה הסתיימה משום שסיירנו כבר בכל הנקודות של פעולות הגמול שאפשר לטייל בעקבותיהן בבטחה בתחומי ארצנו הקטנה, ללא פשיטה צבאית לרצועת עזה וללא חציית הגבול לירדן

לאחר הבנת הרקע הגיאוגרפי וההיסטורי למבצעים אלו, שנעשו בהיות מדינת ישראל צעירה, סיפר טרון על אודות האתגרים והדילמות שהלוחמים והוא עצמו התמודדו עימם בעת הלחימה ביעד ובעת טיהור התעלות שסביבו. כך, לדוגמה, סיפר על אודות לגיונר ירדני שנצפה באחד הסיורים קופץ מחלון הקומה השלישית של מבנה המשטרה הירדני בערנדל שבערבה, נוחת על רגליו ובורח כל עוד נפשו בו. משום שהצליח לנחות על רגליו ולא התרסק, בניגוד לתחזיות הלוחמים, קנה הוא את חייו וככל הנראה גם את חירותו באותו קרב. כן תיאר טרון אירועים שבהם נכח וסיפר על מעללי הלוחמים בפעולות ובקרבות אחרים והדגיש את הערכים שלוחמים ומפקדים צעירים בצה"ל מתחנכים עליהם עד ימינו, בהם: דבקות במשימה וחתירה לניצחון, דוגמה אישית של מפקדים, רעות והקרבה של לוחמים.

בכל סיור ובכל נקודת עצירה שבה זכינו למעט מנוחה, גם בדרך מעמק הארזים מעלה לפסגת נבי סמואל וחזרה, עמד טרון ושיתף מזיכרונותיו ומכתביו הפרטיים, דן בסוגיות והפיק לקחים מהפעולות. דבריו של טרון גרמו לכך שכל סיור היה לחוויה לימודית ולשיעור מרתק שכלל נדבכים היסטוריים וסוגיות במורשת ישראל ובמורשת הקרב של הלוחמים. לא פחות חשוב מכל אלו, כל סיור היה גם לשיעור לחיים שכלל מסרים גלויים ודגשים ערכיים לצד מסרים סמויים שעלו

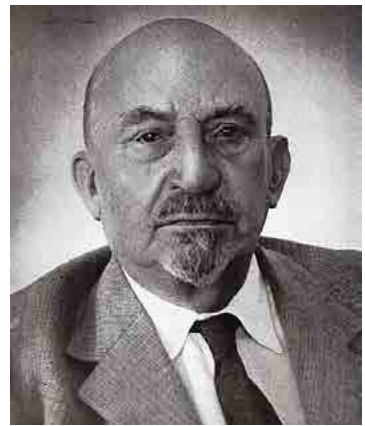
"חלילה לנו כי נופתע" סיפורו של המודיעין הארצישראלי

גדעון מיטשניק*

סמל אגף המודיעין בצה"ל מתוך: אתר ויקיפדיה

אני משוכנע כי בזמן הקרוב ביותר יש הכרח להקים מחלקת ביון יהודית כללית... יחסי כל העמים השונים כלפי היהודים, כל מה שחשוב בשביל המדינות היהודית - כל אלה יש לרכז בידי ההסתדרות הציונית... עלינו להקים מחלקת ביון בינלאומית מעין זו. אפילו לא תהיה לנו מחלקה כזו, יאמינו אנשים כי מחלקה כזו עומדת לרשותנו... צריך שאנשינו יהיו בכל מקום, כדי להשיג מידע על כל התרחשות המעניינת אותנו... כמכשיר של התגוננות ושל הגנה. חלילה לנו כי נופתע.

דיוקן הנשיא חיים וייצמן צילום: הוצאת לעם, מתוך אתר פיקיוויקי

קהילת המודיעין הישראלית נולדה בקיץ 1948, בעיצומה של מלחמת העצמאות. בתקופה העות'מאנית ובתקופת המנדט הבריטי, ידע היישוב היהודי פערים, ניסויים ותהיות והפתעות טרגיות בתחום המודיעין. ראשיתו של תחום זה בפעילות השומר וניל"י בתקופה העות'מאנית, המשכו במשרד היהודי, במחלקה המדינית של הסוכנות, בש"י של ההגנה ובשאר גופי המודיעין של המחטרות - לכולם היה חלק בהגשמת החזון של מודיעין חזק ומגונן לעם היהודי. לצד תעוזה, הקרבה, יצירתיות ותרומה רבה למאבק להקמת המדינה, היו בגופים אלו גם ראיית הנולד וחזון.

כבר בשנת 1919, בישיבת הוועד הפועל הציוני הגדול שהתכנסה בלונדון באחד ביולי, קרא ויצמן להקים גוף מודיעיני יהודי ציוני בינלאומי ("מחלקת ביון יהודית כללית"). חיים ויצמן, מראשי משלחת "ועד הצירים" ולימים נשיא המדינה, הכריז:

*סא"ל במיל', לשעבר רע"ן היסטוריה ומורשת באמ"ן, מנכ"ל מכון ז'בוטינסקי, לוחם וחוקר מורשת ומרצה. תגובות אפשר לשלוח לכתובת: gidim2007@gmail.com

עסק באיסוף מידע. במאורעות תרפ"א ב-1921 ביפו, לדוגמה, סייעה מניה שוחט בהשגת מודיעין ובקישור בין כוחות ההגנה המעטים לבין הבריטים.

בית אהרונסון בזכרון יעקב צילום: זאב שטיין, מתוך אתר פיקיוויקי

ארגון ניל"י יצר פעילות מאורגנת ראשונה של גוף מודיעיני יהודי של ממש ביישוב היהודי, בתנאי מחתרת ולמען הבריטים. הארגון, שאותו הקימו אהרון אהרונסון ואבשלום פיינברג ב-1915, פעל לסייע לבריטים בכיבוש הארץ. בשיאה, מנתה ניל"י כשלושים חברים וחברות, חלקם ערבים וחלקם נוצרים. חברי המחתרת אספו מידע צבאי, חברתי וכלכלי לצורך הבריטים. סופה של ניל"י היה ב-1917, לאחר התאבדותה של שרה גיבורת ניל"י ולאחר תליית נעמן בלקינד ויוסף לישנסקי.

במהלך המלחמה, מייד לאחר שהבריטים כבשו את חלקה הדרומי של ארץ ישראל בשלהי 1917, החל ויצמן להפעיל סוכנים ציוניים בארצות השכנות למטרות מודיעין, הסברה וכינון קשרים מדיניים. במקביל, התחילה בתקופה זו תחרות מודיעינית בין השומר לניל"י. יריבות זו פגעה בניסיונות להקים שירות ידיעות יהודי.

המשרד היהודי, משרד הידיעות והלשכה המאוחדת

לאחר חשיפת ניל"י ופירוקה, המשיך אהרונסון בפעילות מודיעינית עצמאית. לאחר שהבריטים הגיעו לאזור השפלה, הקים את "המשרד היהודי" ביפו, וגויס כסוכן ראשי של "משרד הידיעות". אנשיו יצאו אל מעבר לקווים, אל אזורים שבשליטה עות'מאנית, ואספו מידע על צפון הארץ ועל סוריה לקראת המתקפה הבריטית המכרעת בקיץ 1918 ובמהלכה. איסוף המידע התרכז בנושאי קרקעות ובעליהן הערבים. אהרונסון, שפעל מ"המשרד", פרסם סקירות על אודות מצב התנועה הלאומית הערבית, ובהן התרעות על נשק בכפרים ועל כוונות לפרעות ביהודים. מאחר שהבריטים היו הריבון, הידיעות על כוונות לפיגועים הועברו אליהם לטיפול. ברוב המקרים, ההתרעות לא טופלו, והפעילות העוינת לא נמנעה.

בראשית 1920, עבר משרד הידיעות לירושלים והמשיך לעסוק במוקדי תסיסה לאומית בארץ ובאזור. פרעות

בשיאה, מנתה ניל"י כשלושים חברים וחברות, חלקם ערבים וחלקם נוצרים. חברי המחתרת אספו מידע צבאי, חברתי וכלכלי לצורך הבריטים. סופה של ניל"י היה ב-1917, לאחר התאבדותה של שרה גיבורת ניל"י ולאחר תליית נעמן בלקינד ויוסף לישנסקי

עם זאת, הבהיר ויצמן כבר אז: "אין זה קל להוציא תוכנית כזו אל הפועל". ואכן, דרכו של המודיעין העברי לא הייתה קלה - לא בדרך להקמת מדינה ולא לאחר שקמה. ויצמן לא הסתפק בדיבורים. בין השנים 1919 ל-1930, הוא ניסה לקדם את מימוש החזון, בעיקר במהלך סיוריו בארץ ובמגעיו עם הבריטים.

עוד קודם להצהרתו של חיים ויצמן, פעלו בארץ ארגוני שמירה ומודיעין שאספו מודיעין בסיסי טקטי לצורכי הגנת היישובים: הגדעונים, בר גיורא והשומר וכמובן ניל"י, שהייתה ארגון המודיעין העברי הראשון שפעל בארץ לטובת הבריטים. בהמשך פעלו "המשרד היהודי", שאותו ניהל אהרון אהרונסון, "משרד הידיעות" ו"שירות הידיעות של הלשכה המאוחדת" (של ההסתדרות הציונית) והמחלקה המדינית של הסוכנות היהודית.

בשנות השלושים, הוקמו בהגנה הגופים ר"ן (ריגול נגדי) וש"י הערבי, ובהמשך (1941) הוקם ש"י הארצי, ואז גם נערך קורס קציני מודיעין ראשון בשפיה. בהמשך, מייד לאחר כ"ט בנובמבר 1947, הוקם אג"ם 3 - גוף מודיעין קטן בראשות יגאל ידן שהשתייך לאג"ם מטכ"ל של ההגנה.

השומר וניל"י

בראשית המאה ה-20, התייחס המודיעין של היישוב היהודי בארץ לנושאים קיומיים מיידיים ולנושאים מדיניים. ארגון השומר, לדוגמה, שפעל בין השנים 1920-1909, לא עסק רק בהיבטי ביטחון. לצד הצורך להכיר את יושבי הארץ הערבים, את שפתם ואת תרבותם, התעורר צורך בהשגת מידע מקדים שיאפשר התרעה והיערכות לצורך הגנה על היישובים וסיכול התקפות. לאחר פירוק הארגון ב-1921, שימשה תשתיתו להקמת ההגנה, וזו הקימה ב-1940 את ש"י (שירות הידיעות של ההגנה).

בין 1920-1927, פעלה בחשאי בתוך גדוד העבודה מחתרת בשם "הקיבוץ החשאי", שחלק מחבריה היו יוצאי השומר. ישראל ומניה שוחט נמנו על מנהיגי גוף זה, שלצורך פעילותו המבצעית ולצורך הגנה על חיי יהודים

המודיעיני נושא מהותי. הוא חיוק משמעותית את משקלה של המחלקה המדינית בנושא המודיעיני והגביר גיוס כוח אדם מקצועי למטרה זו. בתקופתו, הרחיבה המחלקה המדינית פעילותה בארץ ישראל ובארצות ערב במגוון דרכים. שרת פעל גם להגדלת תקציב ההגנה ואף פנה לממשלת המנדט במטרה להרחיב את שיתוף הפעולה המודיעיני בין הגופים נוכח אתגרים משותפים, דוגמת המרד הערבי.

אנדרטת לוחמי הסתר
ביער קדימה.
צילום: ד"ר אבישי טייכר
מתוך אתר פיקיוויקי

התפתחות המודיעין בהגנה

בסוף 1939, הוקם הר"ן (ריגול נגדי) בארגון הגנה. הר"ן התמקד באיתור חשודים במסירת מידע לבריטים. ביוני 1940, הוקם ש"י הערבי ובראשו עמד עזרא דנין. בסוף 1940, נוסד ש"י כארגון מודיעין כלל ארצי בפיקוח המחלקה המדינית של הסוכנות והמפקדה הארצית של ההגנה. הר"ן וש"י הערבי שולבו במחלקה, ובראשה עמד שאול אביגור. מימוש החזון

למעשה, רק עם הקמת המחלקה המדינית בסוכנות קם גוף ממוסד לאיסוף מודיעין שפעל בשיטתיות ובראייה כוללת ובהתאם לדגשים ולצרכים של הנהגת היישוב. אלא שהיעדר שותפות ושיתוף במידע, פגע מאד במאמץ ובאפקטיביות שבאיסוף המידע, והיו מקרים שמידע נאסף אך לא הגיע ליעדו. התיקון המשמעותי ופתרון הבעיות החלו להתבצע רק לאחר פלישת צבאות ערב לישראל במלחמת העצמאות ועם הקמת שלוש הזרועות של קהילת המודיעין בשלושים ביוני 1948. היה זה דוד בן גוריון שהניע את תהליך הקמת קהילת המודיעין הישראלית במלחמת העצמאות. בעקבות הנחייתו, הודיע איסר בארי, מפקד הש"י (של ההגנה), בישיבה דרמטית שהתקיימה בשלושים ביוני 1948, על ביטול ה"טנא" (הכינוי המחתרתי של הש"י) ועל הקמת שירות מודיעין צבאי (ש"מ), שירות ביטחון פנים (מחץ, לימים השב"כ) ושירות לאיסוף מידע בחו"ל ("דעת" לימים "המוסד").

היה זה חודש וחצי לאחר הקמת המדינה, ומאז ידעה קהילת המודיעין הישראלית עלילות רבות והישגים רבים, אך גם כישלונות. ועדיין היא משתדלת לממש את אמירתו של הרמטכ"ל החמישי, חיים לסקוב, ש"המודיעין הוא קו ההגנה של מדינת ישראל". וזהו רק תחילתו של סיפור המודיעין הישראלי.

תר"ץ, שפרצו באפריל 1920, לא היו אמורות להפתיח. הנהגת היישוב ביקשה מזאב ז'בוטינסקי כמה חודשים לפני כן להקים כוח הגנה עצמית להגנת היהודים בירושלים לקראת חגיגות נבי מוסא. בפרעות ברובע היהודי נרצחו חמישה, 112 נפצעו. רק לאחר הפרעות, הוחלט על הקמת מערך לאיסוף מודיעין ולהפצתו.

בסוף 1920, פורק משרד הידיעות בשל בעיות תקציב ובהתבסס על הערכה, שהוכחה כשגויה, שמצב הביטחון בארץ התייצב. היה זה שמונה חודשים לפני מאורעות מאי 1921. כתוצאה מכך, ברוב שנות העשרים (1929-1921), לא פעל בארץ ישראל גוף מודיעיני יהודי. ניסיון לתת מענה לפער נעשה בעיקר בארגון ההגנה ובמהלכים עצמאיים ומקומיים, כדוגמת פעילותו של עזרא דנין, שאסף מודיעין על כפרים ועל כנופיות ערביות לצורכי הגנת יישובים, למניעת פגיעה בחקלאות ועוד. בהמשך הקים את ש"י הערבי.

בדצמבר 1929, הקימו הסוכנות היהודית והוועד הלאומי "שירות ידיעות של הלשכה המאוחדת" (בהנהגת חיים מרגליות-קלוורסקי ואהרון כהן) ומחלקה מדינית. זאת נוכח אתגרי הביטחון הגוברים. שליחים וסוכנים הופעלו במדינות ערב ושיטות הפעולה התרחבו וכללו גם האזנה למרכזיות טלפון ולוחמה פסיכולוגית. הלשכה הפסיקה לתפקד כגוף עצמאי ב-1931, בשל בעיות תקציב ובשל ביקורת, ושולבה במחלקה המדינית של הסוכנות שהוקמה שנתיים קודם לכן.

ההגנה והמחלקה המדינית של הסוכנות

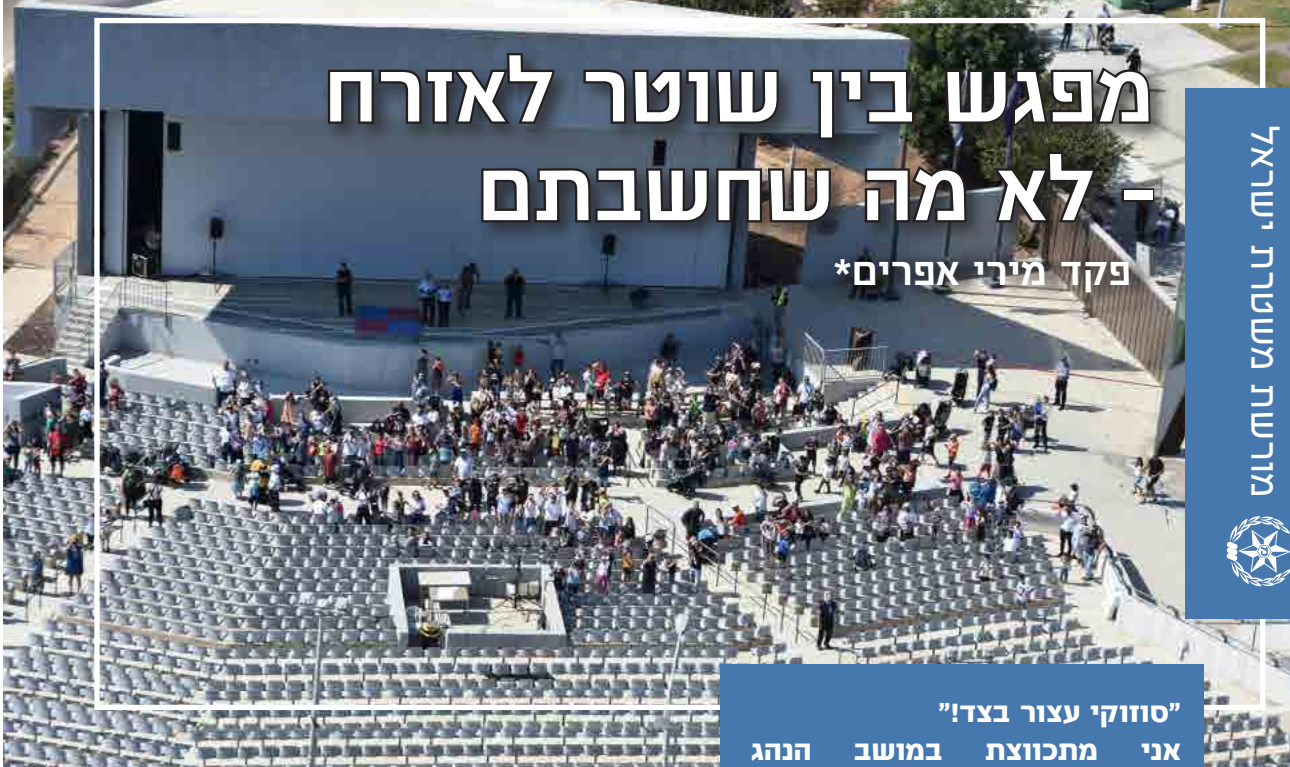
אחד החסרים המשמעותיים בארגון ההגנה בראשית דרכו היה הנדבך המודיעיני. תמונת המידע בנוגע למתרחש בקרב הערבים ובנוגע לפעולות ולכוונות של ממשלת בריטניה כלפי היישוב ובכלל הייתה חלקית ודלה. איסוף המידע היה אקראי ולא הוסדרו מנגנוני דיווח. ב-1932, מונה שאול מאירוב (אביגור) לאחראי על נושא המודיעין בהגנה. הוא הידק את שיתוף הפעולה עם המחלקה המדינית, וב-1933 החלה העברת מידע בקביעות להגנה. אלא שתחומי העניין של ההגנה, שהתמקדו בטרור ערבי ובאוניות מעפילים, היו שונים מתחומי העניין של המחלקה המדינית, שעסקה יותר בהקשרים מדיניים. נוכח הצורך הגובר במודיעין ממוקד, החלה ההגנה לפתח יכולות איסוף עצמאיות. כך קמו במהלך שנות השלושים יחידות ש"י מקומיות ברחבי הארץ. בנוסף, התבצעה פעילות לאיסוף מודיעין במדינות ערב בשנים 1936-1933. כך, נשלח ראובן שילוח לעיראק, הפעיל רשת מודיעים מקומיים והעביר דיווחים על קשרי עיראק עם ארצות ערב, על מצב הקהילה היהודית ועוד.

חיים ארלוזורוב, שמונה לעמוד בראש המחלקה המדינית של הסוכנות ב-1931, שאף לפתח את הפעילות המודיעינית של המחלקה. לאחר שנרצח ב-1933, החליפו משה שרת והוא כיהן בתפקיד 15 שנה וראה בנושא

מפגש בין שוטר לאזרח - לא מה שחשבתם

פקד מירי אפרים*

פעילות חול המועד לקהל הרחב סוכות תשפ"ג
בבית המורשת משטרת ישראל.
צילום: רס"מ גיל סלומי משטרת ישראל

"סווקי עצור בצד!"

אני מתכווצת במושב הנהג ומגניבה מבט לאחור במראה. ניידת של משטרת התנועה הארצית שאורותיה מהבהבים נוסעת מאחוריי. הלב שלי צונח. אני משחזרת את צעדי ומנסה לחשוב מה עשיתי. נסעתי מהר מידי? חתכתי מישהו? מחשבותיי נדדו בעשרים הדקות האחרונות. הייתי שקועה כל כך במחשבות שכלל לא שמתי לב איך הגעתי לכאן, לצומת הרחובות שדרות הרצל וכנפי נשרים. חשבתי בדאגה שאני מאחרת מאוד לגן של בתי, וניסיתי לחשב במוחי כמה זמן ייקח לי להגיע. לפתע הבנתי שאם הניידת עוצרת אותי, אפסו סיכויי להגיע בזמן.

לא אזרחים שומרי חוק כמוני. ואז נזכרתי: זה לא "הם" ו"אני". גם אני שוטרת, ובמקרה שלי אני מחויבת פי כמה וכמה לשמירה על החוק. לרגע שקלתי לשלוף את תעודת השוטר. שוטרי תנועה לא יתנו דוח לשוטר, לא? אבל ידעתי שזה לא יקרה. לא אנצל את התעודה שניתנה לי בצורה לא ראויה. השוטר התקרב לרכבי, פתחתי את החלון. "את יודעת למה עצרתי אותך?" "לא."

"לא עצרת בשלט עצור."

"אתה צודק, אדוני השוטר, לא שמתי לב, אני מאחרת לגן של בתי, לא עשיתי זאת בכוונה."
"יש שם מעבר חציה, יכולת לדרוס הולך רגל." פניו של השוטר היו חמורות. ליבי צנח. הרי גם אני שוטרת, איך זה שזלזלתי ככה בתמרור עצור?

"אתה צודק, אין לי מה לומר. מקבלת את מה שאתה אומר. אני רק מבקשת להתקשר לגן של בתי להודיע שלא אגיע בזמן."
השוטר שתק, ואז אמר: "הפעם אסתפק באזהרה, סעי לשלום לבתך. בפעם הבאה אתן לך דוח. סעי בזהירות ושיהיה יום טוב."
הופתעתי, אבל הודיתי לשוטר ונסעתי.

רובנו אזרחים נורמטיביים, ומפגש עם שוטרים נעשה בדרך כלל בנסיבות לא נעימות. במקרה שלי, אני שוטרת בעצמי. אך מראה ניידת התנועה גורם אינסטינקטיבית להתכווצות בבטן. עצרתי בצד. נשמתי עמוק ושקלתי את צעדי. בתוך תוכי התמרמרת: מה עשיתי? למה הם רודפים אותי? שיחפשו את המשוגעים האלה שנוסעים 140 קמ"ש,

*סגנית מפקד בית מורשת משטרת ישראל

של מדינת ישראל ומראים כי המשטרה הייתה כאן עוד לפני קום המדינה. המשטרה נכחה בכל האירועים החשובים בהיסטוריה של מדינת ישראל, באירועים קשים ובאירועים שמחים, בכל מוקדי חיכוך ובכל נקודות הקיצון. בסיור אנו מציגים וחושפים את עבודת המשטרה ואת פועלה מזווית שהציבור אינו מכיר.

כמה ימים לאחר המפגש שלי עם שוטר התנועה,

הובלתי קבוצת גמלאים בסיור מודרך במוזיאון, הפעם בתפקיד ובמדים. הדקות נקפו, הלכתי בין הגלריות השקטות והקרירות, מובילה את הקבוצה לאט במסע בזמן באמצעות הסיפורים המלווים את המוצגים במוזיאון. לקראת סוף הסיור, עצרתי בגלריה המציגה את אירועי שנות התשעים והמתנתי שכולם יצטרפו אליי. חברי הקבוצה התקבצו סביבי, המלמול השקט נחלש אט אט והם תלו בי את עיניהם ממתנים.

"אין הרבה אירועים המתועדים כאן במוזיאון שאני יכולה לומר שהייתי ממש חלק מהם," אמרתי, "אבל שנות התשעים הן העשור שלי. גדלתי בירושלים, בירת ישראל, עיר שהייתה לאורך השנים למוקד לאירועים קשים ועודנה כזאת. בתחילת שנות התשעים, עם פרוץ מלחמת המפרץ, הייתי תלמידת בית ספר. אני זוכרת את עצמי פוסעת לבית הספר עם ערכת המגן שקיבלנו. בערב, עם הישמע האזעקה, מיהרתי עם יתר בני משפחתי לחדר האטום, הרטבתי סמרטוט והצמדתי אותו לדלת הכניסה, וכולנו האזנו בדממה לנחמן שי, דובר צה"ל, שביקש מאיתנו להירגע ולשתות מים.

השוטרת פרי מעבירה פעילות שעת סיפור
צילום: הודיה גולדשטיין.

מתי שוטר ואזרח נפגשים? לרוב כאשר אותו אזרח עבר על החוק או כאשר הוא מתלונן על עבירה שבוצעה נגדו. בכל מקרה, זהו מפגש שאינו נעים במיוחד לאף אחד מהמעורבים (כשוטרת אני יכולה לומר לכם שגם לשוטר לא נעים להיות בצד השני). האם יכול להיות מפגש אחר? מפגש שבו אף אחד מהצדדים לא נזף או מצטדק או מתגונן - כמאמר הפתגם הידוע: "זה נהנה וזה אינו חסר"? התשובה היא - כן.

נוטר מתוך התצוגה במרכז המורשת
צילום: אוסף בית מורשת משטרת ישראל

בדרכי הביתה חשבתי רבות על האירוע שזה עתה חוויתי. אני שוטרת בעצמי, ובכל זאת משהו אינסטינקטיבי ומוטמע עמוק בתוכי גרם לי להתכווץ כשהניידת ביקשה שאעזור. האם אצל כולם זה כך? אני מניחה שכן. רובנו אנשים נורמטיביים ושומרי חוק ומעדיפים להתרחק עד כמה שאפשר מהמשטרה. האם זה חייב להיות כך? לא בהכרח. מדוע המדים הכחולים נתפסים בעינינו כמשהו שלא הינו רוצים להיתקל בו? מדוע זה "אנחנו" ו"הם"?

מימיה הראשונים, משטרת ישראל מכירה בחשיבותו של אמון הציבור. ללא אמון הציבור אין למשטרה זכות קיום ויכולת פעולה. כשוטרים, חבריי ושותפיי למדים הכחולים מבינים את החשיבות שיש לאמון הציבור בנו, וזה הדבר שמנחה ושמוביל אותנו. מפגש בין שוטר לאזרח יכול להיות חוויה אחרת, חוויה נעימה שמשאירה רושם חיובי.

בבית מורשת משטרת ישראל אנו מבינים זאת ומציעים אפשרות למפגש חווייתי, מעשיר ומלמד, שאינו נובע מכך שהאזרח עבר על החוק או שבוצעה כלפיו עבירה. כאן אנו מארחים קבוצות של גמלאים, של תלמידים, של בני נוער, של אנשים מכל גווי החברה. בסיור במקום, אנו מציגים את ההיסטוריה של משטרת ישראל כפי שהיא משתקפת בהיסטוריה

"בהמשך, בתקופת הפיגועים הקשים, בהיותי סטודנטית, ונסעתי לאוניברסיטה באוטובוס. הייתי עולה לאוטובוס בבוקר ולא יודעת אם ארד ממנו, מסתכלת בחשדנות בכל הנוסעים. כמה וכמה פעמים הייתי כחוט השערה מפיגוע. פעמיים ברחוב קינג ג'ורג', במסעדת סבארו, בקפה מומנט, ובאוניברסיטה ביום שהיה פיגוע בקפיטריה, הגעתי לאוניברסיטה וראיתי את חבריי מובלים החוצה בציר פינוי שנפתח להדסה הר הצופים.

"והאירוע ששינה לעד את פני החברה הישראלית: רצח ראש הממשלה יצחק רבין. אני לא חושבת שיש מישהו שאינו זוכר היכן היה באותו ערב, כשרצחו את ראש הממשלה. ההלוויה שנערכה כמה ימים לאחר מכן הייתה אחד המבצעים המשטרתיים המורכבים ביותר בתולדות משטרת ישראל. הגיעו לכאן מנהיגים רבים מרחבי העולם, והמשטרה הייתה אמונה על אבטחת האירוע."

המשכתי לספר, וחברי הקבוצה הביטו בי בדממה. הבטתי בעיניהם וראיתי שהם מבינים ויודעים ומכירים כל אירוע שאני מספרת עליו. לאחר דקה של שתיקה, אמרתי: "אני אז עוד לא הייתי שוטרת, וכל אחד מהאירועים שסיפרתי עליהם היה מטלטל. אז איך שוטר, שנמצא בתפקיד, אמור ללבוש את המדים, להניח את כל מה שהוא מרגיש וחווה בצד ולהמשיך בתפקידו? איך שוטר שנמצא באחד המוקדים הכי רגישים בירושלים צריך להמשיך לטפל באירועים ביטחוניים לא פשוטים או לצאת לאבטח מבצע הלוויה שנמשך כמה ימים ברצף?"

"כן, זהו התפקיד, וזו השליחות שאנו השוטרים בוחרים לעצמנו בכל יום מחדש כשאנו לובשים את המדים האלו."

אחרי הסיור, ניגשה אליי אחת מחברות הקבוצה ואמרה: "את יודעת, זה היה ממש מרתק. לא ידעתי שאתם השוטרים הייתם חלק מכל האירועים שעליהם סיפרת. אני מבינה עכשיו שהעבודה שאתם עושים היא חשובה, לא תמיד אנחנו האזרחים רואים את זה."

באותו רגע ידעתי שהצלחתי. שהשפעתי במעט על אמון הציבור מהפינה הקטנה שלי. שאפשרתי מפגש בין שוטר לאזרח שהיה לחוויה אחרת, מיטיבה. אני מקווה שזהו מפגש שיזכרו לטובה.

הדרכת גימלאים צילום: הודיה גולדשטיין

»
אחרי הסיור, ניגשה אליי אחת מחברות הקבוצה ואמרה: "את יודעת, זה היה ממש מרתק. לא ידעתי שאתם השוטרים הייתם חלק מכל האירועים שעליהם סיפרת. אני מבינה עכשיו שהעבודה שאתם עושים היא חשובה, לא תמיד אנחנו האזרחים רואים את זה."

באותו רגע ידעתי שהצלחתי שהשפעתי במעט על אמון הציבור מהפינה הקטנה שלי. שאפשרתי מפגש בין שוטר לאזרח שהיה לחוויה אחרת, מיטיבה. אני מקווה שזהו מפגש שיזכרו לטובה

«

העדה הקטנה בעולם

אביגיל שוטלנד*

סיפור של מקום

הנפת ספר התורה בשבועות, צילום: צלמירי

אותם את הדת הארץ ישראלית. כידוע, היהודים שחיו באזור השומרון היו נתיני ממלכת ישראל, וכבר תחת מלכותו של ירבעם - מלך ישראל הראשון - החלו מתרחקים מתורת משה ומשלבים עבודה זרה בפולחן הדתי שלהם ויוצרים שינויים בלוח השנה (בכך עסקנו בכתבה הקודמת בעלון זה).

המסורת היהודית, אם כן, מקשרת בין השומרונים ובין צאצאי אותם תושבים שהגלה מלך אשור מכותא וממקומות נוספים לשומרון. לכן הם מכונים לפעמים גם "כותים" או "גרי אריות" - זכר לאותה סיבה אזוטרת שהביאה אותם לאמץ את עיקרי הדת היהודית שנהוגה בארץ ישראל. בנוסף, נהוג לזהותם גם עם צרי יהודה ובנימין, המוזכרים בספרים עזרא ונחמיה כאויבי שבי ציון. בראש קבוצה זו, שהפריעה לבניית בית המקדש השני בירושלים, עמד מנהיג שנקרא סנבלט החורני. שם זה התגלה בשנות השישים על גבי פפירוסים שמצאו בדואים באחת ממערות ואדי דליה, שיורד מכוכב השחר אל עבר בקעת הירדן. פפירוסים אלו הם כנראה ארכיון מסמכים רשמיים של תושבים שומרונים משכם שנאלצו לברוח ולהתחבא, אולי בשל מרד שערכו בימי אלכסנדר מוקדון, במחצית השנייה של המאה הרביעית לפנה"ס.

על אחת הפסגות הגבוהות ביותר בשומרון, בראש מדרון תלול מדרום לגרעין הקדום של העיר שכם, נדמה לפעמים שהזמן עוצר מלכת. מי שיגיע לשם בשבתות או במועדים, ובמיוחד בערב פסח, עלול חשוב שנכנס למנהרת זמן או שהועתק בדרך כלשהי לאיזו תפוצה רחוקה שמשמרת מנהגים פרימיטיביים מעט ומסקרנים מאוד. וזה לא רחוק מהאמת...

בספר מלכים ב, פרק יז, מסופר על העמים שהביא מלך אשור לאזור השומרון לאחר שהגלה משם את ממלכת ישראל היהודית בשנת 721 לפנה"ס. אותם גולים בארץ לא להם נאלצו להתמודד, בין היתר, עם האריות שהיו מצויים אז בטבע הארץ הישראלי ושהילכו אימים. בצר להם, פנו התושבים למלך אשור ואמרו לו שמאחר שהם אינם מכירים את אלוהי הארץ שבה הושיב אותם, אין הם יודעים כיצד לעובדו ולכן סובלים מהאריות הטורפים אותם. המלך ציווה להביא אליהם את אחד הכהנים שהוגלו משומרון כדי שיילמד

*רכזת טיולי מבוגרים.

**המסורת השומרונית מספרת סיפור
אחר בנוגע למוצאם: לטענתם,
הם הישראלים המקוריים אשר
שומרים את המסורת כפי שהנחיל
אותה משה רבנו. הם נועצים את
הפיצול בינם לבין היהודים בתקופה
שבין כניסת בני ישראל לארץ בימי
יהושע בן נון לבין בניית המשכן
בשילה**

גדר בית הכנסת השומרוני בהר גריזים ובה סמלי 12 השבטים, צילום: צלמירי

כ-850 נפשות בלבד - זה מספר השומרונים החיים כיום. זה אולי נשמע מעט, אבל זה נתון גבוה ביחס למצב שבו העדה המסקרנת הזו הייתה נתונה בראשית המאה ה-20, אז הם מנו פחות מ-150 איש. חלקם חיים בקריית לווה שבהר גריזים וחלקם בשכונת נווה פנחס בחולון - שכונה שקמה בשנות החמישים ביוזמת יצחק בן צבי לטובת שומרונים שעבדו ביפו. אלו החיים בהר גריזים מחזיקים בשתי תעודות זהות - אחת ישראלית ואחת של הרשות הפלסטינית. השכונה שלהם אומנם ממוקמת בשטח B, וילדיהם לומדים בשכרם ודוברים ערבית, אך ברחוב שהם חיים בו תראו לא מעט ישראלים בעלי חזות יהודית (שלא לומר מתנחלית) מובהקת מהלכים ללא חשש, טועמים טחינה משובחת, מתצפתים אל קבר יוסף ואל תל בלטה או נפעמים מהתגליות הארכיאולוגיות שבאתר המרשים והקדום שבראש ההר. גם אלו מהשומרונים שחיים בחולון ושמתנהלים כישראלים לכל דבר ועניין מחזיקים בבתיים בהר גריזים (השומרונים מבטאים את שם המקום במילה אחת רציפה) ומגיעים לחגוג שם את החגים השומרונים.

השומרונים מאמינים שהמקום אשר ה' בחר בו הוא הר גריזים ולא ירושלים. לכן, כלל המסורות הקשורות לירושלים לפי היהדות - העוסקות באבן השתייה, בעקדת יצחק, בכיוון התפילה, במקום אשר יבחר ה' ובמקום המקדש - קשורות אצל השומרונים בהר גריזים, וכן מסורות נוספות - העוסקות במקום מזבחם של אדם ושל שות, במקום חניית תיבתו של נוח, במקום הקמת 12 האבנים לאחר חציית הירדן. אלא שהשומרונים החיים כיום מאמינים שמעולם לא נבנה מקדש על ההר, ושלמעשה נגנזו כלי הקודש במערות לאחר בניית המשכן במקום והם עתידים להתגלות כשיבנה המקדש על ההר לעתיד לבוא. בנקודה זו ישנה מחלוקת רצינית בין השומרונים לבין המחקר הארכיאולוגי ולבין ההיסטוריוגרפיה היהודית, שכן יוסף בן מתתיהו העיד על מקדש שומרוני הזהה

המסורת השומרונית מספרת סיפור אחר בנוגע למוצאם: לטענתם, הם הישראלים המקוריים אשר שומרים את המסורת כפי שהנחיל אותה משה רבנו. הם נועצים את הפיצול בינם לבין היהודים בתקופה שבין כניסת בני ישראל לארץ בימי יהושע בן נון לבין בניית המשכן בשילה. לשיטתם, בנה יהושע משכן על הר גריזים עם הכניסה לארץ משום שזה המקום שבו בחר ה'. אבל עלי הכוהן, שהסתכסך עם הכוהן שניצח על המלאכה במשכן בהר גריזים, פרש והקים את המשכן בשילה, ורוב העם הלך אחריו. סלע המחלוקת, לפי העדה השומרונית, הוא בנוגע למקום המקודש: אם הוא בהר גריזים, כפי שכתוב בתורתם וכפי שהם משמרים אותו, או בירושלים, כפי שכתוב בתורה היהודית וכפי שהיהודים מאמינים.

כפי שראינו, כבר עם שיבת ציון נוצרו יחסים חשדניים בין היהודים ששבו ארצה לבין השומרונים. יחס חשדני זה המשיך לאורך ימי בית שני והיה בשיאו בימי בית חשמונאי, כשאלה החריבו את ערי השומרונים שמהן יצאו כוחות צבא נוכריים והלניסטיים. בתקופת התלמוד, התקופה הביזנטית, המשיך הקרע והעמיק. עדויות לחוסר אמון בין יהודים לשומרונים מצויות במקורות רבים בתלמוד.

סוכה שומרונית, צילום: צלמירי

**כפי שראינו, כבר עם שיבת ציון
נוצרו יחסים חשדניים בין היהודים
שעברו ארצה לבין השומרונים.
יחס חשדני זה המשיך לאורך ימי
בית שני והיה בשיאו בימי בית
חשמונאי, כשאלה החריבו את ערי
השומרונים שמהן יצאו כוחות צבא
נוכריים והלניסטיי**

למקדש שהיה בירושלים שנבנה בפסגת הר גריזים באישורו של אלכסנדר מוקדון. לפי מחקר ארכיאולוגי שערך במקום יצחק מגן, נראה שהמקדש הוקם עוד קודם לכן, בימיו של נחמיה, השערה שמסתדרת היטב גם עם איגרות שנמצאו באי יב שבמצרים, שבהן ביקשו יהודי מצרים מבניו של סנבלט לעזור להם לבנות מקדש. מקדש בהר גריזים מוזכר גם בספר חשמונאים ובמגילות קומראן.

הבדלים נוספים בין הדתיות השומרונית לזו היהודית נוגעים, כמובן, לספרי הקודש (התורה השומרונית כוללת אך ורק את חמשת חומשי התורה, ללא ספרי הנ"ך וללא התורה שבעל פה) וללוח השנה. הלוח השומרוני נקבע גם הוא לפי מולד הירח, בדומה ללוח היהודי. אך בניגוד ללוח היהודי, שבו מחזוריות שלפיה בכל 19 שנה יש שבע שנים מעוברות, אצל השומרונים בכל 32 שנה ישנן 11 שנים מעוברות. אצל השומרונים נהוג לוח השנה המקראי, שלפיו החודש הראשון הוא חודש ניסן (החודש שבו יצאו בני ישראל ממצרים ושוו, כעבור ארבעים שנה, גם נכנסו לארץ). גם שמירת השבת, ההקפדה על הלכות נידה, חיוב הצום ביום כיפור, חגיגת הפסח וחג המצות וקיום מצוות ישיבה בסוכה שונים אצל השומרונים מאלו הנוהגים על ידינו כיום.

נושא מעניין נוסף הוא הכתב השומרוני. אצל השומרונים נמצא עדיין בשימוש כתב מרובע שדומה מאוד לכתב העברי העתיק ששימש את היהודים בימי בית ראשון. כתב זה משמש אותם בכתבי קודש, במזוזות ובעיטורים שונים. גם המזוזות השומרוניות הן עניין מעניין בפני עצמו: מאחר שהשומרונים נוהגים לפי הרשום בפשט הפסוקים בתורה, ללא מסורות וללא תורה שבעל פה, הם מבצעים את הציווי "וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתְךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ" (דברים יא, כ)

בקביעת לוח שעליו חרותים פסוקים נבחרים, כמו שמע ישראל, מעל דלת הכניסה לבית.

אז בפעם הבאה שמתחשק לכם לפגוש תרבות חדשה, ייחודית, מסקרנת, שונה ועם זאת נושקת למסורות המוכרות לנו ודוברת את השפה הדתית שאנו מכירים מהבית, בואו להר גריזים! סעו לפי ההכוונה ליישוב הר ברכה, אך בהגיעכם לשער היישוב יש לפנות צפונה (ימינה). יש לעבור את היקב שמימין לכביש (מומלץ להגיע לביקור בו בסוף הסיור) ולהמשיך לנסוע עוד כחצי דקה עד לצומת טי. בצומת זה לפנות ימינה, וכעת נוכל כבר לזהות את בתי השומרונים לפי המזוזות הכתובות בכתב הקדום, לפי השמות התנכיים, לפי בית הכנסת, לפי המתחם לזבח הפסח ולפי המוטיב של 12 השבטים. מומלץ להמשיך בדרך עד לפסגה הגבוהה שבקצה המזרחי של ההר, אל אתר ארכיאולוגי מרשים שקשור גם הוא, כמובן, לסיפור השומרוני, כמו גם להיסטוריה הארץ ישראלית (אתר רשות הטבע והגנים, הכניסה בתשלום). בנוסף, אנו ממליצים לבקר במפעל הטחינה ולקנח בתצפית ממצפה יוסף. שני אתרים אלו נמצאים במורד הרחוב שיוצא לכיוון צפון, מול מתחם הזבח.

שימו לב!

שטח השכונה הוא קטן מאוד, הכול בו קרוב. הקפידו לא להתרחק ולא לפנות במקומות שאינם בטוחים בשל הסמיכות לשטחי A ולאזורים שמסוכנים לישראלים. האתרים שציינו מופיעים כולם בוויזו, ואם יש שאלות אתם מוזמנים להתקשר למרכז סיור ולימוד שומרון: 09-8841539/623. כמו כן, אנו ממליצים לכם לעקוב אחר הפרסומים באתר האינטרנט שלנו ולהצטרף לאחד הסיורים המודרכים במקום.

גדר בית הכנסת השומרוני בהר גריזים, עם סימלי 12 השבטים צילום: צלמיירי

שלום חם - 46 מעלות בצל

שמי בר נתן*

בשורה טובה קיבלה הפלוגה: "מילואים באילת". הוצאנו מהתרמיל ציוד עזר ללחימה והחלפנו אותו בציוד לבליינים ובארנק תפוח. יצאתי כחלוץ לפלוגה לקבל ולהעביר הוראות לשירות בקו אילת-עברונה. קצין מילואים הכיר לי בחופזה את המח"ט ואת ציר הסיור: "רק תחתום ותן לי לעוף מחום השטן. השעה 6.30, עדיין לא חם כל כך, זה הזמן להביט בטשטוש שלאורך הגבול עם ממלכת ירדן".

חלון הבט"שית חשוף, ורוח חמה כמו מתנור אלוהי מותחת את עור הפנים לחיוך אוילי עד סדקים. אנו עוצרים לצד עץ שיטה מרשים במידותיו. קצין המילואים שעורך לי חפיפה מנחה אותי: "אומנם המעלות תחת עץ זה הן 46, אבל בצל. כאן תינצלו מהחום עד 17.00, ואז תבדקו שוב את ציר הטשטוש ותקוו שלא הייתה חדירת זרים".

צילום: שמי בר נתן

עץ שיטה, צילום: שמי בר נתן

*מורה לשל"ח וידיעת הארץ במחוז מרכז.

אך נסיעת יום מפנקת בממוזגת נקטעה בקולו של המח"ט. מפקד האוגדה פגש בבט"שית ממוזגת וזעם בשאגה: "מה זה, צבא חזבאללה"? הוא תלש את היצירה ועכשיו הוא מבקש להעמיד לדין את טכנאי המיזוג. המח"ט, שידע את ערך הממוזגת, יעץ לי לצאת לחופשה. עד שיגיע מחליף, יצאתי אל קו המערכת - ולא בבט"שית ממוזגת.

השעה 6:40, חום הבוקר סודק את הפנים. על קו הטשטוש עומד קצין צעיר במדי ייצוג א'. הנהג מאיץ אל הקצין ובולם בחדות מולו. אני אומר בסמכותיות: "אסור לך להיות כאן, לך!" הצעיר עונה ברוגע: "יש צורך מייד לפתוח את השער החוצץ בינינו לירדנים". ומוסיף: "זהו יום מיוחד. משלחת ירדנית מגיעה לראשונה בגלוי לשיחות שלום. היא תיסע מכאן לבית גבריאלי שעל הכנרת". הקצין הלבוש א' חגיגי מבאר בנימוס את תפקידו. אני מבאר את תפקידי: אנו סיירים על קו הגבול שאין עובר בו ובדרכו. אם מגיעים משיגי גבול, אנחנו יורים. ברור שאנו איננו פורצי הגבול ואין לנו כל מפתח לשער עברונה.

מבעד הגדר והשער, מהצד הירדני, נראות דמויות בחליפות שחורות מתקדמות בתנועת ריצוד בתעתועי החום המדברי. גם מהצד הישראלי, מכיוון דקלי הדום, מגיע אדם מעונב בחום הלוהט - איש מוכר, ידוען, אליקים?

דקלי דום, צילום: שמי בר נתן

השעה 6:40, חום הבוקר סודק את הפנים. על קו הטשטוש עומד קצין צעיר במדי ייצוג א'. הנהג מאיץ אל הקצין ובולם בחדות מולו. אני אומר בסמכותיות: "אסור לך להיות כאן, לך!" הצעיר עונה ברוגע: "יש צורך מייד לפתוח את השער החוצץ בינינו לירדנים". ומוסיף: "זהו יום מיוחד. משלחת ירדנית מגיעה לראשונה בגלוי לשיחות שלום. היא תיסע מכאן לבית גבריאלי שעל הכנרת". הקצין הלבוש א' חגיגי מבאר בנימוס את תפקידו. אני מבאר את תפקידי: אנו סיירים על קו הגבול שאין עובר בו ובדרכו. אם מגיעים משיגי גבול, אנחנו יורים. ברור שאנו איננו פורצי הגבול ואין לנו כל מפתח לשער עברונה

חזרנו אל בסיס היציאה בזמן החלפת משמרות המונות בין זבובים ליתושים. חתמתי אגב שאני משפריץ על עצמי תחליב נגד כל חי ונגד יתושים. החופף נס על נפשו והותיר רק ענן אבק שחדר לכל נקב.

מחשבה מעמיקה הביאה אותי לפתור את בעיית הסיור הממושך בבט"שית מול רוח השטן: רוקנתי כמה שקי יוטה המדפנים עמדות, פרמתי את חוטי השתי מווילון פרנזים שעיטר את חלקו העליון של חלון הבט"שית, לקחתי צינור מים מנוקב משדות אילות, השחלתי את חלקו העליון של הווילון ואת קצה הצינור אל ג'ריקן מים שחור גדול וקבעתי את הג'ריקן על גג הבט"שית. נסיעת המבחן הייתה הצלחה ענקית. זרזיפי המים ציננו עד כדי כך שכמעט נהיה לנו קר. מייד הוספתי "מזגן" לעוד בט"שית. כלל החילים שומרי קו הגבול עמדו על זכותם לצאת לסיור בבט"שית הממוזגת. המח"ט הבהיר לי את גאונות הפטנט: "גדר ההפרדה לא נעזבה לרגע. אומנם מטרת הנסיעה היא צינן ואומנם יש בכך בזבוז דלק, אך העיקר שעל הדרך שומרים את קו הגבול נקי ממפגעים".

את אירועי היום. עטפתי בנייר את שריד המנעול
העיקש למשמרת שלום.

צילום: שמי בר נתן

קול בקשר בישר שזה אשר הציל את השלום ראוי
לציון אצל מפקד האוגדה. האם הכוונה אליי? אם כן,
אני מבקש קיזוז על מעשה המיזוג. בקשתי התקבלה.
כך, בירי בודד, ראוי להתחיל שלום חם עם הממלכה
הירדנית.

דקלי דום בעברונה, 46 מעלות בצל

האיש מבהיר בכעס שזאת תקרית דיפלומטית וכי
יש צורך לפתוח מייד את השער. אני מעדן ומרהט
שפתיי ומשיב לידוען אליקים רובינשטיין שאני נהג
הבט"שית הבלתי ממוזגת ושכל אחריותי היא לשני
לוחמים ולציווד הלחימה ושתפקידנו הוא שמירה על
קו הגבול ב-46 מעלות בצל וכי אין באמתחתי מפתח
לשער החוץ בינינו ובין ממלכת ירדן. באמצעות
מכשיר הקשר, אני מביא לידיעת הממונים ההמומים
את המידע ההיסטורי שברשותי, מידע שעם ישראל
מקבל באותם רגעים מהרדיו: "משלחת ירדנית חצתה
גבולה של ארץ הקדש בדרכה לבית גבריאלי".

לא בדרך ולא בטיח.

ששת הירדנים עדיין מולי, מעבר לגדר, מרוטי
עניבות, מתנשמים נשימות כלביות ומבקשים את
חסד השוער. צרור המפתחות בדרך בגי'פ סיור. לאחר
כמחצית השעה, מגיע אבי ובידו צרור מפתחות שכל
חצרן היה גאה בגודלו. לדעתו של אבי "כמעט בטוח
אולי זה הצרור עם המפתח".

השכנים הירדנים העתידים לתאם הסדרי שלום
צובאים על השער ומייחלים שהמפתח הבא בתור
יהיה המפתח הנכון וגם נותנים עצות: "אודח'ול מין
הון. לאא אדה הוא, תכניס מכאן, לא זה. זה זה". אך גם
המפתח האחרון מובס על ידי מנעול הייל. אבי לוחש
לי: "יש עוד צרור והוא בבסיס..." כמות המים של
הירדנים כמעט אוזלת. הצוות הישראלי למשא ולמתן
מודיע: "מישהו ישלם על זה!" בטרנזיסטור נשמעת
החדשה ההיסטורית: "משלחת ירדנית להסדרי שלום
יושבת בבית גבריאלי וחבריה לוגמים מיץ תפוזים
ישראלי".

ממש לא. לא מיץ ולא בטיח. הם עומדים ממול, מעבר
לגדר, בחום של 46 מעלות, מרוטי חליפות ומייחלים
לצרור המפתחות השני. אבי מגיע ובידו צרור נוסף
ושוב הוא מנסה את כל המפתחות עד האחרון, שגם
הוא אינו מכניע את הייל.

בלית ברירה, ביקשתי הגנה מהיועץ המשפטי,
הסמכות הממשלתית, ומייד קיבלתי. "אטמו אוזניים",
הודעתי לקרואים משני הצדדים, "והתרחקו!" כיוונתי
קנה למנעול, הסטתי ראש לאחור, וירי שלום הרעיש
על קו הגבול. אך פספסתי...

שוב כיוונתי קנה, הפעם אל תוך סוגר המנעול לעצתם
של הכול, והמנעול החוץ בפני השלום נפרץ, השער
נפתח! הירדנים לחצו את ידי בזה אחר זה ומיהרו
בשמחה למכונית יוקרה ממוזגת, אל תחילתו של
שלום. אנו נשארנו בבט"שית הלא ממוזגת ועשינו
דרכנו אל עץ השיטה, אל 46 מעלות בצל.

קילפתי מקרקעית הבט"שית קופסת נובלס ריקה
ורמוסה, מתחתי את נייר הכסף, ובצידו הלבן רשמתי

גימל זה גמל גדול

רונן כהן*

אורחת גמלים בחוף יפו בסביבות שנת 1934

שהטקסטים המקראיים נכתבו בתקופה מאוחרת יותר של היסטוריה. לעומתם, טען הארכיאולוג יצחק מייטליס בספרו "לחפור את התנ"ך - על מקרא וארכיאולוגיה", כי קיימות עדויות ארכיאולוגיות לכך שגמלים היו בשירות אנשים כבר בתקופת האבות ואף קודם לכן, אומנם בצורה מוגבלת ובעיקר לצורכי שיירות.

בשיר של משינה "בלדה לסוכן כפול", כתב שלומי ברכה: "הוא רכב לפלשתינה, על גמל דו דבשתי, הוא הגיע לראש פינה, במסווה של שיח' תורכי". בעולם מוכרים שני סוגי גמלים: חד דבשתי ודו דבשתי. את הגמל הדו דבשתי נמצא בעיקר במרכז אסיה - בין הים הכספי לסיין; הגמל החד דבשתי נפוץ בעיקר בדרום מערב אסיה ובצפון אפריקה. כפי הנראה, כתב השיר לא היה מודע לאזורי התפוצה של הגמלים, שהרי מטורקיה לפלשתינה היה אפשר לרכוב רק על גמל חד דבשתי...

גמל בעכו העתיקה צילום: רשא עבד אלעזיז, מתוך אתר פיקיויקי

הגמל החד דבשתי, אשר לצורך החיבור נקרא לו פשוט גמל, נפוץ בישראל בעיקר בנגב. על פי הערכה של משרד החקלאות מ-2019, בדרום קיימים 3,000-4,500 פרטים. בין החוקרים יש מחלוקת בנוגע לתיארוך ביות הגמלים. ד"ר לידר ספיר חן וד"ר ארוז בן יוסף מאוניברסיטת תל אביב קבעו כי הגמלים הגיעו לאזורנו רק בסביבות שנת 900 לפני הספירה. את אי ההלימה בין קביעה זו ובין סיפורי התנ"ך, המיוחסים לשנים 1500-2000 לפני הספירה, הם מסבירים בהנחה הרווחת

* ממונה של"ח וידיעת הארץ מחוז מרכז

אחזקות גמלים סימלה בעת העתיקה עושר רב. במקורות מופיע סיפור על יעקב שמצליח לצבור רכוש רב: "וַיִּפְרֹץ הָאִישׁ מְאֹד מְאֹד וַיְהִי לוֹ... וַעֲבָדִים וְגַמְלִים" (בראשית ל, מג). ובתיאור עושרו של איוב כתוב: "וַיְהִי מְקַנְהוּ שֹׁבַעַת אֶלְפֵי צֹאן וְשִׁלְשֹׁת אֶלְפֵי גַמְלִים" (איוב א, ג) גם לשלמה המלך היו גמלים רבים.

בעלי חיים נוספים נושאים את השם גמל: גמל הצאן - הוא האלפקה; וגמל נמרי - הוא הג'ירף.

ועכשיו לגמל אחר לגמרי... גמל שלמה

מדוע קראו לחרק בשם זה? הסברה היא שרגליו של החרק וידי הפרושות לצדדים הזכירו במראם אדם מתפלל. שלמה מוזכר במקורות כעומד ומתפלל כשידיו פרושות לצדדים: "וַיַּעֲמֵד שְׁלֹמֹה לְפָנָיו מִזְבַּח ה' וַיִּפְרֹשׂ כַּפָּיו הַשָּׁמַיִם" (מלכים א, ח, כב) - ומכאן בא שמו. גם בשפות אחרות שמו של החרק קשור באדם מתפלל. ובערבית שמו ג'מל אל-יהוד - גמל היהודים או סוס הנביא.

בעולם העתיק נהוג היה לתת שמות שונים לבעלי החיים הביתיים ולהבדיל בין זכר ונקבה, כך: חמור ואתון, פרה ושור, כבשה ואיל ועוד. גם לגמל צורת נקבה: נַאֲקָה, כפי שמוזכר בדברי חז"ל: "וַיֵּצֵא הַגָּמֶל בְּאַפְסָר וְהִנָּאֲקָה בְּחֶטֶם" (שבת ה, א). האות אל"ף במילה נאקה אינה נהגית, וכך מובדל שמה מהמילה נַאֲקָה, שפירושה אנחה. מלשון המקרא ועד היום נקרא גמל צעיר בְּכָר: "שִׁפְעַת גַּמְלִים תִּכְסֹּף בְּכָרֵי מִדֵּינָ" (ישעיהו ס, ו).

חשיבותו של הגמל לנוודי המדבר גדולה: הוא יכול לשאת משאות כבדים של השבט וגם למסחר. דרך תנועתו של הגמל, שבה גופו נע מצד לצד, והיותו נושא מטענים הקנו לו את השם ספינת המדבר. הגמל יכול לשאת משקל כבד, אך צריך להיזהר לא להעמיס עליו יותר מדי. לפעמים אפילו תוספת קש אחד למשא כבד עלולה לגרום לקריסתו. הביטוי "הקש ששבר את גב הגמל" מיוחס לצ'ירלס דיקנס, מספרו "דומבי ובנו", שיצא לאור בשנת 1848, הביטוי כנראה מבוסס על ביטוי אחר מהמאה ה-17: "the last Feather may break a Horses Back" - הנוצה האחרונה עלולה לשבור את גב הסוס. משמעות ביטוי זה, לפי האקדמיה ללשון, היא: דבר קל ערך שנוסף לגורמים אחרים והביא לכישלון.

הנאקה והגמל הם מקור לחלב ולבשר, ומהצמר שלהם אורגים בדים למלבוש ולאוהלים. עיקר יתרונו של הגמל הוא בהסתפקותו המועטה במים וביכולתו להתקיים ולתפקד ימים רבים ללא מים זמינים. גמל המגיע למקור מים יכול לגמוע גם 120 ליטר מים בעשר דקות. מכאן הביטוי "לשתות כמו גמל", המכוון לאדם השותה הרבה מאוד, לאו דווקא בבת אחת.

גמל בטבע צילום: מרכז להבה רהט, מתוך אתר פיקיויקי

**מדוע קראו לחרק בשם זה?
הסברה היא שרגליו של החרק
וידי הפרושות לצדדים הזכירו
במראם אדם מתפלל. שלמה מוזכר
במקורות כעומד ומתפלל כשידיו
פרושות לצדדים: "וַיַּעֲמֵד שְׁלֹמֹה
לְפָנָיו מִזְבַּח ה' וַיִּפְרֹשׂ כַּפָּיו
הַשָּׁמַיִם" (מלכים א, ח, כב) - ומכאן בא שמו.
גם בשפות אחרות שמו של החרק
קשור באדם מתפלל. ובערבית שמו
ג'מל אל-יהוד - גמל היהודים או
סוס הנביא**

מבטו של הגמל מופנה בדרך כלל קדימה, ונדמה כי הגמל מתקשה לראות את הדבשת שלו עצמו. מכאן הושאל הביטוי "הגמל אינו רואה את דבשתו", שמשמעו: אדם אינו רואה את מגרעותיו שלו אלא את חסרונותיהם של אחרים. מקורו של הפתגם בפתגם דומה בערבית: הגמל אינו רואה את עקמומיות צווארו אֲלֶימָלְ לָ יִרֵי עֹוֹג רִבְתֵּה. אך בעברית החולפה העקמומיות בצוואר בדבשת. אך דבשת אינה מגרעת, להיפך. הדבשת אינה מכילה מים, כמו שהיה נהוג לחשוב, אך היא מאגר שומן ומקור אנרגיה לגמל בעת מחסור.

אם כבר הוזכר החשש מכישלון, אזכיר את יריד המזרח - יריד מסחרי בינלאומי שהתקיים בתל אביב בשנות השלושים ושסמלו היה גמל מעופף. מדוע גמל מעופף? יש שיאמרו שהוא סמל לחיבור בין מזרח ומערב. סיפור אחר ששמעתי הוא שבתחילת הדרך הוגיו של

בילדותנו, נשאלנו איזה קול
משמיע כלב ואיזה קול משמיעה
פרה ועוד. איזה קול משמיע גמל?
חמור נוער, סוס צוהל, גמל מחרחר
או נוחר

אך רפרטואר הקולות של הגמל רחב יותר וכולל קולות גניחה, פעימות גבוהות, קול של מפוח חזק, האופייני למפגש בין גמלים, שאגות רועמות, זמזמים בין נאקות ובין ילודים ועוד.

שיירות גמלים היו תמונות נוף מוכרות ברחבי ישראל עד שנות השלושים של המאה ה-20. העיר תל אביב נבנתה בסיוע שיירות גמלים שהובילו את חומרי הבנייה הרבים. כשהעיר נהייתה סואנת וצפופה, התמעטו השיירות עד שנעלמו כליל. שיירה של גמלים נקראת במקורות גמלת: "החמרת והגמלת העוברת ממקום" (סנהדרין י, ה). ב-1853, כשהוקם קו הרכבת בין ירושלים ליפו, לא הייתה קיימת בעברית מילה לרכבת. הסופר הרב יחיאל מיכל פינס הציע לאליעזר בן יהודה לקרוא לרכבת "עגלת" (כלומר, שיירת עגלות), כמשקל "גמלת". בן יהודה קיבל את המשקל, אך העדיף בסיס אחר וטבע את המילה החדשה "רַקְבַּת" (שיירת רכבים).

לסיכום, שאלה שנשאלתי: מה בין גמל לקופת גמל, לגמלאות, לגמול וכיוב'. על זה ענה הבלשן רוביק רוזנטל: "אומנם זו אטימולוגיה (חקר לשון) עממית חביבה, אבל אין כל קשר בין השורש גמ"ל במשמעות שילם, נתן תמורה, פנסיה לבין בעל החיים גמל".

היריד נראו כחולמי חלומות ונאמר להם שהיריד יצליח כשלגמל יצמחו כנפיים. וכשהיריד יצא לדרך, היה זה אך טבעי שגמל מעופף יהיה סמלו. האם יכולה להיות סיבה נוספת לכך שהשתמשו דווקא בגמל מכונף? השערתי היא שהוגי יריד המזרח נשענו על הביטוי התלמודי לדבר בלתי אפשרי, דבר שאין לו אחיזה במציאות: "אם לא ראיתי גמל פורח באויר" (שבועות כט ע"א).

בילדותנו, נשאלנו איזה קול משמיע כלב ואיזה קול משמיעה פרה ועוד. איזה קול משמיע גמל? חמור נוער, סוס צוהל, גמל מחרחר או נוחר. הצליל שהגמל משמיע כשהוא צריך לקום על רגליו כשעל גבו משא כבד אינו קול תלונה המביע "אוף לא בא לי לקום או כבד ליי", אלא דומה יותר לקול שמשמיע מרים משקולות בהרימו משקל כבד, קול המסייע לו בהרמה.

גמל בנגב צילום: זאב שטיין, מתוך אתר פיקיוויקי

בלשנות עברית ממקורותינו בהדרכת טיולים

חנוך כליל החורש*

טיול למעיין חרוד של חטיבת יפתח, צילום: אוצר תמונות הפלמ"ח
מתוך: אתר פיקיויקי, The Palmach Photo Gallery,

לעומקם של שורשי הפעלים של התנועה בטבע מזמנות
למטייל חוויה מיוחדת במינה.

מטרת סקירה זו היא להציג מעט דוגמות להסברת תופעות
ותהליכים בסובב באמצעות עיון במקורן של מילים ושל
פעלים. כפי שנראה להלן, העמקה בנושא זה יכולה להאיר
גם צד ערכי חינוכי בתופעות הנצפות בטיול. במאמר זה,
אבקש ללכת בעקבות פירושו לכתובים של הרב שמשון
רפאל הירש². הרב הירש היה בלשן (חוקר מדעי הלשון)
ועל כן הרבה לשלב בפירושו משמעויות מילים ופועלים.³

אחרי ברכת הדרך, הבה נצא לשטח! רגע, אמרנו: ברכה?
דרך?

המילה ברכה קשורה לאחד מהאתרים החביבים ביותר
עלינו בטיולים, במיוחד בימים חמים - הבריכה. אם
אנחנו צמאים ואם נרצה לרוות צימאוננו במי הבריכה
הזכים והקרירים (אם זה מותר ומתאפשר), יהיה עלינו

"ניצחון החייאת השפה העברית במאה
ה-20 הוא אחד הניצחונות התרבותיים
הגדולים ביותר של עם כלשהו בדורות
האחרונים והוא אולי הניצחון הגדול
ביותר של התנועה הציונית אחרי
הניצחון של חזרת עם ישראל לארץ
מולדתו. עם ישראל הצליח לקומם
את השפה העברית ולהפכה מלשון
ספר קפואה ללשון מדוברת, חיה
ונושמת. זכינו להחזיר עטרה ליושנה
ולחדש את שפתנו כקדם. בתוך כמה
עשרות שנים בלבד, הפכה העברית
משפה שרק בודדים דיברו בה לשפה
שמיליוני אנשים יודעים לדבר בה
ומשתמשים בה וחיים בה."¹

יציאה לטיול מזמנת התבוננות בסובב ובפעולות
שמתקיימות בשדה. העמקה במקורן של השמות
שנקבעו לדומם, לצומח ולחי שסביבנו וירידה

*ממונה שלי"ח במחוז חיפה.

¹ד"ר צבי צמרת, בעבר יו"ר המזכירות הפדגוגית, בדברי פתיחה לחזור מיוחד לשנת השפה העברית במערכת החינוך,
תשע"א. החזור זמין בקישור: <https://cms.education.gov.il/educationcms/applications/mankal/etsmedorim/9/9-8/>

<https://cms.education.gov.il/educationcms/applications/mankal/etsmedorim/9/9-8/9-8-2.htm>

²הרב שמשון רפאל הירש, או בקיצור רש"ר הירש, חי בשנים 1808-1888. הוא היה ראש הרבנים האורתודוקסיים ומנהיגה
הרוחני של יהדות גרמניה ומגדולי מפרשי התנ"ך המסורתיים המודרניים.

³רש"ר הירש ראה הכרח פרשני בחקר לשון כתבי הקודש ומכשיר עיקרי להבחנות במשמעותן של מילים וביחסן למילים
אחרות באותה לשון או בלשון אחרת הרב השתמש בתורת ההגאים, המבוססת על האפשרות להחליף בין אותיות דומות
מאותו מוצא. להרחבה, ראו במאמרו של אליהו יעקובסון, בהמעין, גיליון 236, טבת תשפ"א: <https://www.machonso.org/>; <https://www.hamayan.org/?gilayon=60&id=1781>

לכרוע ברך. נקווה מאוד שלא יכאב לנו המפרק (שנגזר מהמילה פרק). האם יש קשר בין הדברים?

עין מבוע, צילום: גדי אדלר

הינה כך פירש רש"ר הירש את הביטוי "בְּרָכָה" שבדברי משה אל עם ישראל בספר דברים (יא, כו): "רְאֵה אֲנִי נֹתֵן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וְקִלְלָה":

בְּרָכָה - "ברך" קרוב ל"פרך": לשבור, להפריד; ול"פרק": להוריד משא או להעביר משא. מכאן "פְּרָק", "מפרקות" [מקום חיבור]. ה"בְּרָק" קרוי כך על שם פריקת המטען החשמלי או בגלל צורתו השבורה. "בְּרָךְ" היא הפרק שבאמצע הרגל, המנוף החיוני לתנועה קדימה. "בְּרָכָה" היא תעלת מים. "בְּרָכָה" היא מצב של התפתחות בלתי נעצרת, של הצלחה הולכת וגוברת.⁴

המבקש להתברך כורע ברך לפני המברך, מקפל את פרק הרגל שלו וניצב ככלי המוכן לקבל את השפע שבברכה. פעילות זו מזכירה פעולה אחרת שאנו רואים לפעמים בשדה שנקראת ה**בְּרָכָה**. המְבָרֵךְ מכופף ענף המחובר לצמח ומכסה אותו באדמה כדי שיכה בה שורשים ויצמיח ענפים חדשים.

ונעבור למילה דרך, אך קודם נקדים הקדמה קצרה: בשפה העברית, אותיות נוהגות להתחלף בתדירות רבה לפי מיקום הגייתן במוצאי הפה (שפתיים, שיניים, חך, לשון ולוע). אם כן, אותיות החך כ"ף וגימ"ל יכולות להתחלף. וכך פירש הרב הירש: "המשמעות העיקרית של 'דרך' היא התפתחות האדם לקראת שלמות אישיותו, התקדמותו ההדרגתית משלב לשלב ('דרך' קרוב ל'דרג' ו'מדרגה').⁵

אנחנו מאמינים שהטיול בדרך אכן משמש מדרגה להיכרות אישית עם עצמי ועם העולם הסובב אותי.

אז נצא לדרך, וכדאי שנתחיל מ**בראשית**. בראשית הוא מונח המתאר נוף שאנו מתרגשים לפגוש בטיול: נוף בראשית.

אנחנו מאמינים שהטיול בדרך אכן משמש מדרגה להיכרות אישית עם עצמי ועם העולם הסובב אותי. אז נצא לדרך, וכדאי שנתחיל מבראשית. בראשית הוא מונח המתאר נוף שאנו מתרגשים לפגוש בטיול: נוף בראשית.

נוף בראשית, הרי אילת, צילום: גדי אדלר

"בְּרָאשִׁית בְּרָא" - שתי המילים הראשונות בתנ"ך, מכוונות אותנו ליציאה החוצה! ההתבוננות בסובב היא אבן יסוד באמונה.⁶ בפרשנותו לפסוק זה, עמד הרב הירש על משמעות השורש העברי של הפועל ברא:

ברא - "ברא" קרוב ל"ברח", "ברה", "פרח", "פרא", ו"פרע", שכולם מציינים שאיפה לצאת, יציאה מן הכח אל הפועל, או שחרור מעבדות. מכאן ש"ברא" מציין הוצאה לאור, יציאה לפועל, הוצאה למציאות חיצונית. גם בארמית, "ברא" פירושו "בחוץ", "דבר הנמצא בחוץ". נמצא שפירושו "ברא" הוא: להוציא אל הפועל מחשבה החבויה בתוככי הלב.

כל טיול הוא הזדמנות נהדרת להוציא מחשבות, רעיונות וחלומות מהכוח אל הפועל. בטיול אנו רוצים לברוא עצמנו מחדש!

נשים לב שבדברים אלו נפתח לנו פתח לקרבה בין שורשי פעלים שבהם אותיות זהות, פתח היכול לתת

⁴פירוש רש"ר הירש דברים י"א 26

⁵פירוש רש"ר הירש לבראשית ו' 9

⁶ראו: ישעיהו מ, כו: "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא".

על עניין זה, העיר רש"ר הירש:

האות חי"ת מציינת תנועה מעוכבת, כמו ב"נוע" ו"נוח" ... כך "עלה" ו"חלה": ה"עולה" מעלה עצמו בכחותיו שלו, מתפתח ומתרומם (חומר חסר חיים שוקע; רק כח החיים מעלה את החי). עיכוב בהתפתחות אדם, או ליתר דיוק בהתרוממותו העצמית, משמעותו שאדם זה "חולה", התפתחותו מעוכבת. הרופא (קרוב ל"רפה") מרפה את הקשר המעכב את העלייה. "תעלה" [עין ירמיהו ל, יג; מו, יא] היא חידוש ההתפתחות והעלייה.⁷

נמצאנו למדים ששימת לב ללשון העברית מזמנת למדריך הטיול ולקבוצה העמקה מעניינת בכיוון אחר ושונה, שיש בו גם היבטים ערכיים וחינוכיים.

לקורא המבקש להעמיק את ידיעותיו

בנושא, מומלץ להיעזר באתר האקדמיה ללשון <https://hebrew-academy.org.il/>, המספק מידע חשוב בנוגע למקורות השמות ולמשמעותם. באתר קיים מנוע חיפוש מצוין, ויש בו גם חידונים על מילים, על ניבים ועל פתגמים. לא מצאתם את מה שחיפשתם? יש אפשרות לשאול, הם מבייחחים תשובה!

**היציאה לטיול, מזמנת
התבוננות על הסובב, ובפעולות
שמתקיימות בשדה. העמקה
במקורן של השמות שנקבעו
לדומם, הצומח והחי שסביבנו,
ולתנועה בטבע, מזמנת למטייל
חווייה מיוחדת במינה**

למעוניינים להתחקות אחר פירושי רש"ר הירש לשורשי המילים שבתורה, מומלץ לעיין בסוף פירושו לספר דברים, שם נמצא מפתח שורשים מסודר לפי אל"ף-בי"ת הכולל הפניות לפרקים ולפסוקים. פירוש רש"ר הירש על התורה זמין ברשת באתר "על התורה", בכתובת: <https://mg.alhatorah.org/Dual/R. S.R. Hirsch/Bereshit/1.6#m7e0n6>

מעפילים אל החרמון, צילום: גדי אדלר

**כל טיול הוא הזדמנות נהדרת
להוציא מחשבות, רעיונות
וחלומות מהכוח אל הפועל.
בטיול אנו רוצים לברוא עצמנו
מחדש!**

לנו מבט מיוחד על הסובב בטיול. כך למשל, בבלשנות העברית, יש קשר של משמעות בין שתי מילים שיש בהן שתי אותיות זהות במיקומים זהים בשורש. למשל: כל פועל המתחיל באותיות "פר" משמעו יהיה פירוד. לדוגמה: משמעותם הבסיסית של המילים פרד, פרז, פרט, פרך, פרם, פרס, פרע, פרץ, פרק, פרו היא פירוק, הפרדה. מכאן, שמות עצמים המשמשים להפרדה, כמו: פרוכת (מסך מבדיל) פרוח ופרי (היוצאים ונפרדים מהשיח או העץ) ועוד. כלומר: הסבת תשומת לב המטיילים למוצגים או לפעולות שמתקיימים או שהתקיימו בעבר במקום מסוים יכולה להעניק ממד נוסף למוצג הנצפה.

דוגמה מעניינת נוספת: בטיול צריך לנוע, במיוחד בעליות, צריך להביא אישור רפואי והתלמיד צריך לא להיות חולה. נתבונן בפעלים הנ"ל בהתייחס לצמדים: עלה-חלה, נוע-נוח. בפעלים אלו יש חילוף בין האות חי"ת לאות עי"ן. שתי אותיות אלו שייכות לאותיות הגרוניות (אהח"ע).

⁷פירוש רש"ר הירש לבראשית מא, א-ב, בקשר ליעקב - הראשון בתנ"ך שצוין כי היה חולה באחרית ימיו.

עץ הזית בתרבות היהודית

חיים חדד*

הזית הוא אחד משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל ועל שמו היא נקראת "ארץ זית שמן ודבש" (דברים ח, ח). העץ אולי זכה להתייחסות מיוחדת על פני תקופות שונות הן בשל תפירתו הן בשל חוסנו הרב. בהמשך נראה כי כל חלקי העץ שמישים ומביאים ברכה בדרכים שונות. תפוצתו העיקרית של הזית בארץ ישראל היא באזור ההרים, אך יש זני זית שפותחו לתנאי אקלים מדברי. את עצי הזית מגדלים במטעים, בכרמים. העץ בעל חשיבות כלכלית רבה לאזור זה בשל פריו המשמש למאכל ולייצור שמן. יש דרכים להשבחת הפרי על ידי הרכבה או בשיטות אחרות.

עץ הזית הוא ירוק עד. הוא פורח בחודשים אפריל-מאי. פרחיו קטנטנים וערוכים באשכולות. אבקת הפרחים ידועה כאלרגנטית לחלק מהאוכלוסייה. הפרי הוא בית גלעין, והציפורים מפיצות את הגלעינים בטבע לאחר הבשלת הפרי ושינוי צבעו מירוק כהה לשחור כהה. עם הבשלת הפרי בסתיו,

*שימש מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ במחוז ירושלים ובמטה אגף של"ח.

עצי זית קשישים - זיתון רומי. צילום: נעים חביב, מתוך אתר פיקיויקי

צבעו מתכהה כמעט לכדי צבע שחור. ציפת הפרי (לום) עשירה בשמן.

במשל יותם, מתואר שהעצים ביקשו להם מלך ופנו אל עצי פרי שונים, אך כולם סירבו לבקשתם. העצים פנו אל הזית, אל התאנה ואל הגפן - שלושה עצים משבעת המינים - בבקשה שימלכו עליהם. שלושתם סירבו בנימוקים דומים: כולם כבר פועלים ומביאים תועלת לזולת ואין הם יכולים להפסיק את פעולתם ולהתחיל "לנוע על העצים" (שופטים ט, ט ועוד), כלומר: להיות משרתי ציבור הנעים בין שאר העצים ואינם מביאים תועלת אחרת לזולת. לבסוף, פנו העצים אל האטד, והוא הסכים למלוך עליהם, אך דרש מהם לחסות בצילו (הנמוך), אחרת ישרוף את ארזי הלבנון.

השימוש בעץ הזית במשל מבלית את מעמדו המיוחד של הזית בין עצי ארץ ישראל. בבקשם את מלך העצים, טבעי וברור שהפנייה תהיה ראשית אל הזית, אשר לו מעמד בכורה בין העצים ושהוא ראוי למלוכה. אפשר להניח כי הזית קנה לעצמו מעמד נכבד זה בשל היותו מרכיב מרכזי בתרבות החומרית בימי קדם: "אין הבית עומד אלא על שני דברים הללו, הזית והתאנה" (ירושלמי, ביכורים פ"ג ה"ד).

גם בסיפור המבול מוזכר הזית: היונה חזרה לתיבת נוח כשעלי זית בפייה. מדרשים רבים עסקו בהבאת ענף זית דווקא בפי היונה: "אמרה יונה לפני הקדוש ברוך הוא: יהיו מזונותי מרורין כזית ומסורין בידך, ואל יהיו מתוקין כדבש ותלויים ביד בשר ודם" (עירובין יח ע"ב). עלה בדעתי שהסיבה העיקרית להבאת ענף זית קשורה בחוסנו ובעמידתו של הזית שבזכותם שרד את המבול כשיתר העצים והצמחים לא שרדו, אך לא מצאתי לכך סימוכין בשום מקור.

בשמן זית הדליקו את המנורה במקדש ובו מדליקים נרות שבת ובשמן זית נמשחו מלכים. במשנה, בתלמוד ובמדרשים ביטויים ופתגמים העוסקים בעץ הזית ובשמן:

• "נקראו ישראל זית רענן - שהם מאירים לכל) (שמות רבה לו).

• "אשתך כגפן פריה בירכתי ביתך בניך כשתלי זיתים סביב לשלחנך. הנה כי כן יברך גבר ירא ה'" (תהלים קכח, ג-ד).

• "מה הזית הזה: זיתים לאכילה, זיתים לייבוש, זיתים לשמן ושמן דולק יפה מכל השמנים ואין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים" (במדבר רבה ח).

• "אמר רבי יהושע בן לוי: למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך: מה זית אין עליו נושרין לא בימות החמה

ולא בימות הגשמים, ואף ישראל אין להם בטילה עולמית לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. ואמר רבי יוחנן: למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך: מה זית אינו מוציא שמנו אלא ע"י כתיתה, אף ישראל אין חוזרין" (מנחות נג ע"ב).

לזית שימושים רבים בתרבות היהודית ובאגן הים התיכון. יש מאות זני זיתים, המתאימים להר, לשפלה ולמדבר. פרי הזית ושמןו היו מרכיב חשוב בשולחנו של תושב האזור בעת העתיקה וגם בחיי היומיום

במשל יותם, מתואר שהעצים ביקשו להם מלך ופנו אל עצי פרי שונים, אך כולם סירבו לבקשתם. העצים פנו אל הזית, אל התאנה ואל הגפן - שלושה עצים משבעת המינים - בבקשה שימלכו עליהם. שלושתם סירבו בנימוקים דומים: כולם כבר פועלים ומביאים תועלת לזולת ואין הם יכולים להפסיק את פעולתם ולהתחיל "לנוע על העצים" (שופטים ט, ט ועוד), כלומר: להיות משרתי ציבור הנעים בין שאר העצים ואינם מביאים תועלת אחרת לזולת

כשקמה המדינה, נבחרה המנורה לסמל המדינה כשלאצידה שני ענפי זית. ייתכן שמעצבי הסמל, האחים שמיר, הושפעו מקטע בנבואת הנביא זכריה המתאר את המלאך מראה לנביא "מנורת זהב כולה וגלה על ראשה ושבעה נרותיה עליה... ושנים זיתים עליה אחד מימין הגלה ואחד על שמאלה" (זכריה ד, ב-ג).

סמל המדינה בגן הזיכרון בגבעתיים, צילום: ד"ר אבישי טייכר, מתוך: אתר פיקיוויקי

ענף עץ זית, צילום: סהיר דיוואני, מתוך: אתר פיקיוקי

מתכון לזיתים מוחמצים

המתכון מיועד לזיתים שנמסקו בתחילת עונת מסיק הזיתים, שהם בעלי גוון ירוק כהה ועדיין קשים.

מצרכים:

זיתים יפים, מלח (עדיף גס), מעט מיץ לימון, שיני שום לפי הטעם, פלפל חריף, מים פושרים שהורתחו.

דרך ההכנה:

על משטח עץ, בעזרת פטיש שניצלים, דופקים את הזיתים עד פציעתם. את הזיתים "הדפוקים" מכניסים לכלי שאפשר לאטום אותו (אפשר להשתמש בבקבוק של שתייה קלה בעל פתח רחב).

יש ליצור שכבות: זיתים, שיני שום, פלפל חריף, ולהזליף מעל הכול מעט מאוד מיץ לימון.

ממיסים בכוס מים כפית מלח, יוצקים על שכבות הזיתים, ממלאים במים עד פתח הכלי.

סוגרים היטב את הכלי. בשבוע הראשון, פותחים מעט את הבקבוק כדי לשחרר לחצים וגזים.

הזיתים מוכנים לאחר שלושה שבועות.

בתיאבון!

שלו בגלל מגוון של שימושים שאפשר לעשות בעץ ובמוצריו. שם מיוחד ניתן לקטיף הזיתים: מסיק. להדגיש כי מלאכה זו אינה סתם קטיף.

כל זני הזית עוברים תהליכי הבשלה: בראשית עונת המסיק, הזיתים מרים, קשים ובוסריים, והם מתאימים לייצור שמן זית מר ובעל ארומה מיוחדת ולהחמצה (מצורף מתכון). בשלב שני, שבו מתבצע רוב המסיק, הזית מקבל גוון ירוק בהיר עד צהבהב, טעמו ושמו מתעדנים. בשלב האחרון, הזית משחיר, העסיס שבו מקבל גוון בורדו שחרחר, טעמו מתעדן עד כדי אפשרות לאוכלו כמה ימים לאחר המסיק. אנחנו מכירים את הזיתים המצומקים המלוחים הנמכרים בשווקים. רובם מגיעים מארצות אגן הים התיכון. יש להזים את התיאוריה הלא נכונה לפיה יש עצים המניבים זית שחור ויש המניבים זית ירוק. כל העצים עוברים אותו תהליך הבשלה - מירוק לצהבהב עד לשחור כהה.

צילום: חדווה בן סיני

טיולים בהתאמה אישית

ירון קרבצ'יק*

החברה הישראלית היא חברה מגוונת המורכבת מקבוצות רבות השונות באורחות חייהן זו מזו. הדבר בא לידי ביטוי בדת, באוכל ובדעות פוליטיות וגם בדברים קטנים המרכיבים את היומיום שלנו. לישראלים תרבות טיולים מפותחת, ויעידו על כך הפקקים בדרכים לנקודות חן ולשמורות טבע בסופי שבוע ובחגים.

הר תבור ובקעת כסולות, צילום: יקיר דשן מתוך: אלבום התמונות של מורי השל"ח

משום שברוב בתי הספר כמות ימי הטיול קטנה והטיול אינו תוכנית כבקשתך, אנו נדרשים למצוא את שביל הזהב בין תלמידים שביומיום מבלים בעיקר ברביצה לבין אלה שרק מחפשים להוציא אנרגיה - ועדיף מחוץ לבית. להלן יוצגו כמה אפשרויות לגישור על הפער בין הרצוי למצוי ושיקולי הדעת הכרוכים בהן:

1. תוספת יום לטיול - רוצים לאפשר לקבוצה של מיטיבי לכת חוויית טיול אתגרית ומשמעותית יותר מהממוצע? אפשר להוסיף יום לטיול: כל השכבה תחזור הביתה, ורק קבוצה שבחרה בכך תמשיך ליום נוסף ברמת קושי גבוהה יותר. הצמדת יום זה לטיול השנתי מאפשרת חיסכון מסוים בעלויות, אך דורשת התגייסות של צוות מבית הספר ליום טיול נוסף. כמו כן, בית הספר יצטרך לגבות תשלום נוסף מההורים למימון יום זה.

2. מסלולים דיפרנציאליים - אפשר לתת לתלמידים בחירה בטיול (במיוחד בטיולים בני שלושה ימים ומעלה) בין כמה מסלולים ברמות קושי שונות. היתרונות הם שהתלמידים יוכלו לבחור במתאים להם בטיול, וסביר להניח שבעקבות כך תפחת כמות התלונות והקשיים. החסרונות הם שבירה של מסגרת הכיתה, דבר שעלול לפגוע בגיבוש הכיתתי, קושי בשליטה על תלמידים בקבוצה שאינה אורגנית וגם הולוגיסטיקה של חלוקת התלמידים עלולה להיות מורכבת.

גם במסורת נהדרת זאת יש הבדלים עצומים. יש כאלה שטיול בעיניהם הוא הגעה לנקודה, אכילה וחזרה הביתה. אחרים יוצאים לדרכם עם נץ החמה וכובשים מסלולים ארוכים ברגליהם. קבוצה אחרת תעלה יום קודם לרכבי השטח שלה בדרך לאותה נקודה סודית שאיש אינו מכיר חוץ מכל עם ישראל. יש כמובן עוד קבוצות רבות אחרות. אין כמעט דבר שמחבר בין כל הקבוצות הללו חוץ מהרצון לצאת לטבע. וגיחנון. מאיזו סיבה שאינה ברורה לי, גיחנון בטיול חוצה עדות, מגזרים ומעמד סוציו אקונומי.

השוני התרבותי מחלחל, מן הסתם, גם לגישה של תלמידים כלפי טיולים. חלקם יעדיפו לראות את הטבע רק באינסטגרם, אחרים קורעים את השטח בפעילות מש"צים או בחוגי סיירות. בעיני רובם הגדול, טיול שנתי הוא חוויה מהנה, אבל הם מעדיפים שלא תהיה קשה מדי ושההגעה לאתר הלינה תהיה כמה שיותר מוקדם.

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, חבר צוות הפיתוח באגף של"ח

לטיולים נמוך, יש בעיות משמעת ובטיחות רבות, ולא פעם הטיול מוחזר לפני הזמן מסיבות שונות הקשורות בהתנהלותו. במצבי קיצון כאלה, הייתי מציע לאפשר יציאה רק לתלמידים המעוניינים בכך ולהקפיד על ליווי הורי לתלמידים שהתנהגותם מאתגרת. לתלמידים שיישאו בבית הספר, תוצע תוכנית חלופית. הרעיון הוא לאפשר לטיול להיות אירוע מוצלח וליצור הד חיובי סביבו כך שבשכבות אחרות או בשנה הבאה יותר תלמידים יראו כי טוב וירצו לצאת לטיולים. אני מקווה שאט אט תהליך זה ישפר את תרבות הטיולים בבית הספר.

בשולי הדברים, אני מעוניין להתייחס גם לנושא ההנגשה בטיולים. בתי הספר נדרשים למצוא פתרונות ומסלולים מונגשים המתאימים ליכולותיהם של תלמידים בעלי מוגבלויות. תלמידים אלה אמורים להיות מלווים על ידי קבוצה של תלמידים מכיתתם או מהשכבה. לעיתים, מסלולים מונגשים - שמטבע הדברים קצרים וקלים יותר ממסלולי הטיול הרגילים - יכולים לשמש פתרון לכל אותם תלמידים שמתקשים או לא מעוניינים לטייל במסלולים רגילים. אפשר לצרף לתלמידים אלה לטיול במסלולים המונגשים, בהקפדה כמוכן שאין סחף של תלמידי השכבה לעבר הפתרון הקל.

יד לשריון, צילום: יוני כהן, מתוך: אלבום התמונות של מורי השל"ח

כל ההצעות המופיעות כאן דורשות תכנון וחשיבה מראש. אף אחת מהן אינה בגדר "שגר ושכח" או הנחייה שאפשר למסור לחברת הטיולים ובכך לשכוח מהעניין. אך אם בסופו של דבר פתרונות אלו יגרמו לטיול להיות אירוע משמעותי יותר והם יצדיקו את העלות ואת המאמץ המושקעים בהם, זה יהיה שווה את הכול. בהצלחה!

הדרכה בנחל דימונה, צילום: יקיר דשן, מתוך: אלבום התמונות של מורי השל"ח

משום שברוב בתי הספר כמות ימי הטיול קטנה והטיול אינו תוכנית כבקשתך, אנו נדרשים למצוא את שביל הזהב בין תלמידים שביומיום מבלים בעיקר ברביצה לבין אלה שרק מחפשים להוציא אנרגיה - ועדיף מחוץ לבית

3. מסלולים נושאים - פיתוח של הסעיף הקודם, אבל במקום שכל הטיול יהיה משותף ויום אחד או חלקו יתבצעו בחלוקה אחרת, כאן הטיול כולו מתפצל לטיולים על פי נושאים (אלה יכולים להיות תחומי תוכן שונים או רמת קושי שונה ועוד). במהלך הטיול המפוצל, יהיו עוגנים שכל תלמידי השכבה יחוו יחד, כגון לינה באתר משותף, ביקור של כולם באתר מסוים או הליכה של כולם באחד המסלולים. מדובר בפרויקט רחב היקף, שדורש הכנה זמן רב מראש ושיתוף פעולה גדול של השכבה. אלו גם יתרונותיו וגם חסרונותיו.

4. מסלולים מפוצלים - יש מסלולים שיש בהם חלקים מאתגרים שאין חובה לעבור בהם: הליכה בתוך המים בנחל כזיב, עלייה לראש הסכין בסנפיר הקטן, כניסה למערת בצת בנחל בצת. בנקודות אלה במסלול, אפשר (במגבלות כוח האדם והאישור הביטחוני) לתת לחלק מהקבוצה ללכת בתוואי קל יותר או להמתין במקום בעוד שאר הקבוצה הולכת בנתיב שהקושי בו גדול יותר. היתרון הוא בכך שאנחנו נותנים מענה מסוים גם לאלה שמעוניינים באתגר גדול יותר ובכך מגדילים את המשמעות של הטיול ואת ההנאה ממנו בקרב מספר רב יותר של תלמידים. החיסרון הוא שנדרש כוח אדם רב יותר עקב פיצול הקבוצות ושאפשרות זו מוגבלת למרחקים לא גדולים מדי בין שני חלקי הקבוצה.

5. טיול רשות - אני כותב סעיף זה בזהירות ובכאב גדול. יש בתי ספר שתרבות הטיולים בהם בעייתית בלשון המעטה. בבתי ספר אלו, טיול אינו אירוע נעים לא לתלמידים ולא לצוות, אחוז התלמידים היוצאים

שבילי חורף מונגשים

רוני פארן*

החורף כמעט כאן, חופשת חנוכה בפתח וזה הזמן לשים פעמינו דרומה - אל הנגב, אל אילת. הכנו לכם שלוש המלצות למסלולי טיול נגישים המותאמים לעונת החורף. כל שנוותר לכם לעשות הוא לארוז שתייה חמה וקצת נשנושים, לעלעל בכתבה **"להנגיש את ההכנות לטיול משפחתי"** מהעל"ה הקודם - המספקת טיפים להתארגנות לטיול משפחתי על בסיס סיפוריהם האישיים של אנשים המתמודדים עם מגבלה - ולצאת לדרך!

אגם ירוחם צילום: שני שיינוק

הסובב אותו בגוונים שונים. בחודשים פברואר-מרס, נצבע האזור כולו באודם הכלנית - מראה עוצר נשימה הקורא לנו לצאת מהבית אל חיק הטבע להתבשם מהפריחה. המסלול מישורי ופשוט ויש נקודות צל לאורך הדרך.

- אורך המסלול: כ-400 מטר
- משך המסלול: כשעה
- נגישות: נגישות טובה

*חלק מהשבילים עשויים בטון וחלקם עץ.
**יש שולחנות פיקניק נגישים.

פרטים נוספים

- התנועה בין מוקדי העניין שבפארק נעשית ברכב.
- הכניסה לאתרי הרשות מותנת ברישום מראש.
- עלות כניסה לפארק אשכול: ילד - 9 ש"ח, מבוגר - 22 ש"ח
- בפארק יש חניון לילה.

פארק אשכול

במישורי הלס של הנגב המערבי, נובע מעיין שופע שסביבו מדשאות רחבות ידיים ועצים נותני צל. בפארק אפשרויות בילוי רבות ומגוון מוקדי עניין. בין האפשרויות: מסלול קצר ומונגש לאורך נחל הבשור שלאורכו בריכות קטנות.

פארק אשכול יפה במיוחד. בחורף ובאביב הוא מציג לעינינו נוף ירוק כמעט עד האופק ומרבדי פריחה מרהיבים. כל עונה צובעת את הפארק ואת

רכות פרויקטים במרכז נגיש להכיר של עמותת לט"ם.

שנטעה קק"ל במרוצת השנים. באזור המיוער ובאזורי המדשאות יש שולחנות ועמדות מנגל, אפשר לערוך במקום פיקניקים ואף ללון בו לינת שטח (בתיאום מראש). מהמקום אפשר לצאת למסלולים שונים, בהם שניים נגישים:

מסלול קצר - מתחילים את המסלול במזח, הולכים עד לתצפית הציפורים וחוזרים לרכב. אורך המסלול: כקילומטר.

מסלול ארוך - השביל מתחיל סמוך לחניה. אפשר ללכת אל עבר המזח וליהנות שם מתצפית יפה על האגם ועל הפארק. השביל ממשיך אל עבר חורשת האורנים. לאורך הדרך, אפשר לראות צומח עשיר: כמו עצי אשל, דקלים, קנים

ועוד. כמו כן, יש לאורך הדרך נקודות לעצירה ולמנוחה המתאימות גם לאנשים המתניידים בכיסאות גלגלים. השביל סלול לכל אורכו ומקיף את האגם. חלק מחלקי האגם יבשים, אך כאשר יש שיטפונות האגם מתמלא שוב. השביל ממשיך ומגיע אל תצפית הציפורים, שם אפשר לראות עופות מים שונים: ענפות אפורות, אגמיית, ברכיות, טימונים, סיקסקים ועוד. אם ובחרנו להמשיך אל תצפית הציפורים, עלינו לחזור מאה מטר אחורה ומשם השביל ממשיך מערבה. בדרום מערב מתנשא קמר ירוחם. ממשיכים בהליכה לאורך הגדה עד הסכר. הסכר עצמו אינו נגיש, וממנו יש לעשות את הדרך חזרה.

אורך המסלול: כארבעה קילומטרים

טיול נגיש בפארק אשכול צילום: רוני פארן

הרחבה

מקור מי הנביעות שבאזור נחל בשור הוא במי נגר תת קרקעיים המתפרצים החוצה לאורך קטע הנחל. בחורף מי הגשמים חודרים לקרקע ונעצרים בשכבת איטום (אקוויקלוד) המורכבת מקירטון, מחרסיות או מחווארים. מי התהום (האקוויפר) מתרכזים בשכבת חלוקים שהייתה קרקעיתו של נחל קדום שזרם בעבר בעוצמה רבה: הבשור הקדמון. תוואי נחל בשור, אשר חתר את ערוצו בתוואי העתיק של הבשור הקדמון, חשף את מי התהום, דבר שהביא לפריצה של מים החוצה.

בעבר, תפסו הבריטים את מי המעינות והשתמשו בהם לצרכים צבאיים: שתייה והפעלת רכבות במנוע קיטור. כיום מתועלים מי המעיין שבפארק אשכול לאגם קטנטן ולבריכות שכשוך ומשמשים להשקיית הדשא ולטיפוח גינות הגן הלאומי.

אגם ירוחם

פארק אגם ירוחם הוא נווה מדבר ייחודי, ריאה ירוקה ומקווה מים מרהיב בלב השממה המדברית. ראשיתו של הפארק בסכר שהקימה חברת מקורות בשנת 1951 במטרה לאצור את מי השיטפונות המגיעים בתוואי נחל רביבים (וכן שועלים, ירוחם ואבנון) ולייעד אותם להשקיית שדות וללמידה על הקמת סכרים. השקיית השדות לא צלחה, אך אגם ירוחם צמח והתפתח לכדי מערכת אקולוגית מרשימה המקיימת מינים רבים של דגים, של דו חיים, של עופות מים ושל ציפורים נודדות.

הפארק עצמו הוא מקום נהדר לטיולים ולפיקניקים, סביב האגם, מצוי יער אורנים, אשלים ואקליפטוס

אגם ירוחם צילום: שני שיניוק

התחנה לחקר ציפורים, אילת

במרחק קצר מהעיר אילת, תוכלו ליהנות מפארק טבע שבו אגמים, שבילים, מסתורי תצפית וצמחייה עבותה ולצפות בציפורים הרבות שמגיעות לביקור.

כחצי מיליארד ציפורים נודדות עוברות בשמי הארץ פעמיים בכל שנה. רבות מהן עושות את המעבר מעל הרי אילת, במעין צוואר בקבוק בציר הנדידה שלהן. פארק הצפרות באילת הוא תחנה חשובה לציפורים הנודדות, ולכן בתקופת הסתיו והאביב נוכל ליהנות משפע רב של ציפורים הממלאות את הארץ ואת השמיים. בפארק כמה נקודות לתצפית אל בריכות מים. השביל סלול ונגיש ולאורכו נקודות תצפית שונות לצפייה בבריכות ובציפורים. מומלץ להביא מגדיר ציפורים.

אורך המסלול: כקילומטר

משך המסלול: תלוי כמה זמן תתצפתו על הציפורים :)
הכניסה חופשית, אך מחייבת תיאום מראש.

פארק אשכול יפה במיוחד. בחורף ובאביב הוא מציג לעינינו נוף ירוק כמעט עד האופק ומרבדי פריחה מרהיבים. כל עונה צובעת את הפארק ואת הסובב אותו בגוונים שונים. בחודשים פברואר-מרס, נצבע האזור כולו באודם הכלנית - מראה עוצר נשימה הקורא לנו לצאת מהבית אל חיק הטבע להתבשם מהפריחה. המסלול מישורי ופשוט ויש נקודות צל לאורך הדרך

פארק הצפרות באילת צילום: דר' אבישי טייכר, מתוך אתר פיקיוקי

"את הגשם תן רק בעיתו" ואנו נחגוג איתו כל רגע!

מנשה סמירה* ד"ר שרה'לה אורן**

"יפתח ה' לך את אוצרו הטוב
את השמים לתת מטר ארצה בעתו"
(דברים כח, יב)

הגשמים הברוכים שחיכינו להם
חודשים ארוכים הגיעו בעיתם, ושפע
שינויים ומראות מיוחדים ניכרים
בנופי ארץ ישראל. אהוד מנור תיאר
זאת בצורה מדויקת בשירו "חוטים
של גשם":
הסתכל, הנה חוטים של גשם
מישהו רוצה לתפר
בגד חג לכל העמק,
לגבעות, להרים ולמישור.

יום גשום בנאות קדומים, צילום: צוות נאות קדומים

והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מהרה מעל הארץ
הטובה אשר ה' נתן לכם" (דברים יא, יג-טז).

בין נקרא את המילים מתוך אמונה, או בין בעניין של
מורשת, הם מבהירות את חשיבות הגשם כגורם קיומי
וכן כגורם לתכסית ירוקה של הארץ המעוררת בנו
פליאה.

מטיילים בגשם, צילום: צוות נאות קדומים

בעת זו, רוותה כבר הארץ מים, וזה הזמן לצאת החוצה
ולחזות בשפע התופעות שמי הגשמים עוררו. זה הזמן
לתכנן טיול לכל גיל, טיול שיש בו אתגר, חוויות וגם בוץ
ורטיבות. באירופה זה עניין שגרתי ומקובל: מצטיידים
במעיל גשם, במטרייה ובמגפיים ויוצאים לטיול. גשם
אינו סיבה לבטל טיול, להפך! במאמר שכותרתו
"המקום שבו גדלים הילדים המאושרים בעולם",
שכתבה נטע אחיטוב ושהתפרסם במוסף השבת של
"הארץ" (27.10.2021), הדגישה הכותבת את העובדה
כי על פי מחקרים של "יוניסף", קרן האו"ם לילדים,
הילדים ההולנדים נחשבים למאושרים בעולם, ובמקום

רבים מאיתנו ממהרים למצוא מחסה מפני הגשם!
ובעצם, מפני מה? ארץ ישראל שלנו היא "ארץ
הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים" (דברים
יא, יא).

לדלת כל בית יהודי צמודה מזוזה ובה קלף
שכתובות בו שתי פרשיות מן התורה המשקפות
אמנה בין הקדוש ברוך הוא לעם ישראל והדדיות
בין השניים. במילות הפרשיות ניתן מקום של
כבוד למים כמקור חיים: "והיה אם שמוע תשמעו
אל מצותי ... ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה
ומלקוש; ואספת דגנך ותירשך ויצהרך... ואכלת
ושבעת. השמרו לכם פן יפתה לבבכם... ועבדתם
אלהים אחרים... ועצר את השמים ולא יהיה מטר

*מנכ"ל נאות קדומים
**מדריכה בכירה בנאות קדומים.

אצלנו בנאות קדומים שבחבל מודיעין, נערכים לקדם את פני המטיילים תחת עננים ובין טיפות וממטרים ומצדיעים לגנרל חורף הטוב והמיטיב. אנו מצפים לקבוצות, למשפחות, לתלמידים ולמסיירים שיבואו ליהנות מהצבעים שבטבע ומהשתנות שלו וכן מסיפורים ממקורות ישראל ומימינו אנו. בואו להתנסות בחוויה מרחיבת נפש ודעת. אנו בטוחים ששמורות טבע רבות ישמחו כמונו לארח את עם ישראל בעונת הממטרים.

ונסיים בפנייה נרגשת ואישית לחזאיות ולחזאים באמצעי התקשורת, לעורכי חדשות ותוכניות: תחזית רצופה ממטרים היא חיובית, מבורכת ומעניקה חיים וחוויה נפלאה בטבע. בבקשה, אל תרתיעו ואל תרפו את ידיהם ואת רגליהם של המטיילים, של הצופים ושל המאזינים. אל תאמרו: "מזג האוויר ישתפר כי ייפסקו הגשמים!" נהפוך הוא.

אומנם יש לנקוט אמצעי זהירות בחורף, אך במקביל יש לעודד יציאה לטבע ולהודות על הברכה שניתנת לנו משמיים. מנהלי מוסדות חינוך - בעיר, בכפר ובכל מקום - מקבלי החלטות בירושלים וציבור יקר, הבה נקבל יחד השראה ממילותיו של אהוד מנור:

עוד מַעַט יֵרֵד פֶּה גֶשֶׁם,
בוא וְנִשְׂאֵר בְּחוּץ
נִתְחַדֵּשׁ כְּמוֹ הַדָּשָׂא
בְּעוֹלָם יִפֶּה, רְחוּץ.
(מתוך: "חוטים של גשם")

ענף בגשם צילום: צוות נאות קדומים

קרוב אליהם גם ילדי דנמרק, נורווגיה ושוויץ - ארצות הידועות כגשומות ימים רבים בשנה. אחת הנקודות המודגשות במאמר היא העובדה כי ילדים אלה מרבים לשהות בחוץ. במאמר מפורט עד כמה שהות זו חשובה להתפתחות המוטורית ולבריאות הפיזית והנפשית של הילדים. ילדים הולנדיים יוצאים לשחק בחוץ בכל מזג אוויר. הכותבת הדגישה כי ההולנדים מאמינים שילדים צריכים לצאת להתרוצץ בחוץ בכל יום.

אם כן, באזור שלנו - שבו לגשמים תפקיד מרכזי בקיום האנושי, במימוש אורחות החיים ובתרבות חיי היומיום - עלינו לחבב ברכת שמיים זו על הדורות הצעירים ולמצוא בה גם את הטוב ואת המרתק.

תופעת טבע מופלאה זו של ירידת ממטרים בצורות שונות ובעוצמות מתחלפות מתרגשת עלינו מדי שנה בשנה ומרוכזת בעשרים-שלושים ימים.

כלנית בגשם צילום: עדן חלפה

ראוי כי מחנכים והורים ואלו הרגישים לאושר הילדים וכן חסידי ארץ ישראל ואוהבי טבע, משפיענים ועוד יפעלו להעצמת החוויות הקשורות בגשם. עליהם לעודד את הילדים לצאת לטיולי חורף במסלולים מותאמים, לצאת לשדה ולשטח, לנשום את האוויר ולהריח את אימא אדמה לאחר הגשם! יש בכך יש הגשמה של אהבת המולדת.

הממלכה הקסומה עולמות נסתרים ומסע ציד צמחוני

אייל ניומן*

מיומנויות השדה

ברוכים הבאים לממלכת הפטריות! ממלכה בה רב הנסתר על הגלוי. קשה להתעלם מהן כאשר רואים אותן, אך בפועל רבים חוששים מהן ומתרחקים! אלו היודעים את הדרכים המובילות אליה זוכים להנות מאווירה קסומה ממראות מרננים ואפשרות להכנת מטעמים נהדרים ומיוחדים!

קשקשנית פחומה צילום: אייל ניומן

או לפני שנמשיך לדבר על ציד וליקוט כדאי לדעת כמה נתונים על פטריות:

פטריות שייכות לממלכה של אורגניזמים הקרובים לשמרים ועובשים חד-תאיים, כידוע הפטריות אינן צמחים ואינן בעלי חיים, אלא ממלכה טקסונומית בפני עצמה הנבדלת מאחרות בתכונות ניכרות רבות. הפטריות בשונה מצמחים אינן מבצעות פוטוסינתזה, ולכן נחשבות הטרוטרופיות (כלומר צורכות תרכובות אורגניות מהסביבה). את מזונן הן סופגות דרך שטח גופן. עד היום התגלו כ-100,000 מיני פטריות, בסביבות מחיה רבות ואף בסביבות חיים הנחשבות קיצוניות. עולם עשיר ומיוחד זה הוא עצום ומסקרן, לפטריות יש תפקיד חשוב מאוד בטבע מכיוון שהן מסוגלות לפרק כמעט כל חומר אורגני ולהחזירו כ"אבני בניין" לטבע. בשונה ממה שמקובל לחשוב עיקר הפטרייה היא בעצם "תפטיר" שברוב המקרים הוא תת קרקעי ונראה כמו עובש או צמר גפן העשוי מהמון חוטים וקורים דקיקים הפרושים כמו רשת בקרקע. מחוטים אלו מתפתח גוף הרבייה, שהוא למעשה הפטרייה שאותה אנחנו מלקטים.

עולם הפטריות מרתק ומזכיר את אירופה של פעם, בתקופה בה היו נוהגים לצאת לצוד וללקט מזון מהיערות. מהשלה היו רוקחים תבשילים מיוחדים. למעשה, מיומנות ליקוט הפטריות מכונה גם "הציד השלישי". מדוע ליקוט פטריות נקרא גם ציד? מכיוון שמדובר במשימת חיפוש מאתגרת שכל פעם נמצאת במקום אחר, ויש לחפשה בתקופה מסוימת ולא תמיד באותו המקום, מדובר בציד. להבדיל מציד בע"ח ציד הפטריות לא פוגע בחי והצומח (פטריות לא נחשבות צמחים!) אך עדיין האתגר של הצייד הוא אמתי ומתגמל. עד היום זכורה לי חווית חיפוש אורנית עם אבא שלי בחורשת יער קולה כדי להכין מהן שניצל פטריות טעים.

* מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מדריך הישרדות ושדאות בצה"ל ובמשרד החינוך

לכן בנושא זה להקפיד כמובן על כללים של בטיחות יחד עם התנהגות מוסרית כלפי הסביבה:

- לעולם לא מלקטים פטריות שאנו לא מכירים או מזהים בוודאות, כאימרה הצה"לית "יש ספק... אין ספק!"
 - לא מלקטים את כל הפטריות, גם לא את הצעירות ולא את הזקנות שמין הסתם תהיינה יבשות מדי, או מתולעות (כן יש לא פעם זחלים בעיקר בפטריות בוגרות מדי).
 - עדיף לחתוך עם סכין את הפטרייה ברגלה ולא בתלישה כדי לא לחשוף את התפטיר (רשת קורים תת קרקעית) מה שיכול להוביל לחיסול הפטרייה. מומלץ ללקט עם סלסלה מקש, שמאפשרת לפטרייה להפיץ את הנבגים במהלך "הציד".
 - חומרי ריסוס ודישון מכל סוג כל שהוא נספגים בקלות בפטריות לכן יש לתת את הדעת היכן מלקטים, בעיקר באזורים חקלאיים.
- לאילו מכם המעוניינים לצאת לפטריות, להלן רשימה קצרה של 4 פטריות יחסית קלות לזיהוי וגם אין מינים רעילים הדומים להם באופן ניכר:

אורנייה מצויה - פטרייה נפוצה בכל חורשות אורנים בארץ. מאופיינת בהעדר דפים מתחת לכובע הפטרייה, במקומם יש מעין ספוג צהבהב (חשוב לשים לב לצבע הצהוב כי יש פטריות עם ספוג בצבעים אחרים). מתאימה בעיקר לטיגון עם שמן זית ועשבי תיבול עדיף לאחר קילוף השכבה הדקה של הכובע. אפשר לקלף גם את הספוג מתחת (לא חובה). בדרום אפשר למצוא אורניות ביער המלאכים, על כביש קרית גת- בית גוברין.

אורנייה צילום: Eric Steinert

פטריות דיואית וחובזות צילום: אייל ניומן

ישראל, ארץ "זבת חלב ודבש" ויש בה מגוון גדול של מיני צומח וחי ביחס לשטחה. המגוון קיים גם בעולם הפטריות. קיימים מעל ל-500 מינים שונים, וכל שנה מתגלים מינים חדשים של פטריות בארצנו. עם זאת, ישראל בגלל אופייה היבשני יחסית לאירופה, היא ארץ בה לא ניתן ללקט פטריות לאורך השנה כולה. בשונה מאירופה, אצלנו יש תקופה קצרה של משקעים ואף אזורי יער מוגבלים. עם זאת, בשנים האחרונות ליקוט פטריות הבר הפך רווח. אחת הסיבות לכך היא העלייה מברה"מ. עולים חדשים שהביאו עמם את תרבות הליקוט, בנוסף, התושבים הערבים והבדואים הנוהגים ללקט פטריות בר בחורשים וכהמין במדבר כמסורת רבת שנים. על אלו נוספו המלקטים החדשים, שגילו את ההנאה הרבה הגלומה בציד פטריות.

עכשיו לקטע "המלחיץ"... כמו בהרבה דברים כיפיים בחיים, גם בליקוט פטריות יש לנקוט משנה זהירות: לחדרי המיון ברחבי הארץ מגיעים בכל שנה עשרות אנשים שנפגעו מאכילת פטריות רעילות. לחלקם מסתכמת החוויה בקלקול קיבה ובחילות, אך היו גם מקרים של אנשים שמצאו את מותם לאחר אכילת פטריות רעילות. בישראל, מתוך מאות מיני פטריות ישנן מספר מינים של פטריות רעל קטלניות בעיקר ממשפחת האמניות (אך לא רק) כגון: אמנית המוות, אמנית פרוקסימה ואמנית אביבית. פטריות אלו נראות יפות והדורות ולחלקן צבע לבן מבהיק ומפתה, אך הן קטלניות עד מוות!!!

נטופה עריבה - אחת הפטריות הטעימות והשוות שיש. גדלה בחורשות אורניים צבעה כתום ובחתך הוא מקבל גוון ירוק. אם היא לא מקבלת גוון ירוק זאת אחותה הלא טעימה נטופה דורית שגם היא כתומה. הפטרייה מתאימה במיוחד לטיגון כמו שניצל עם ביצה ופירורי לחם.

נטופה עריבה צילום: אייל ניומן

אחלמית ערומה - פטרייה נפוצה זו צומחת בעיקר בחורשות אקליפטוסים אורניים ובשדרות ברושים. צבע הפטרייה הוא די ייחודי לה צבעה סגול ומכאן שמה אחלמית כצבע אבן האחלמה. את הפטרייה יש לחלוט במים רותחים כרבע שעה ולשפוך את המים לאחר מכן היא ראויה לבישול טיגון ומרק. הפטרייה כאמור נפוצה למדי בחורף ויחסית קלה לזיהוי.

אחלמית ערומה צילום: Dan Molter

עם בוא הגשמים, צאו ללקט! אך אל תשכחו לשמור על כל הכליים שציינו: ללקט פטרייה שאנו מזהים, *לא ללקט את כל הפטריות הנמצאות בתא השטח בו אתם

מלקטים, עדיף לחתוך עם סכין את הפטרייה ברגלה ולא בתלישה, לתת את הדעת בנוגע למקום הליקוט. ציד נעים!

גושית צהובה צילום: אייל ניומן

עכשיו לקטע "המלחיץ"... כמו בהרבה דברים כיפיים בחיים, גם בליקוט פטריות יש לנקוט משנה זהירות: לחדרי המיון ברחבי הארץ מגיעים בכל שנה עשרות אנשים שנפגעו מאכילת פטריות רעילות. לחלקם מסתכמת החוויה בקלקול קיבה ובחילות, אך היו גם מקרים של אנשים שמצאו את מותם לאחר אכילת פטריות רעילות... לעולם לא מלקטים פטרייה שאנו לא מכירים או מזהים בוודאות, כאימרה הצה"לית "יש ספק... אין ספק!"

אוזנית יהודה צילום: אייל ניומן

אוזנית יהודה פטרייה שגדלה לרוב על גבי ענפי עצים כרותים, מתים או חיים. הפטרייה גדלה בישראל בחודשים דצמבר עד אפריל. צורת גוף הרבייה של הפטרייה היא כצורת אוזן של אדם. גודלו 2-10 ס"מ, וצבעו חום אדמדם עד גוון ארגמני. פטרייה אכילה מיוחדת ומרקמה סחוסני גלטיני מתאים למרקים בהם יש אצות או ליבוש וטחינה כתבלין.

”כשהנשמה מאירה - גם שמיים עוטי ערפל מפיקים אור נעים”

כיצד, למרות השעה המוקדמת, מראה בוקר ערפילי
קסום בעת מסע בהרי ירושלים הביא אותי לתובנות
על יתרונות החשיבה האופטימית

זאביק זמין*

בוזווית אחרת

לענן. לרגע עברו במוחי מילותיה של רחל המשוררת:
”ואולי לא היו הדברים מעולם... היית, או חלמתי
חלום?”

איך בעצם נוצר ערפל?

האוויר על פני כדור הארץ מכיל תמיד אדי מים
(באחוזים משתנים). כושר העמידה של אדי המים
באוויר תלוי בכמה גורמים, בין השאר בטמפרטורה.
הכלל הוא שאוויר קר יכול להכיל פחות אדי מים
מאוויר חם (כושר הנשיאה שלו נמוך יותר).

הערפל הוא תוצאה של התעבות אדי מים סביב
”גרעיני התעבות”, המתרחשת בשכבת אוויר לחה
אשר התקררה במהירות ולכן כושר הנשיאה שלה
את אדי המים הוא קטן (כלומר הלחות היחסית מעל
100 אחוז).

כתוצאה מההתעבות, נוצרות טיפות מים זעירות, והן
שוברות את קרני האור העוברות דרכן באופן שווה לכל

היה זה בבוקרו השני של מסע ”על
חומותייך”. תחילת חורף, יער ירושלים.
השמש טרם הפציעה, והשעון צלצל והקיץ
אותי משנתי. כעבור רגעים מספר, יצאתי
מהשק”ש החמים היישר אל צינת הבוקר
הקפוא, ובעוד אני מתחיל להתארגן לקראת
מה שבאותם רגעים נראה כמשימה בלתי
אפשרית (השכמה של שכבה י') - נגלה
לעיניי מחזה מרהיב:

כל העמק שמתחתיי, או נכון יותר לומר: לפניי,
מכוסה שכבת עננים הנראית כאגם מסתורי אשר
ממנו מבצבצים כאיים בתי שכונת עין כרם הציורית
ובית חולים הדסה. למרות השעה המוקדמת, זכרתי
לשלוף את המצלמה ולתעד רגע מופלא זה.

לאחר רגעים מספר של בהייה בתופעה כמהופנט,
חזרתי למשימתי המקורית והתחלתי בהשכמה.
שעה קלה לאחר מכן, לאחר שזרחה השמש, שבתי
לנקודת התצפית. להפתעתי, כמעט לא נותר זכר

*מורה ומנחה לשל”ח וידיעת הארץ בחמ”ד, מחוז מרכז.
’מתוך אתר האינטרנט של מכון ויצמן למדע.

»

אגב צילום, לא יכולתי שלא לחשוב על הניגוד בין תפיסת המציאות של תושבי עין כרם, שהתעוררו מבחינתם לבוקר ערפילי מדכא ולראות אפסית, לבין תפיסת המציאות שלי, של בוקר מלא השראה ושל מחזה מרהיב ומעורר השתאות. וכל זאת כאשר אנחנו נמצאים במרחק קצר כל כך זה מזה

«

תחשוב טוב - יהיה טוב (אודי דויד)

כמו במכחול את העולם אתה צובע וקול פנימי לך קורא אתה יודע הכול תלוי בך, מצב הרוח מסביבך המציאות היא כמו המציאות בדמיוןך

תחשוב טוב - יהיה טוב!

תאמין בעצמך

תחשוב טוב - יהיה טוב!

אלוקים אוהב אותך

היום אתה רואה במשקפיים רק אפור מחר אפשר לראות דרכם שוב את האור הכול תלוי בקול שלך אומר בפנים תחשוב טוב יהיה טוב! תאמין!

תחשוב טוב - יהיה טוב...

יש לך מלאך שאומר לך גדל
יש מלאך אחר שאומר לך חדל
תקשיב רק לאמת שזועקת מהלב
תדע שאלוקים אותך אוהב

תחשוב טוב - יהיה טוב...

הכיוונים ובכך חוסמות או מגבילות את קו הראייה שלנו. זאת הסיבה לכך שערפל נפוץ יותר בבוקר, כשמוקד האדמה עדיין קר, אך האוויר כבר התחמם מעט ולכן הוא מכיל יותר אדי מים. בנקודת המגע שבין האוויר לקרקע הקרה, האוויר מתקרר, וכושר הנשיאה שלו את אדי המים יורד. כך נוצר ערפל.

מזווית אחרת

אגב צילום, לא יכולתי שלא לחשוב על הניגוד בין תפיסת המציאות של תושבי עין כרם, שהתעוררו מבחינתם לבוקר ערפילי מדכא ולראות אפסית, לבין תפיסת המציאות שלי, של בוקר מלא השראה ושל מחזה מרהיב ומעורר השתאות. וכל זאת כאשר אנחנו נמצאים במרחק קצר כל כך זה מזה.

באותם רגעים, החלה להתנגן בראשי מנגינה שקטה ומוכרת למילותיו המפורסמות של הרב אברהם יצחק הכהן קוק: "כשהנשמה מאירה - גם שמיים עוטי ערפל מפיקים אור נעים". מילים שהן בעצם אחד הפתגמים שהרב חיבר לכל אחד מחודשי השנה (האוסף נקרא בשם "מגד ירחים").

סיון רהב מאיר כתבה כי משפט זה של הרב קוק מתאים מאוד לחודש חשוון, החודש הראשון של החורף, חודש שמגיע אחרי תשרי ושאינו בו שום חגים. זו תקופה שבה השמיים אפורים יותר, והגשם מתחיל, ויש ערפל. כל זה עלול לעורר קצת דכדוך לקראת שגרה ארוכה ואפורה. אבל אם בתוכנו הנשמה מאירה, כתב הרב קוק, זה ישפיע גם על הערפל שבחוץ.

אפשר ללמוד מכך שאנחנו לא צריכים להסתכל החוצה כדי להחליט איך אנחנו מרגישים. צריכה להיות בנו שמחה פנימית משלנו. אם נסתכל במבט אופטימי על המציאות - היא תאיר עלינו בחזרה.²

מסתבר שראייה אופטימית יכולה לעצב מציאות. גם כאשר "שמיים עוטי ערפל" ועננים מסתירים את אור השמש, אם הנשמה מאירה בפנים, אפילו שמיים קודרים ייראו לנו "מאירים באור נעים".

דומה שמילותיו של השיר "תחשוב טוב - יהיה טוב", ששכתב והלחין המוזיקאי והזמר אודי דויד, מיטיבות לתאר את היתרונות שבחשיבה חיובית:

²החלק היומי - סיון רהב מאיר, פורסם בתאריך: 25.10.2022.

פנצ'ר, קפה שחור וקולה זירו בשקיעה

איתי פלינט*

בזווית אחרת

לחופה או לברית. שלט "להזכירך 90" מלמד שפעם היה אפשר להגיע למהירות 90 קמ"ש. המשכתי לאיטי, נע מכוח הצפירות מאחוריי. זה רעיון לאחלה סטרטאפ: ליצר אנרגיה מצפירות של מכוניות בארץ.

כמו בכל כביש בארץ, ההכנות לחורף כוללות קרצוף הכביש. אני ממשיך בדרכי עד שאני קולט שרעש הכביש המקורצף ממשיך, ואני כבר מזמן בכביש סלול שעולה ממנו ריח זפת טרי. לא הבנתי למה כולם צופרים לי עד שקיבלתי הארה שמיימית או בעיטה עכוזית שהבהירה לי באותיות קידוש לבנה: "עצור! תקר בגלגלך". עצרתי בשול, תוהה לעצמי לאן עוד היום הזה יתדרדר, יצאתי והכנתי את עצמי להחלפת

"איתי, תכתוב בבקשה משהו, סיפור ישראלי, מפגש תרבויות - נו, אתה יודע..."

חשבתי שזה יהיה חד פעמי, חשבתי לתומי שאכתוב ואשתחרר מהעניין לשנה הקרובה, חשבתי - וטעיתי. ובכל זאת יצאתי לדרך, הייתי חייב להגיע לחתונה ואמרתי שאתפנה בהמשך לכתוב משהו קצר לצאת ידי חובה.

אני יורד במחלף הלכה, איילון דרום פקוק. אט אט אני מתקרב לחוף ומשם דרומה לכיוון אשקלון. התנועה מתקדמת בעצלתיים, ואני תוהה אם אגיע

*מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ במחוז ירושלים.

גלגל, ומהר מאוד קלטתי: הרזרבי ללא אוויר.

אתם תוהים לאן עוד היום היה יכול להתדרדר? בנקודה שבה עצרתי, לא הייתה קליטה. הפעלתי וינקרים, צעדתי קילומטר לבוש באפוד זוהר והשגתי רגע קצרצר של קליטה שאפשר לי להתקשר ולשדר אותות מצוקה ואט אט חזרתי לרכב.

לא חלפה דקה מאז הגעתי לרכב, וג'יפ מבריק אבל מפודר בחול ובאבק עצר לידי. בחור שאל אותי במבטא ערבי כבד ובעברית רצוצה: "אחי, מה קורה?" לא הספיק לסיים את שאלתו, ומכונית חבוטה עצרה ליד הג'יפ ובחור חרדי שאל במה אפשר לעזור. תראו, קצת הייתי בשוק ורציתי להגיב, אבל לא הספקתי כי עיסא ומוישי כבר לבשו אפוד זוהר. זה מרים ג'ק וזה פותח ברגים, זה מוציא מדחס וזה מוציא גלגל, ולא עברו חמש דקות עד שהרכב חזר לתפקוד מלא.

הייתי בהלם. רציתי להצטלם איתם, אבל הם התביישו וביקשו רק להעביר את זה הלאה. שמעתי סיפורים רבים על מתנדבי ידידים, שמעתי על הפיות הטובות ועל המלאכים, שמעתי וביקשתי מהם בכל זאת דבר אחד: לכתוב עליהם, לכתוב את הסיפור שלהם, את הסיפור של כולנו. הפעם הייתה הסכמה, רק בקשה שיהיה כללי ולא אישי יותר מדי, והבטחתי להם שאכן כך יהיה.

אז... מה היה עם החתונה? רגע, קודם המשכתי לחוף הים. מדהים לראות את החופים בישראל. ככל שאתה נוסע דרומה, אתה רואה יותר ויותר חבר'ה בבגדים לצד מוסלמים בלבוש מלא וחרדים בלבוש צנוע. ישבתי על החוף וחשבתי על עיסא שסיפר לי על שבעה אחים ואחיות, שלושה עובדים באשקלון במפעלים וארבעה לומדים ולומדות באקדמיה. הגאווה שלו היא באחות אחת שהיא מורה ובשנייה שעוד מעט תסיים לימודי רפואה. השיחה המשיכה לקושי בחיים במדינה. מוישי סיפר שהוא אבא לשלושה ילדים קטנים ומתפרנס מחנות מכולת אחרי שעשה שירות צבאי כמורה חייל בדרום. היינו ממשיכים לדבר עוד שעות, עיסא שתה קפה שחור חזק ומוישי הסתפק בזירו, אבל בכל זאת הייתה לי חופה שהייתי צריך להגיע אליה. נפרדנו בשאלה אם ניפגש אי פעם, ובשאלה גדולה עוד יותר: אם יש סיכוי שסיפורנו האישי יהיה לסיפור של כולנו.

השמש שקעה אט אט בים, סערה התחוללה בשמיים ומאבק עיקש בין עננים לשמש, בין אור ברקים לאור קרניים אחרונות, מאבק בין ענקים, מאבק שהחזיר אותי לשאלה גדולה זו. כנראה הייתי ממשיך לשבת

לא חלפה דקה מאז הגעתי לרכב, וג'יפ מבריק אבל מפודר בחול ובאבק עצר לידי. בחור שאל אותי במבטא ערבי כבד ובעברית רצוצה: "אחי, מה קורה?" לא הספיק לסיים את שאלתו, ומכונית חבוטה עצרה ליד הג'יפ ובחור חרדי שאל במה אפשר לעזור. תראו, קצת הייתי בשוק ורציתי להגיב, אבל לא הספקתי כי עיסא ומוישי כבר לבשו אפוד זוהר. זה מרים ג'ק וזה פותח ברגים, זה מוציא מדחס וזה מוציא גלגל, ולא עברו חמש דקות עד שהרכב חזר לתפקוד מלא

שם עד היום, אבל הגשם הרטיב את דפי המחברת. רגע לפני שקמתי חזרה לאוטו ולנסיעה לחתונה, בצבצה קרן אור בקריצה מבין העננים והאירה סירה שעברה תחתיה, את סירת החיים של כולנו, אז אולי...

המשכתי לחתונה כשבתוכי עוד מתפתלת שאלת הקיום. הגעתי לחתונה, אל שמחה של אהבה פורחת, אל ריקודים, אל חתן וכלה, אל חברות וחברים מאז, מכאן, משם ומפה, אל משפחה. כולנו התערבבנו בריקוד מטורף, ופתאום: הפסקת חשמל והלם לשנייה, ומייד חוזרים לריקוד מטורף, וגם אלו שלא רקדו עד לרגע זה מצטרפות ומצטרפים. ואני נודד משם, חוזר אל החוף שלי, חוזר לעיסא ולמוישי, חוזר ושואל את עצמי אם אנחנו צריכים חושך כדי להגיע לאור ולמה אנחנו לא מסתפקים בקפה שחור חזק או בקולה זירו, למה צריך פנצ'ר.

חורף, הימים מתקצרים והחושך גדל. פעם היו חוגגים את חג האור, היום את חנוכה. מהים יוצא ועולה א"ד גורדון וזקנו ההדור מתבדר ברוח ובפיו שגורה תפילה: "לא יהיה ניצחון של האור על החושך כל עוד לא נעמוד על האמת הפשוטה, שבמקום להילחם בחושך, עלינו להגביר את האור." תוסיפו אור, תוסיפו פנצ'רים והפסקות חשמל, ואל תשכחו את קרן האור שבחוף.

מתודה בשדה

אורית שניט*

אוסף פצילות חורף
כארח הפתוח

גשם ראשון / מירה מאיר

גשם ראשון, הוא מרטיב את נמנום יום הקיץ
גשם ראשון, הוא מרביץ את אבק הדרכים
גשם ראשון, המרפסת כולה רחוצה היא
גשם ראשון, וריחות זיכרונות של חמסין

עוד עונה מסתיימת ואחרת מתחילה, זרעים שנחו בנחת באדמה מתחילים לצוץ וליצור מרבדים ירוקים עדינים על פני האדמה. מאגרי מים מתחילים להתמלא. האוויר נהיה נקי, וקו האופק נראה פתאום ברור.

ננצל גם הפעם את מזג האוויר הנוח ונצא החוצה לנווט בשבילים מוכרים. נתבונן בפרטים הקטנים, נזהה אותם וניצור מהם דברים חדשים. בתרמיל על השכם ובכובע על הראש, נצא שוב למרחב הפתוח לבדוק מה השתנה, מה חדש ומה מפתיע.

* מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מובילה את צוות הפיתוח במטה אגף של"ח וידיעת הארץ.

אלופי הזיהוי של עצמים בטבע

אטרה

להכיר עצמים המצויים בטבע בתקופה שאנו נמצאים בה

גיל חומד

כיתות ו-י

מקום פעילות

מרחב פתוח

זרן הפעילות

- המדריך מחלק את הקבוצה לחוליות, מגדיר שטח להסתובבות ומבקש מכל חוליה לאתר ולהביא למליאה שלושה עצמים שמושכים את עיניהם בלי להראות לשאר חברי הקבוצה.
- התכנסות המליאה ושיבת הקבוצה במעגל - דרגת קושי קלה: כל חוליה מציגה את העצמים שמצאה בפני כלל הקבוצה ומעבירה אותם

- למדריך. דרגת קושי קשה יותר: החוליה מעבירה את העצמים למדריך בלי ששאר חברי הקבוצה ידעו מהם.
- המדריך מעביר את החפצים בסבב בין חברי הקבוצה מאחורי הגב, החניכים לא מורשים להתבונן בחפצים אלא רק למששם. החניכים צריכים לזהות את העצמים ולזכור כמה שיותר מהם.
 - כל חוליה רושמת כמה שיותר עצמים שהיא זוכרת ב פתק .
 - החוליה שזכרה ושכתבה הכי הרבה עצמים זוכה.
 - המדריך עורך דיון בעקבות העצמים שנמצאו על אודות מקום הפעילות והעונה שבה היא מתקיימת וכד'.

צרים

כלי כתיבה ופתק לכל קבוצה

הערה: הדיון על אודות העצמים יכול להתקיים לפני סבב באפשרות הקלה או בסוף הסבב אם בחר באפשרות הקשה יותר.

מסובבים סביבונים מהטבע ובטבע

אטרה

ליצור סביבונים מחומרים המצויים בטבע

גיל חומד

כיתות ב-י

מקום פעילות

שטח פתוח, קרוב או רחוק

זרן הפעילות

- המדריך מחלק את הקבוצה לחוליות ומגדיר לקבוצה מרחב שבו יוכלו להסתובב ואת גבולותיו.
- כל חוליה צריכה להסתובב במרחב וליצור סביבון אחד מחומרים המצויים בשטח.
- הצגת הסביבונים במליאה - כל קבוצה מציגה

- את הסביבון שיצרה ומסבירה ממה יצרה אותו ומה היא יודעת על החומרים ועל החלקים שבהם השתמשה (המורה יכול להרחיב על חלק או על מוצר כזה או אחר).
- תחרות סביבונים - כל קבוצה שולחת נציג אחד, ומקיימים תחרות סביבונים בין כלל הסביבונים ש יצרו החוליות. חוליה מנצחת היא זו שהסביבון שלה נותר אחרון להסתובב (אפשר לקיים כמה סבבים).

צרים

לשיקול המורה, אפשר להביא חומרים שונים שבעזרתם החניכים יוכלו לחבר בין החומרים שמצאו בטבע, כמו אזיקונים, דבק סלוטייפ, חוטי רקמה וכיו"ב.

הערה: אפשר להעניק נקודות נוספות לסביבון המקורי ביותר, לסביבון שלא השתמשו באמצעים מחוץ לטבע לח יבור בין מרכיביו וכד'.

מסובבים סביבונים מהטבע ובטבע

ממה אפשר להכין סביבונים? נצא החוצה אל המרחב הפתוח, נאסוף מיני מינים של חלקי צמחים שונים ועצמים מן הדומם וניצור סביבונים. לא נתעצל ונבדוק אם הם מסוגלים להסתובב בתחרות ענק של כלל החוליות.

אלופי הזיהוי של עצמים בטבע

יש בטבע כל כך הרבה עצמים טבעיים, וגם לא טבעיים. האם אתם יכולים להלך בו, להתבונן היטב ולאסוף פריטים ייחודיים שמופיעים בו בדיוק בנקודת הזמן שבה אתם נמצאים ובמקום שאתם נמצאים בו? האם אתם יכולים לזהות עצמים שאספו חבריכם רק על ידי מישוש? כדי לגלות את התשובות לשאלות, תצטרכו לבצע את המשימה - בהצלחה.

מה רואים כשיוצאים החוצה

כל עונה והסיפור שלה! כל עונה מביאה איתה שפע של תופעות, של אירועים ושל תהליכים. הפעם ננסה לחשוף את שמתרחש בעונת החורף. בעתיד, בעונה אחרת, תוכלו לחזור אל אותו מקום, לבצע אותן משימות ולגלות דברים חדשים, מעניין לא?

אל בורות המים הקדומים

חוזרים אחורה בזמן אל בורות המים הקדומים. מי יצר אותם? איך עשו זאת? איך הגיעו אליהם מים? מהיכן? על שאלות אלו ואחרות נענה במהלך חקירה מקיפה של בור מים קדום, אי שם במרחבים הפתוחים.

רושמים את הדרך

אחרי הגשם הראשון, כמעט בכל מקום שנביט נראה את הפסיגים הירוקים הקטנים - נבטי בר שיניבו לנו בבגרותם מרבדים עצומים של ירוק מכל הסוגים והגוונים ושפע של אוכל ופרחים. אותם נפגוש הפעם וננסה לזהותם.

הגשם הראשון - נבטים

עד כמה אתם מכירים את האנשים שאיתם אתם מבילים ביומיום שלכם - משפחה וחברים? כמו שלא תמיד אנחנו מודעים לסביבה הפיזית הקרובה אלינו, כך אנחנו לא תמיד מכירים לעומק את המשפחה ואת החברים שלנו. זה הזמן לעצור לרגע ולשוחח עם אותם אנשים במגוון נושאים, להקשיב, ללמוד, להבין, להיחשף, לקבל השראה, להיות מופתעים - או שלא - ולשתף.

מעגל של"ח

קיום שיח על חוויה שהחניך חווה בפעילות או שיח על דבר שראה ושלמד על אודותיו מעצים את חוויית הלמידה ויוצר חיבור בין התוכן הכללי שהועבר בפעילות לחוויה הפרטית של החניך. עצירה לרגע, קיום שיחה, ניתוח אירוע או מידע וחיבורו לחייו האישיים של התלמיד - הם העומדים בבסיס פעילות זו. פעילות מסוג זה יוצרת חיבור ומקרבת בין החניכים.

ניחוחות מהשדה*

מתוך אלבום התמונות המשותף של מורי השל"ח צילום: מיכה בן יצחק

תה בצמחים אפנק ליחים קרירים

ציר

- כירה וקרשים
- ספרורים או מצית
- סיר גדול ומכסה או קווקוס
- מצקת
- כוסות רכ פסחיות אישיות

מצרכים

- סוכר
- מים
- עלים של צמחי תה:
- זוטא לבנה, נענע, אזוב, ארווה מועפת,
- כתלפה ועוד...

דרך ההכנה

1. מרתיחים את המים.
2. שופכים את העלים.
3. מעט לפני רתיחה, מוסיפים את העלים למים.
4. מוסיפים סוכר לפי הטעם.

הערה

אל תשתמשו בצמחים שאינכם מכירים!

*התמונה מאתר פריפיק

*מתוך "בישולי שדה", ערכו וחיברו: צוות מדריכי קורס שלי"ח וידיה"א קיץ תשנ"ו: עמירה ישראלי, צפריר אכד, נילי אלדר, חנוך כליל-החורש, יגאל לוי, איל ברוך ואבי עוז.

לחם צופים מלוח

מצרכים (לארבע חנות)

צידד

- תבנית כיכר חד פעמית
- יריעת אלומיניום לכיסוי התבנית
- קרשים לאא
- גפרורים / מצית
- רשת

- 2 כוסות קמח לבן
- 2 כפיות מלח
- 1 כף אבקת אפייה
- 75 גרם חמאה ללא מלח
- 3/4 כוס חלב
- חצט טחן

דרך ההכנה

1. בוחסים בקצרה גדולה קמח, אבקת אפייה ומלח.
2. משמים היטב את התבנית ואת רדיד האלומיניום ומוודאים שהחלים שבמדורה אדומות.
3. חותכים את החמאה לפיסות, מוסיפים לקצרה ובוחסים הכול לתערובת פירורית גסה.
4. מוסיפים כמות מספקת מן החלב עד לקבלת בצק רך. מעבירים אל התבנית ומכסים ביריעת האלומיניום. יש להתיר מרווח מספיק לתפיחת הבצק בין שוליי התבנית לכיסוי.
5. מניחים את התבנית המכוסה על הרשת במרחק של שניים-חמישה סנטימטרים מהחלים. אופים כעשרים דקות ובודקים. אין משך אפייה קבוע, וייתכן שתצטרכו לשנות את מיקום התבנית על גבי החלים מדי פעם כדי למנוע חריכה.
6. מורידים מעל החלים, מסירים את רדיד האלומיניום ומשישים לאחר זינון של חמש דקות.

בננה בחילוי שוקולד

מצרכים

בנות כמספר המשתתפים
בחילות שוקולד חריר בהתאם למספר המשתתפים

צידד

- סכין לא חד
- נייר כסף
- קרשים למדורה קטנה
- רשת (אפשרי לא חייב)
- גפרורים / מצית
- שקית אספה

דרך ההכנה

1. מדליקים מדורה.
2. חורצים בננה לאורכה (לא מורידים את הקליפה) ותוחכים פנימה שלוש קוביות שוקולד.
3. עוטפים בנייר כסף וצולים מעל מדורה או מעל גחלים.

התיאון

חדים חידות על תרבויות

מאיר אסא*

עמק יזרעאל בחורף בין גשם לשמש צילום: יקיר דשן
מתוך: אלבום התמונות של מורי השל"ח

חידון חנוכה

חנוכה אצל ילדי הגן צילום: הוצאת לעמ - לשכת העיתונות הממשלתית, מתוך אתר פיקיוויקי

- 1 מה המקור למילה לביבה?
- 2 היכן נמצאים קברות המכבים?
- 3 מהי "משרת"?
- 4 כמה נרות מדליקים בחנוכה?
- 5 בשיר "לכבוד החנוכה" של ח.נ. ביאליק, מי הביא סביבון?
- 6 איזה ספר כתב הסופר הווארד על מדד החשמונאים?
- 7 מי הנהיג את המסורת של מסע לקברות המכבים בחג החנוכה ובאיזו שנה?
- 8 מה מקור שם היישוב "בן שמן"?
- 9 מי יזם הקמת מוסד חינוכי בבן שמן ומתי?
- 10 מתי הוקם כפר הנוער בן שמן?

תשובות:

1 כנראה נקראה בשם זה משום צורתה הדומה ללב. מופיע כבר בתנ"ך, בסיפור אמנון ותמר: "תבוא נא תמר אחתי ותלכב לעיני שתי לבבות" [שמואל ב, יג, ו]. 2 ליד מודיעין 3 מחבת לטיגון לביבות או סופגניות: "ותיקח את המשרת ותיצוק לפניו" [שמואל ב, יג, ט] 4 סך הכול 44 נרות - 36 נרות ושמונה עששים 5 המורה: "מורי הביא כרכר לי בן עופרת יצוקה" 6 אחי גיבורי התהילה 7 בחודש דצמבר 1907, בערב חנוכה, יצאו 18 תלמידי גימנסיה העברית בתל אביב בארבעה דיליונסים מיפו לכיוון מודיעין. בראש השיירה היו ד"ר בוגרשוב, מנהל הגימנסיה, ואלדמע, המורה לציור. 8 בשנת 1905, הוקם בית חרושת לשמן במקום, ומכאן נגזר השם. 9 ישראל בלקינד, בשנת 1907, הקים בית ספר לאומי לעבודת אדמה. המוסד נסגר בשנת 1908. 10 בשנת 1927, על יסוד הרעיון של ישראל בלקינד. מנהלו היה ד"ר זיגפריד להמן

*רכז קורס רכזי טיולים, שלי"ח מחוז מרכז

16	על שם מי נקרא הרחוב הראשי בנצרת?	1	מהם המרכיבים המרכזיים בהגדרת לאומיות?
17	על שם מי נקרא הסם מורפיום?	2	מה משמעות הפלורליזם במפגש תרבויות?
18	מהיכן לקוח הביטוי "שנית מצדה לא תיפול"?	3	מהי גזענות?
19	על מה מתבססת טענת הנוצרים שהם העם הנבחר החדש?	4	כיצד עיקרון החירות בא לידי ביטוי במגילת העצמאות?
20	מהי תשובת היהדות לטענת הנוצרים על פי משה רחמי?	5	ממה נובע המתח שבין תרבויות?
21	איזה הר בארץ נקרא בשם הר העצה הרעה?	6	איזו גישה הולמת מציאות רב תרבותית?
22	מהו הר אצל?	7	מי אמר: "אני שולל מכול וכול את מה שאתה אומר, אבל אגן עד מוות על זכותך לומר את הדבר"?
23	מהו "אלאיסרא ולמערג"?	8	איזה ביטוי במקרא פירושו כלל העמים?
24	מהי שריעה?	9	מה המקור לביטוי "מלח הארץ"?
25	כיצד נקראים המלווים של מוחמד?	10	באילו עיר נמצא מנזר שעל אחד מקירותיו צייר ודה וינצי' את הסעודה האחרונה של ישו?
26	מיהם הצ'ירקסים?	11	היכן נולד יוחנן המטביל?
27	באילו שנה כבשו המוסלמים את ירושלים ואילו מבנים מרכזיים בנו בעיר?	12	היכן נמצא אולם הסעודה האחרונה בישראל?
28	לפי המסורת היהודית, דרך איזה שער המשיח ייכנס?	13	מי אמר והיכן אמר את המשפט: "זאת ידעתי כי יד המוסר אותי נמצא בינותיכם"?
29	מידי מי כבש דוד המלך את ירושלים?	14	מהו נס הלחם והדגים?
30	מיהם האנוסים?	15	לפי המסורת הנוצרית, מה צבע שערו של יהודה איש קריות?
31	מהי אינקוויזיציה?		
32	מה משמעות המושג "ויכוח"?		
33	הארץ הראשונה שהסכימה לקלוט את מגורשי ספרד?		

חידודים נוספים:

- א. השלם את האמרה: "נאמנים פצעי אויב".
- ב. מי אמר: "ארץ אוכלת יושביה"?
- ג. מיהם "הנעלבים ואינם עולבין שומעים חרפתם ואינם משיבין"?
- ד. כינויו של מי נלקח מהפסוק "מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב. נצור לשונך מרע ושפתך מדבר מרמה" (תהלים לד, יג-יד)?
- ה. מי אמר: "אם תרצו אין זו אגדה"?
- ו. מי קבע: "מה שטובה ירושלים בשביל הדת, תל אביב טובה בשביל התרבות, חיפה טובה בשביל התעשייה"?
- ז. היכן נאמר: "כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא"?
- ח. מי תהה: "מדוע יד מושטת לא פוגשת יד אחות"?
- ט. למי צעקו "עלה קירח עלה קירח"?
- י. מי אמר: "אבי יסר אתכם בשוטים ואני אייסר אתכם בעקרבים"?
- יא. מה משמעות הביטוי "פתח בכד וסיים בחבית"?

תשובות:

1 לשון, תרבות, היסטוריה 2 שילוב סובלנות ודמוקרטיה. סובלנות מתבטאת בכיבוד דעותיו של האחר ואמונתו; דמוקרטיה מתבטאת בכיבוד ריבוי הקולות האנושיים בגוונים השונים. 3 לאומנות הדוגלת בהיררכיה בין לאומים שונים 4 תהיה מושתת על יסוד החירות" 5 מחוסר הכרה של האחר 6 גישה של סובלנות פעילה הכוללת נכונות להכיר את האחר 7 ולטר, פילוסוף וסופר צרפתי שסלד מחוסר הסובלנות שבחברה 8 בראשית יב, ג 9 דרשת ההר של ישו: "נאמר אתם מלח הארץ ואם תאבד למלח מליחותו כיצד תחזור לו?" מתי ה, 13 10 מילאנו 11 בעין כרם 12 בהר ציון בירושלים 13 ישו באלום הסעודה האחרונה. במשפט זה טען ישו שאחד היושבים סביב לשולחן הוא שמסר לרומאים שישו נמצא כאן וכי הם עתידים לבוא לעצור אותו. 14 אירוע מהבית החדשה המתאר כיצד האכיל ישו 5,000 רעבים בחמש כיכרות לחם ובשני דגים 15 ג'ינגי, אדמוני 16 על שם האפיפיור פאולוס השישי 17 על שם מורפיאוס, אל החלומות במיתולוגיה היוונית 18 מן הפואמה "מסדה" של יצחק למדן משנת 1927 19 א. על טענתם שאלוהים עזב את היהודים לאחר חטא העגל; ב. על כך שהגלות מתארכת ונראה שלא תהיה כבר גאולה לעם ישראל; ג. על כך ששום משיח אחר לא הגיע מלבד ישו. 20 שהפסוק בהאינו בא להוכיח אחרת ומראה שבכל מצב ה' שומר על ישראל: "ימצאהו בארץ מדבר ובתהו ילל ישימו יסובבנהו יכוננהו יצרינהו כאישון עינו" דברים לב, י 21 הר ארמון הנציב, כיוון ששם החליט פונטיס פילטוס לשפוט את ישו ולגזור עליו מוות בצליבה. 22 הר ארמון הנציב, שנחל אצל זורם למרגלותיו 23 זהו מסע הלילה של מוחמד ממכה שבערב הסעודית להר הבית בירושלים כדי לעלות השמימה לקבל את חמש התפילות של דת האסלאם. 24 מערכת החוק המוסלמית 25 אל-סאחבה. הם החברים שהפיצו עימו את דת האסלאם. 26 בני העם המוסלמי שמוצאם מקווקז ושהיגרו לאימפריה העות'מאנית. במאה ה-19, התיישבו בארץ ישראל והקימו את היישובים ריחניה וכפר כמא. 27 בשנת 638 לסה"נ, בנו את מסגד אל-אקצא ואת מסגד עומר. 28 שער הרחמים 29 מידי היבטים 30 כינוי ליהודים שהמירו את דתם באונס בימי האינקוויזיציה בספרד או בפורטוגל ושקיבלו על עצמם את הנצרות למראית עין בלבד. 31 בדין לחקירת נוצרים ששמרו בסתר על יהדותם 32. דרך עבה הכריחו הנוצרים בספרד בתקופת האינקוויזיציה את היהודים להציג את דעותיהם 33. טורקיה

חידודים נוספים - תשובות:

א. ונעתרות נשיקות שונא" [משלי כו, ו] ב. המרגלים למשה [במדבר יג, לב] ג. אלו חסידים, כמובא, למשל, בגיטין לו ע"ב ד. של החפץ חיים, הרב ישראל הכהן מראדין. ה. בנימין זאב הרצל. ו. בנימין זאב הרצל בספרו "אלטנוילנד". ז. קהלת א, ז. ח. רחל המשוררת. בשיר שכתבה לזלמן שז"ר, נשיא המדינה לשעבר. ט. לאלישע הנביא [מלכים ב, ב, כג]. ה. הערבים לעגו לו בביטוי זה, ובתגובה אלישע קילל אותם, ושני דובים יצאו מן היער והרגו אותם. י. רחבעם המלך, בנו של שלמה המלך [מלכים א, יב, יא]. יא. עבר מנושא לנושא, דיבר על ענייני מסוים ונסחף לנושאים אחרים

היווצרות בולענים באזור ים המלח

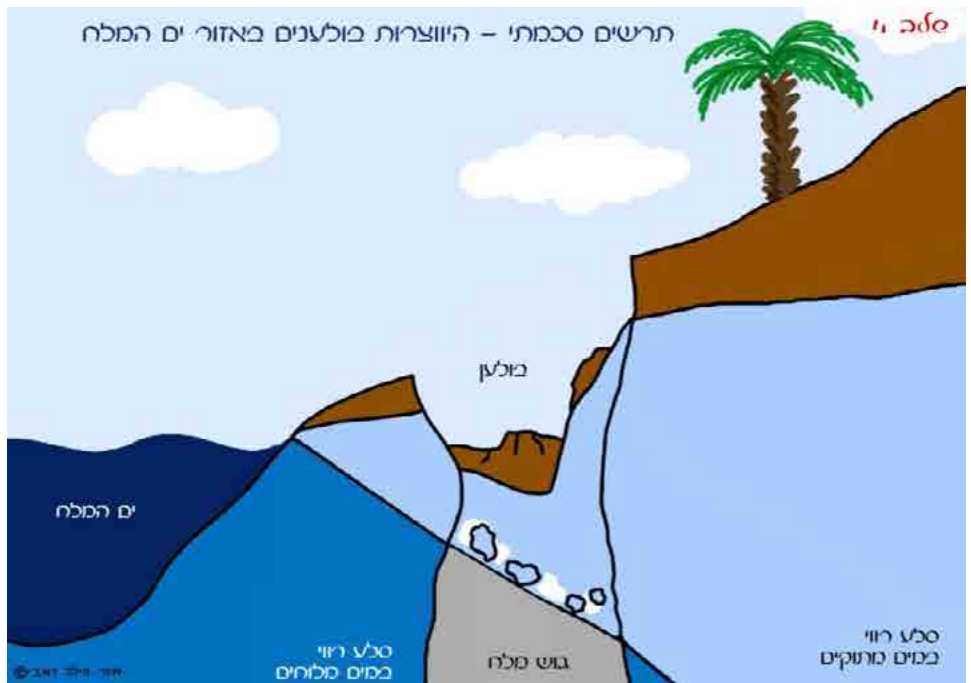
תמונת מצב התחלתית: מלח (שכבה או גוש - "דיאפיר") נמצא במעבה האדמה במי תהום עם ריכוז מליחות גבוה.

בעקבות ירידת מפלס ים המלח, מי תהום מתוקים דוחקים את מי התהום בעלי המליחות הגבוהה, וכתוצאה מכך חלקו העליון של גוש המלח פוגש במים מתוקים.

המים המתוקים ממיסים את המלח אשר נמצא עימם במגע, ונוצרים חללים תת קרקעיים באזור ההמסה, מלווים בקריסות וסדקים.

כאשר נפח החלל התת קרקעי גדול מדי עבור תמיכה בשכבות הסלע ובאדמה שמעליו, מתרחשת קריסה שחושפת בולען.

עזר ההדרכה
השלם

שירות השל"ח:
המחנה השל"ח וארמון המלך

